

aurkibidea

<i>Zenbaki honetan</i>	3
Emakumea eta literatura	
MINTEGI, L.: Emakume-literatura: zer da eta zertan da	7
AZURMENDI, N.: Emakume idazleak euskal literaturan	25
IRASTORTZA, T.: Emakumezkoa gizonezkoen literaturan: Euskal literaturari erreposoa.....	37
ARKOTXA, A.: Emaztearen rola Arestiren narratiban	59
LASARTE, G.: Gizonezkoa emakumezkoen literaturan	79
AZURMENDI, N.: Patricia Highsmith-en misoginia	101
GONZALEZ ESNAI, M.: Mercé Rodoreda-ren literatura ahoskatua	105
LANDA, M.: Virginia Woolf-en "Norberaren gela"	113
MADARIAGA, E.: Marie Cardinal-en "Hori esateko hitzak"	119
Gaiak	
IBARRA, A.: Newton-en "Principia" eta mendebaldeko kultura	127
URKAREGI, J.: Zenbait topiko "Aitzol" zenari buruz	137
... hainbat aburu	
ALTZIBAR, J.: Egunen gurpilean.....	147
AZURMENDI, J.: Koldo Mitxelena hil da.....	165
LEKUONA, J.M.: Manuel Lekuona Etxabeguren (1894-1987).....	169
Liburuak	
Jaso ditugu	173
Gutunak	
ETXEBARRIA ETXEITA, M.: J. Azurmendi "PNV/EA"ri ohar batzuk	187

© JAKIN

JAKINeko idazlanez
inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria.

JAKIN

aldizkari irekia da eta
ez dator nahitaez
idazleen eritziekin bat.

Zuzendaria

joan mari torrealdei

Idazkaritza eta administrazioa

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk.
20013 Donostia. Tel. (943) 27 17 13

1987ko prezioak

barruan		kanpoan	
harpideduna	ez-harpideduna	harpideduna	ez-harpideduna
harpidetza ...2.500 pta.	—	2.700 pta. (130 FF)	—
ale arrunta .....625 pta.	750 pta.	675 pta. (32 FF)	800 pta. (40 FF)

Eskuetan duzun zenbaki hau Jakin-en bigarren aldiko 45.a da, eta aurtengo laugarrena.

"Emakumea eta literatura" da zenbaki honen gai nagusia. Artikulu hauek denak maiatzerako prestatu ziren. Izan ere, maiatzaren 11tik 15era, hitzaldi gisa aurkeztu zituzten beren egileek Donostian, gure aldizkariak antolatu eta Donostiako Aurrezki Kutxa Munizipalak babes-turiko "Euskal literaturaren III. astea"n. Baldintza beretan moldatzen dugun hirugarren astealdia da hau. Aurreko bi urteetan "Euskal antzerkia" eta "Haur eta gazteen literatura" izan genituen azter eta solasgai, 37 eta 41. zenbakietan argitara emanak gerora.

Hitzez eman ondoren, orain zure eskuetan jartzen ditugun lanok, lehen hurbilpentzat dauzkagu. Gai hau, jakina denez, aztertzeke dago. Jakin-en ikuspegitik, euskal literatura kezka eta azterbegi berriz begiratzeko hastapen izan nahiko lukete hemengoek, ikerketa sakonago, monografiko eta sistematikoen aurre-lan.

Emakume-literaturaren arazoketaz zenbait gogoeta eta azterketa eginenez hasten da lan-sorta. Laura Mintegik emakume-literatura zer den eta zertan datzan aztertzen du.

Sarrera orokor eta metodologiko honen ondoren, Nerea Azurmendik "emakumerik gabeko literatura" omen den euskal literaturaren historia osoan emakumezkoen eskuhartzea eta emaitza zein izan den aztertzen du.

Tere Irastortzak eta Aurelia Arkotxak euskal gizonezkoen literaturan emakumezkoa nola agertzen den arakutzen dute: alegia, zein den emakumezkoen irudia eta eredia zenbait autorerengan. T. Irastortzak Etxepare, Oihenart, Orixe eta Txomin Agirre ditu aztergai. Eta A. Arkotxak Gabriel Arestiren narratiba ikertzen du monografikoki.

Gema Lasarte, bere aldetik, gizonezkoa emakumezkoen literaturan nola agertzen den gaiari lotzen zaio: konkretuki, Eukene Martin, Laura Mintegi, Arantxa Urretavizcaya, Tere Irastortza eta Amaia Lasaren zenbait obratan agertzen diren gizonezko pertsonaia nagusiak aztertuz.

Eta, azkenik, mahainguru batez ixten dugu dossierra. Lau euskal idazle emakumek beren gustoko lau idazle emakumezkoen emaitzak irakurri dituzte, emakume-literatura zertan den argitu asmoz.

Gaiak sailean, Newton-en "Philosophiae Naturalis Principia Mathematica" liburuaren 300. urtemuga ospatzen dela eta, Andoni Ibarak, liburuaren garrantzia azpimarratu ondoren, Newton-en idazlanetan dau-den inplikazio sozial eta kulturalen aipamena egiten du.

Sail berean, Julio Urkaregik, "Aitzol" en 50. urtemugaren kariaz, pertsonaiari buruz esan diren topiko edo egia arrunten zerrendatze luze bat egiten digu, beroni buruzko ikuspegi orokorra eskainiz.

... hainbat aburu sailean, Joan Altzibar "Egunen gurgpilean" sailari lotzen zaio atzera, hilabeteak zeharko hainbat gertakari, esaldi, deklarazio eta beste gogoratuz.

Joxe Azurmendik hil-berri zaigun Koldo Mitxelena gogoratzen du, zientzilari eta pertsona bezala.

Juan Mari Lekuonak bere osaba "Lekuona zaharra" ren bizitza eta lana laburbiltzen ditu.

Liburuak sailean, jaso ditugun liburuen berri eskaintzen diogu irakurleari.

Gutunak sailean, Joxe Azurmendiren artikuluskat bati Mikel Etxebarriak egiten dizkion oharak argitaratzen ditugu. "PNV/EA" izeneko ohar labor hori 41. zenbakian idatzi zuen J. Azurmendik, eta erantzuna eskuarteaz zahartu egin zaigu guri.

Eta honenbestez burutzen dugu aurtengo lana. Harpidedun, zure gogoa izan dela sinetsi nahi genuke. Datorren urtean ere elkar-lanean jarrai dezagula opa diogu geure buruari.

Laura Mintegi
Nerea Azurmendi
Tere Irastortza
Aurelia Arkotxa
Gema Lasarte
Nerea Azurmendi
Maite Gonzalez Esnal
Mariasun Landa
Ermiñe Madariaga

EMAKUMEA ETA LITERATURA

Emakume-literatura: zer da eta zertan da

Izenaren egokitasunaz. Ba al dago emakume-literaturik? Eruditoa/femeninoa. Intimismoa eta sentimenduak. Jeneralizazioak. Eredu sozialak. Emakumeen idazketa: hitza, esaldia, gaia, pertsonaiak.

Emakume idazleak euskal literaturan

Erdi Aroko olerkariak. B.A. Mogel. Pizkundeko idazleak. 1960-70etako loraldia. Normalizazioaren bidean.

Emakumezkoa gizonezkoen literaturan

Etxepare: bi emakume-eredu. Oihenart: maitalea eta emaztea, bi itxura. Orixeren emakume eredugarria eta Tx. Agirrerena.

Emaztearen rola Arestiren narratiban

Emaztearen lekua narrazioan: gizartearen biktima. Emaztea eta gizartea. Elizaren pisua. Amodioaren tratamendua. "Inmanentzia" ala "transzendentzia"?

Gizonezkoa emakumezkoen literaturan

Eukene Martin (Lau sasoiako zipriztinak). Laura Mintegi (Bai... baina ez). Arantxa Urretavizcaya (Zergatik Panpox). Amaia Lasa. Tere Irastortza.

Mahaingurua

Patricia Highsmith-en misoginia. Mercé Rodoreda-ren literatura ahoskatua. Virginia Woolf-en "Norberaren gela". Marie Cardinal-en "Hori esateko hitzak".

Emakume-literatura: zer da eta zertan da

Laura Mintegi

1. Aldez aurretiko oharrak

Begien aurrean daukazun artikulua hau, sorta baten lehena duzu, zenbaki monografiko honi hasiera ematen diona. Ondorengo artikuluetan emakume-literaturari dagozkion atal zehaztuak agertuko direnez, gure honen helburua ikuspegi orokorragoa ematea da; gaia kokatu, alderdi nagusienak aipatu, eta mahai gainean leudekeen polemikak azaleratu. Kontutan eduki beharko dugu baina, emakume-literaturaren arazoa mendebaldeko literaturetan jaioberria dugula (mendebete eskasa), eta euskal literaturan apenas jorratu den gaia dela.

Zail suertatuko zaigu, beraz, emakumea eta literaturaren gaia euskal literaturaren eremu latz eta laburrera mugatzea. Ez dugu gure literaturan ibildura nahikoa, honela egin ahal izateko. Bestalde, artikulua honen gaia ez dago soilik gure literaturari lotua.

Mendebaldeko literaturetan dagoen egoerari lotuko gatzazkio, eta, ahalik eta gehien, hemengo adibideak aipatuko ditugu. Baina

artikulu honen eremu orokorrari, lehen esan dugunez, emakumea eta literatura gaierekiko joerak, teoriak, metodologiak, eta planteamendu teorikoak aipatzea dagokio.

1.1. Izena bera eztabaidagarri

Gaia ukitzean asaldatzen gaituen lehen kontua, izena bera da. Emakumea eta literatura. Ez da, guk dakigunez, liburu, artikulu edo txostenik idatzi, ezta ere hitzaldirik eratu, "Gizona eta Literatura" gaiaz.

Izenak berak marjinazioaren eremuan kokatzen gaitu, ez-ohizkoaren eremuan.

Bestalde, "literatura femeninoa" kontzeptuaren jatorriak berak, garaietan eginiko manipulazioaren berri ematen digu. Simone de Beauvoir-en *Memorias de una joven formal* obrak izan zuen arrakastari esker, argialetxeek, aukera komertziala probetxatuz, emakumeek idatzitako produkzio zabal bati eman zioten irteera, kalitatea ez izan arren erizpide.

Kontzeptuaren arloan sarturik, zeharo eztabaidagarri deritzogu izen honi, baina ez dugu uste eztabaidak berak merezi duenik. "Literatura femeninoa" (izenak berak konnotazioak ditu) existitzen den ala ez alde batera utzirik, emakumeek egindako literaturaz (gero eta ugariago eta hobea) mintzatuko gara.

1.2. Emakume-literatura badagoenentz

Izenaren kontua alboraturik, aurkezten zaigun arazoa existentsiarena berarena da. Hau da, emakumeek egindako literatura honetan elementu bereizgarri nahikorik ba ote dagoen, aparteko ikerketa justifikatzen duenik. Klasifikazio guztiek arriskua dakarte, eta, bestalde, faltsuak suerta litezke.

Metodo zientifikoak, hala ere, nolabaiteko sailkapen-mota eskatzen du; eta, posible baldin bada herri batean (edo hizkuntza batez) egiten den literatura guztia multzo bakar batean jartzea (euskal literatura, Erdi Aroko literatura), posible genuke, baita, ezaugarri bereziren bat duen kolektibo hartu eta batera ikertzea. Beti ere, beste ezaugarri batzuk daudela ahaztu gabe. Esaterako, produkzio literarioa idazlearen sexuaren arabera iker liteke, baina

baita, eta batez ere, hizkuntzaren arabera, jatorri soziala, habitatomotâ, adina, pentsamoldea, ideologia, eta abar luzea kontutan harturik.

Talde eta multzoak bereiz daitezke, eta batzuk besteekiko erlazioetan jarri. Multzo horien artean, sexuarena edo jeneroarena dugu bat. Ez definitiboena, agian, baina bai bereizgarria.

Emakumeen literaturaren existentzia justifikatzeko orduan, arrazoi sozio-ekonomikoak eta historikoak aipa ditzakegu; eta baita, hasteko, Virginia Woolf-ek kontatu zuen hura, anekdota soil baino gehiagotzat hartu behar dena. XX. mendearen hasierako Ingalaterran, emakumezkoek ez zuten liburutegi publikoetara joaterik. Gaitz egiten zitzaien emakumeei, Woolf-en hitzetan, literaturaren munduan murgiltzea, kultur iturrietatik garrantzitsuenetako ukatu egiten zitzaientean. Ezin uka liteke, gure ustez, historian zehar egondako baldintzapean historikoek izan duten garrantzia.

Emakumeek literaturan (are gehiago beste arteetan edo ekintza publikoetan) egin duten sarrera, berantiarra eta tantakakoa izan da. Ekonomikoki gauzaezak (langilegoarekin batera ekonomia sostengatzen duten arren), sozialki mesprexatuak edo faltsuki goraiatuak¹, hau da, edozein kasutan alboratuak, eta psikikoki ez-heldutzat hartuak, emakumeek, marjinaziotik abiatuta, arlo publikorako mailadia mailaz maila igo behar izan dute, eta gaur egun ere igoera horretan dihardute.

Baina ez da gure helburua datu konstatagarri horietan gelditzea, baizik, guzti hori kontutan harturik, aurrera ekitea.

2. Oinarriak oinarri

Lau dira atal honetan ukituko ditugun puntuak, emakume-literaturaren inguruan eratu diren mitoak argitu nahian.

2.1. Eruditoa *versus* femeninoa

Eruditismoa eta kalitatea, alde batetik, eta intimismoa eta mediokritatea, bestetik, sinonimoak ez direna baieztatu behar dugu. Hau da, datu edo gertaera gehiago edukitzeagatik, ez du kalitate

hobea Dostoyesvski-ren nobelak, pasio erromantiko baten kontaketa, ama baten egonezinaz beteriko narrazioak, edota etxeleko lau hormen artean hertsirik dagoenaren sentimenduak kontatzen dizkigun nobelak baino. Lehenean gertaera asko egonik, eta bigarrenan bat ere ez, baremo hori ez dugu kalitatearen neurgarri. Literarioki mintzatuz, kontaketaaren teknikak, adierazpideen aberastunak eta beste elementuek emango dute kalitatea, hau da, "literaturtasuna" definitzen duten elementuak dotoretasunez erabiltzeak.

Abentura-nobela, sentimendu-nobela bezain ona edo hura bezain txarra izan daiteke.

Bestalde, mito zabaldu honi jaramonik eginez gero, emakumeek egindako liburu eruditoak, maskulinoak direla esan beharko genuke. Aurere Dupin (George Sand izenez ezagunagoa), Marguerite Yourcenar, Patricia Highsmith, Simone de Beauvoir eta Celia Amorós, esaterako, idazkera maskulinoaren eredukotzat edukiko genituzke.

Ezabatu beharreko mitoa, beraz, hauxe dugu: introspektioa = mediokritatea, eta eruditismoa = kalitatea. Horiek dira egin behar ez diren berdinketak.

2.2. Intimismoa eta sentimenduak

Ezabatu beharreko beste mitoa, hurrengo ekuazioan laburtzen dena dugu: intimismoa = femeninoa.

Egia da, bai, emakumeek egindako obra askotan intimismoa izan dela nagusi; eta horren azalpena ezaguna da. Rol-banaketa ahaztu gabe, gizarteak emakumeari ezarri dion inseguritate sozio-personala dugu, eta, honen ondorioz, nortasun bila aritu beharra. Kolektibo minorizatu edo baztertuek (langilegoa, emakumegoa, etab.) identitate-zantzuak aurkitzeko egiten duten esfortzuan, kanpora ateratzeko unean, literatura aurkitu dute, beste batzuen artean eskuragarri eta merkea (Woolf-ek dioenez, Shakespeare-ren obra denak oso inbertsio ekonomiko laburraz buru zitezkeen).

Baina emakumeek historikoki izan duten idazteko abiapuntuan soilik oinarrituta —etxea eta honen ingurunea, hain zuzen—, beren literatura intimista dela ondorioztatzeari gehiegizko deritzogu. Abiapuntu desberdinetatik aritu diren gizon askok ere literatura psikologista, kostunbrista eta intimista egin eta egiten dute.

Beraz, zera esan genezake: emakume guztiak esperientzia amankomun batzuk izan dituztela, eta garai bateko kasu gehienetan, idazteko abiapuntu antzekoa. Gertaera honek baldintzatu ahal izan ditu beren lanak, baina inola ere ez berdindu, edo estilo alde-tik puntu berberera bideratu.

Bestalde, idazleak oro beren garaiaren seme-alaba dira. XIX. mendea, literaturgintzaren arloan, mende errealista eta autoritarioa izan zen; nobela kostunbristak eman zituen, eta hauek gizonek zein emakumeek idatzi zituzten. XX. mendean, aldiz, aldaketa kualitatiboa ezagutu da. Idazleak barnerantz zuzendu du begirada, eta barruan aurkitu duena azaldu du. Intimista, psikologista eta barnerakoi bihurtu da literatura. Beste arlo guztietan bezala, indibidua da erreferentzi puntua, neurgailua.

Eta ez dugu ahaztu behar, emakumearen sarrera masiboa literatur munduan, hain zuzen ere, XX. mendean jazo dela, idazle gehienak (Joyce, Proust, Faulkner, Woolf...) literatura intimista egiten ari ziren unean. Emakumeek ere honelako obrak idazteari ez deritzogu harrizteko.

2.3. Jeneralizazio faltsuak. Izaera eta Egoera

Onartuko bagenu emakume guztiak idazkera antzeko edo bereizgarria dutela, gauza bera onartu beharko genuke idazten duten gizonezko guztien obrez. Eta ez da batere onargarria. Gizonezko jenerikorik ez badago, ez dago emakume jenerikorik. Zerikusirik badute, esaterako, Bilboko alkatesa izanak eta bulegoak orduka garbitzen dituen emakumeak?

Emakume izateak suposatzen duen guztia ez dugu minimizatu nahi, baina beste faktore bat bezala, askoren artean bat bezala bakarrik har dezakegu. Idazteko orduan, hori bezain garrantzitsua, edo gehiago, jasotako hezkuntza dugu, egindako irakurketak, edota lasai ekiteko dituen ahalmen ekonomikoak.

Zeharo interesgarria iruditzen zaigun hau esan zuen Simone de Beauvoir-ek.

Emakumeaz orokorki hitz egitea, gizonezko eternalaz mintzatzea bezain absurdoa da. Ez dago *izaera femenino*-rik, dagoena zera da, *egoera femenino*-a, mendetan zehar zenbait aspektutan berdintsu iraun duen egoera, eta biktimen jitea nolabait baldintzatu duena.

Feminitatea gizonezkoek asmatutako, eta pentsamendu logikora ohiturik ez dauden emakumeek onartutako fikzioa da².

Esaldi honetan erraz nabari daitezkeen bi kategoria ezberdin agertzen dira: *izaera* eta *egoera*. Gauza bat dugu emakumeak nola, zcin egoeratan, egon diren mendeak zehar, eta bestea, oso diferentia, nolakoak diren emakume guztiak. Egoera batek *izaera* baldintza dezake, baina beti ere puntu bateraino. Eta gainera, egoeraren aldaketak, *izaeraren* aldaketa ere ekar dezake, eta ekartzen du.

2.4. Eredu sozialak barneratzen direnean

Aurreko puntuan kokatutako hipotesia zabal dezagun: imajina ditzagun garai eta leku berean hasitako idazleak, prestakuntza eta formazio berberaz, giro berdin-berdinean. Bata emakumea eta bestea gizonetzkoa izanik, desberdintasunik nabari liteke? Hipotesia ez da errealia, eta, beraz, espekulazio mailan gabilta; baina badugu datu bat aldaezina: nahiz eta hezkuntzazko berdintasunez mintzatu ahal izan, gizarateak dituen ereduak, emakumeak bere egiten ditu.

Hauxe dugu, hain zuen, idazle batzuen arazoa: emakume sentituz, intelektualki eredu maskulinoak dituzte nahiago. Beauvoir eta Woolf-ek ez zituzten emakumeak gizonak beste kontsideratzen, eta beti azpimarratzen zuten, gehiegitan, idazteko unean eme-kondizioa ahaztu egin behar dela; eta gu ados egon arren, idazle hauek ere, beste askok bezala, identifikazio-arazoak izan zituztela susmatzen dugu.

Arazo berberak azaldu dituzte, publikoki, beste emakume idazle batzuk. Hona hemen Anais Nin-en esaldia:

Emakumeak, bizitzeko nituen ereduak ziren, eta gizonak, pentsatzeko nituenak³.

Hari berean, Monserrat Roig-ek ere honelako aitortpena egin zuen inoiz:

Gizon-buruaz eta emakume-gorputzaz idatzi izan dut, aitortzen dut. Badakit jakin hauxe dela eskizofreniarako lehen pausoa. Orain jakinaren gainean nago. Nere gorputza eta nere izpiritua baketzen saiatzen ari naiz⁴.

Eredu-faltari, ziurtasun-, hezkuntza- eta tradizio-faltari gehitzeko, hainbat kasutan identifikazio-arazoak ere agertzen dituzte emakume idazleek (baita publikoki ari diren beste emakumeek ere). Ez ahaztu behin batean Antonio Gala-k aipatzen zuen hura:

Ingurune publikoan barneratzen direnek, ez dute lortzen giroa feminizatzea, baizik eta gizonetzkoen maila berean eta arma berberekin iharduten dute⁵.

Gogorragoa dugu, baina batzuetan erreala, esaldi hark zioena: "Emakumearen arazorik larriena, bere buruarekiko sentitzen duen gorrotoa da".

3. Emakumeek diferente idazten ote duten

Simone de Beauvoir-ek esan zuen: "emakumea ez da emakume jaio; egin egiten da"⁶; Charles Baudelaire-k (1821-1867), aldiz, "letretako emakume guztiengan gizon frakasatua dago"⁷ idatzi zuen.

Ildo beretik, bi feministak, Jen Green eta Sarah Lefanu-k, zera utzi dute idatzita: "jeneroak ez du idazkera matizatzen; sexuak, aldiz, bai"⁸.

Bi sexuen arteko borrokan, historian zehar, batzuek emakumeen ahalmena ukatu egin dute⁹, eta besteek defendatu. Problema baina, Baudelaire-ren esaldi mingots horretatik abiatuta azal daki-guke: hots, idazten dugun emakumeok ez ote garen ahoz salatzen ditugun portaera diskriminatzaile berberak gure literaturan erreproduzitzen ari. Ymelda Navajo-k honela azaltzen du kontua:

Hiru jarrera-mota diferente dago:

- a) diskurtso maskulinoa imitatu, bere lengoaia, historiak eta sinboloak, eta, honen bidez, itxurazko arrakasta soziala lortu.
- b) ustezko estilo pertsonala sortu, bakarra eta femeninoaren adierazgarri izango dena.
- c) kontzeptu biak bateratu, eta Virginia Woolf-ek "artearen androginia" deitzen zuena lortu¹⁰.

Celia Amorós-ek, aldiz, bide batak zein besteak ideologia maskulinoa indartzen duela pentsatzen du; honela azaltzen du berak:

Garailea goraiatzeko bi bide daude, a) berak dituen kultura, balore, transzendentzia eta unibertsalitatearen definizioak onartu, eta termino berberetan aplikatu daitezkeen exijitu, edo b) beraren definizioak inpugnatu eta gure diferentzia baloretzat hartu, natura, bizitza, berehalakotasuna eta inmanentziarekin erlazionatzen gaituen hura baloretzat jasoz... baina guzti hau, definizio patriarkalak onartzeko beste modu bat baino ez da. Gehiegikeriaren aurrean, moderazioa; konpetitibitate eta erasoaren aurrean, emozionalitatea eta samurtasuna. Hau da, arek menperatutako gizarte kapitalisten gaizkeria guztien negatiboa¹¹.

Puntu honetara heldurik, zera esan dezakegu: batera zein bestera idazten dugula ere, eredu maskulinoak finkatzeko edo imita-

tzeko arriskuan jausi gaitzkeela, beti ere teorikoen ustetan. Hobe dugu, beraz, besterik gabe, emakumeek egiten duten literatur mota aztertu, zerbait bereizgarri nabaritzen den ikusteko, horretarako hitza, esaldia, gaia eta pertsonaiak hartuz aztergai.

3.1. Hitza

Literatura hitzez egiten da, eta hitzean datza, hain zuzen, arazo guzti honen gako. Heraklito ("izenak gauzekin erlazonaturik daude") eta Demokrito-ren ("izenak konbentzioak dira, sinboloak") arteko eztabaidan, gaur egungo pentsalari gehienak bigarren honekin datoz bat; eta, lerro berean, Montserrat Roig-en eritzia jaso dezakegu, zeharo erabatekoa den eritzia:

Lehenago hitzak izan ziren, eta gero gauzak agertu ziren. Pentsamendua ez da lengoia baino aurreragokoa¹².

Idazle guztiak eta herri guztiak mintzatu zaizkigu hitzaren garrantziaz. Elias Canetti-k norbaitek mihia moztuko ziola amestu ohi zuen gauero¹³; hainbat leinutan hitzik ez egiteko zigorra ezartzen zitzaaien emakumeei; Aita Sainduak Leonardo Boff-i urtebetez isiltzeko agindua eman zion; eta, azken adibide bezala, emakume galiziarren aldizkari errebindikatzaileak *Festa de palabra silenciada* izena darama.

Felicidad Orquin-ek, beste emakume askok bezalaxe, "mintzatzeko, eta ez mintzatua izateko"¹⁴ garaia heldu dela pentsatzen du, baina Bourdie-k gehiago matizatzen digu esaldia: "Mintzatzea, mintzatua izan beharrean, kontrakulturaren zereginetarikoa bat izan liteke"¹⁵. Eta segitzen du: "mintzatua izateak zera adierazten du, esateko ezer ez dagoela".

Gogora ditzagun Lewis Carroll-en hitzak, *Ispiluan barrena* liburuan agertuak:

Nik hitz bat erabiltzen dudanean —dio Humpty Dumptyk tonu defentsiboan— hitz horrek nik nahi dudana bera esan nahi du, ez gehiago ez gutxiago. Arazoa —esan zuen Aliciak— zera da, hitzei nahi beste esanahi diferente eman diezaiekezu. Arazoa —esan zuen Humpty Dumptyk— hau da, patroia nork izan behar duen. Horixe da dena¹⁶.

Lehen aipaturiko Green eta Lefanu idazleak, "sortzeko botere materialista"z mintzatzen dira, "izendatzeko botere paternalista"ri kontrajarririk¹⁷. Hau da, emakume eta objektuak (gauza ukigarri eta oragarriak) erlazonatzen dituzte, alde batetik, eta hitzak eta gizonak (ideiak, elementu abstraktuak), bestetik.

Ideia berberaren inguruan, Pilar González Martínez-en esaldia dugu:

Isilunetik bagatoz, zein izan liteke gure hitza? Gure hitzak orain arte esandakoa errepika dezake mimetikoki: diskurtso teologiko-politiko maskulinoa... edo bestela diskurtso bera errepika dezake, adjektibazio-aldaketak sartuz. Autoukapena ere egin dezake, logos maskulinoaz jabetuz, eta orduan, emakumeak desdoblaketaren porrot mingarria aurkitzen du¹⁸.

Emakumeei hitza kendu zaiena, behin eta berriz errepikatutako leloa dugu, bai emakumeek esanda, baita gizonezkoek ere. Bi kasu gehiago aipa dezagun, orain arteko sorta osatzeko. Marcia Maraini-k, galdera bati, honela erantzun zion:

Idazle guztiak, nobela bat egiten dutenean, zentzuen bidez pasatzen dira. Baina emakumeak bereziki, gauza eta objektuekin kontaktu etengabea daudelako. Eta zergatik? Ba, emakumeek, historikoki ere, ikasketak eta prestakuntza intelektuala edukitzeko aukerarik ez izatean, eta etxean hertsirik gelditzean, beren fantasia eta zentzuak sendo landu dituztelako¹⁹.

Hurrengo aipua, gizonezko batena dugu, Jean Vandesnesch-ena:

TVn, bileretan, eta kalean, kafetegian edo zelaietan mintzatzen diren gizonek, beti gauza bera esaten dute. Eskubidea adierazten dute. Hau da, funtzio bezala araua ezartzea duen diskurtsoa. Isilik mantentzea, gizonezko batentzat, begirada bere baitara bueltatzea da, gorputzera... eta honek ikaratu egiten du. Gizonezkoek albo batean jarri dituzte gorputza, materia, natura, eta emakumeentzat utzi, emakumeak menpekotasun, iragankortasun eta kontingentearen sinbolo bihurtuz²⁰.

Aurreko guztia entzun ondoren, zera ondoriozta dezakegu: hitzaren munduan emakumeak egin duen sarrera, berantiarra eta mugatua izan dela, eta literatura, jakina, hitzez osatzen da, berbez elikatzen. Ez legoke lekuz kanpo, Dario Fo-ren esaldia gogoratzea ("Patroiak mila hitz ezagutzen ditu, eta langileak, aldiz, hirurehun"), eta esaldi hori bera emakumearen kasuari aplikatzea.

Baina korapilatsuen ez da zer-nolako sarrera izan duen emakumeak hitzaren munduan, baizik eta nola moldatzen den mundu horren barruan.

Guztiz interesgarria deritzogu Marina Yaguello-ren liburuari, zera dioenean:

Hitzak ez dira inoiz neutro edo inozenteak. Esan erazi nahi zaiena bera adierazten dute. Zerk egiten du hitz bat peioratibo? Bakar-bakarrik hitzurenaren intenzioak, kontsentsu sozial batean ezarria dagoen intenzioak... Ezin daiteke ahoa zabaldu klase-erreflexioa probokatu gabe. Beste modu batera esanik, mezuaren forma, edukia bezain esanguratsua da²¹.

Aurrerago, eta liburu berean, honela azaltzen du hizkuntzaren garrantzia:

Hizkuntza ez dago soilik komunikazioa errazteko egina; zentsura, biolentzia, mespretxua, gezurra, presioa, eta baita plazerra, gozamina, jolasa, dema edo iraultza ere permititzen ditu. Feminismoaren barnean, hitz-terrorismoa ez da ezezaguna²².

3.2. Esaldia

Hitza garrantzitsua bada, esaldiaren inportantzia ezin ahantzenezake. Robin Lakoff-ek definitu izan du emakumeek literaturan erabiltzen duten esaldi-mota:

Diskurtso femeninoa ez-zuzena da, errepikatzailea, duda-mudakoa, iluna, gehiegizkoa, diskurtso maskulinoa, zuzena, zehatza eta argia den artean²³.

Esaldiari dagokiola, erabatekoa da Virginia Woolf-en eritzia:

Esaldia gizonetzakoak asmatu du. Esaldia zabalegia da, astunegia, ponpoxegia²⁴.

Eta Dorothy Richardson-ek esan zuenean, berak esaldi-mota diferentea, esaldi femeninoa, asmatu zuela, Virginia Woolf-ek arrazoa eman zion:

Asmatu du, eta asmatu ez badu ere, bere beharrianetarako garatu eta moldatu du: jenero femeninoaren esaldia da. Esaldi zaharrak baino fibra elastikoagoa du, neurrigabe luzatzeko, partikula hauskorrenak airean eramateko, eta forma lainotsuenak biltzeko ahalmena duena. Emakume-esaldia da, emakume-mentalitatea deskribatzeko erabiltzen delako zentzuan²⁵.

Emakume-mentalitatearen gaia ere, garrantzi handiko kontua dugu, eta hamaika artikulua eta liburu isur erazi duena, horietariko bat, desgraziatuena seguru asko, Schopenhauer-ena²⁶. Baina ez da gure asmoa kontu honen inguruan aritzea. Aipamen soila egingo dugu, Rosa Maria Mateos-ek entrebista batean laburtzen zuena eta askok pentsatzen dutena jaso:

Mundu maskulinoaren logika desberdina da. Gizonezkoei, esaterako, beren buruaz mintzatzea asko kostatzen zaie, hau da, introspekzioa egitea. Emakumei, aldiz, ez zaigu batere kostatzen. Ez naiz zurrumurruez ari, gizonak emakumeak baino marmartiagoak bait dira²⁷.

3.3. Gaia

Gaiaren kontua eztabaidagarri eta eztabaidatua izan da, emakume-literaturaz ari diren ikasketa guztietan. Topikoetan jausteko

die euskaralogiazko gaietara. Euskaltzain oso izendatzen dute 1950ean. *Gero* liburuaren argitarapen berria prestatzen du, eta ez dira gutxi hizkuntzari buruz argitaratzen dituen lanak.

Une honetan Manuel Lekuonak historilarien bidetik hartzen du, bigarren mailara igaroz estetika-gaietara apeta eta grina. Eta gauza jakina da, Manuel Lekuona artista zela, intuitiboa, ederkerakoa oso berezia zuena. Ikustekoa zatekeen bere ibilbide intelektuala, ederkerari emanik jarraitu izan balu bere langintzan.

3. Erakundeen barruan berriro (1956-1975)

Andoaingo urtealdia du hau. Euskal Herriko egoera bere onera etortzen hasia zen neurri batean. Eta susperraldikoan, bi arlotan egingo du lan bereziki Manuel Lekuonak: liturgi arloan eta Euskaltzaindiaren barruan. Idazkari orokorra gertatu zen liturgiako testu berriak euskaratzeko eginkizun garrantzitsuan. Eta bestalde, euskaltzainburu izendatu zuten 1967an. Luzaz ihardun zuen lehenengo eginkizunean; hasi besterik ez, bigarrenean. Bistan da bere zantzua nabariagoa dela lehenengo arloan bigarrenean baino. Eta euskara batuaren arazoan, nahiz eta gaiaren osina sakonegia izan eta menperakaitzegia, hala ere uste osoan zegoen bera, zenbait ikuspegi eta oharkizun gehiegisko baztertu zirela; eta oraindik ere beren indarra dute orduko bere eritziak.

Hirugarren aldi honetan, ikerketa-saioretan, arteari buruzko idazlanak ditu jakingarrienak, nahiz eta beste arloak ere lantzen dituen, batez ere dibulgazio-lanak, hango eta hemengo eskabideei erantzunez paraturikoak: historikoak, etnografikoak, euskarari buruzkoak. Baina Ama Arrazolarekin eginiko txangoek erliebe berezia ematen diote bere arte-lanari. Arlo honetan, bere *Arte-Izti* izeneko saiakera bereiziko genuke. Eta kreazioan, berriz, *Zigor* opera eta *Txuri eta gorri eta kikirriki* umeentzako liburua.

4. Berriro Oiartzunen (1975-1987)

Urteotako lanik nagusia, bere *Idaz-lan Guztiak* prestatu eta argitara ematea izan da. Denetik egin du Oiartzunen bere ikasketetan: historia, bertsoaritza, etnografia, euskaralogia, zeto-

Zalantza guztietatik kanpo geratzen zaigun puntua da, testu guzti-guztiak ideologia baten eramale diren neurri berean, sepsia sexual baten eramale ere badirela; hau da, testuak sexuaturik dardela, zama sexuala daramatela, eta lexikoan zein planteamenduan nabari daitekeen kontua dela.

Literatur kritikoak literaturaren kosmogoniaz mintzatzen dira, eta kosmogonia hori ezin aurkez daiteke "inondik ez", baizik "nonbaitetik" aurkezten da. Ideia hori gurera aplikatuz, "neutro"-tik ezin idatz daitekeela esango genuke, "gizonezko" edo "emakume" garen abiapuntutik idazten dugula baizik.

Ideia hau eztabaidagarria bada ere, hainbatek defendatuta agertzen zaigu; horien artean, Yadira Calvo idazle kostarrikarrak:

Lan literarioa feminitate-eredu baten transmisorea da, aurkezten dituen mitotoak, errealitate sozialaren interpretatzaileak diren pertsonaiak ditugu eta³².

Beste autore batzuk aldiz, ez datoz aurrekoarekin bat; Simone de Beauvoir lehen ere aipatua, adibidez:

Feminismoak, emakume idazleengan eskema femenino tradizionalak zein haragi-kontingentzia maskulinoaren ohorea bera eskatzen ahalegindu den literatur mota sortu ahal izan du... indar biak elkartzen saiatu da, literatura asexuatu baten bila aritzeko asmoz, literatura kreatzaileagoa, perfektuagoa, autorearen eta testuaren arteko borroka intimo eta askearen fruitu soilaren literatura³³.

Testu-azterketak egiteko unean, testuari metodologia desberdinak aplika dakizkioke, marxista zein estrukturalista, historizista zein feminista. Gure artean, ez dago batere zabaldurik testu-azterketa feministarako metodologia; baina ingelesez zein frantsesez bibliografia zabala aurki daiteke gaiaz³⁴. Zabalkundearen zain egon beharko dugu, metodologia zehatzak ezagutu ondoren, gure idazleen lanei aplikatu ahal izateko.

Bitartean, komenigarria dugu autoreek asmatutako pertsonaia femenino eta maskulinoen garrantziaz ohartzea, eta deskribapenek aipota ditzaketan datuak baloratzea.

Hala ere, ez dugu uste oso egokia denik Ymelda Navajo-ren eritzia:

Mementuz, emakume batek ere ezin izango du artean (eta literaturan) gizonzkoa izan, karikatura bihurtu gabe³⁵.

Puntu honekin amaitzeko, bakarrik gauza bat: emakumeek literaturgintzan egin duten sarreraren ondorio iraulgarriena zera da:

pertsonaia femeninoak sortzeko dituzten lehen eskuko langaiak aportatzea. Batez ere hori.

4. Konklusio gisa

Hasieratik esan dugunez, ez da gure asmoa ezer definitiborik ezartzea. Zenbat eta gehiago sakondu gaien, gero eta zalantza, edo zehazteko gogo, gehiago agertzen da bidean.

Ezbaiko egoera hau, feminismoaren teoriko handiek ere azaldu dute, Woolf, Beauvoir eta Amorós-ek horien artean. Azken honek zioen bitartean "Ez dut emazipazioaren bide zuzenetan sinesten, ezta zentzu bakarreko forma bakar baten existentzian ere"³⁶, aurreko biek hainbat kontraesan agertzen zuten esandako eta egindakoaren artean. Kontraesan batzuk aipatzearen, hurrengo hauek aipatuko ditugu:

a) Emakume eta gizonezkoen artean teorikoki desberdintasunik ez dagoela esaten zuten, baina aldi berean desberdin sentitzen ziren.

b) Beren burua feministatzat jotzen zuten, baina eredu maskulinoa aukeratu zuten.

d) Egoera materialen muga aipatzen zuten, baina gizonezko askok ere egoera-muga berbera (baliabide ekonomikoen falta) izan dutela aitortzen zuten.

e) Intimismoa mediokritatearen sinonimoa ez dela zioten, baina emozioak azaltzeko orduan autokontrola aplikatzen zuten.

Kontraesan guzti hauetatik sortzen da dialektika, gizartearen sinesmenetatik, eta teoria feminista gehienetatik ere, urrun dagoena.

Konklusio bakarra aurkeztu behar bagenu, ia hasieran agertutako *iza*-era eta *ego*-eraren kontua aipatuko genuke berriro hemen.

Mendeetan zehar jasandako *ego*-era batek, kolektibo zabal baten *iza*-era baldintzatu du. Konsustantziala baino, edukazionala da eme-kondizioa, hezkuntzaren fruitu. Ez dugu sinesten sexu-diferentzia dagoenik, baina desberdintasunak egon daudena onartu behar dugu. Eta desberdintasun hauek, idiosinkrasian oinarritu

ordez, sozialki egin den *bitza*-rekiko erabilpen desberdina kontutan harturik esplikatzan ditugu.

Eta amaitzeko, poema bat ekarri nahi dugu orri hauetara:

Gela hau, bai zaidala familiarra.
 Hemen, atcaren ondoan, sofa bat zegoen,
 eta beraren aurrean, ohe turkoa;
 alboan, apala lorontzi hori bigaz.
 Eskuinaldean, ez; parcan, ispiludun armairua.
 Erdialdean, idazten ohi zuen mahaia,
 eta mihimenezko hiru aulki handi.
 Leihoaren ondoan, hainbestetan
 elkar maitatu genueneko ohea zegoen.
 Objektu gaixo hauek, oraindik
 nonbait egongo dira.
 Leihoaren ondoan ohea zegoen;
 arratseko eguzkiak estaltzen zuen.

Kontrakoa ematen badu ere, poema hau ez da emakume batek idatzia, gizonezko batek baino: Konstantinos Kavafis-ek.

L.M.

-
- 1 Ikus IRASTORZA, T.: "Emakumea eta literatura I", in: *Ttu-ttua literatur aldizkaria*, 0.2 zk., 1984eko udazkena.
  - 2 BEAUVOIR, S. de: *El segundo sexo*, Edhasa, Barcelona, 1986.
  - 3 NIN, Anais: *Diarios* (6 lib.), Bruguera, Barcelona.
  - 4 ROIG, Monserrat: *Tiempo de mujer*, Plaza y Janes. Barcelona.
  - 5 GALA, A.: *El País semanal*, 374. zk. (1984.06.10).
  - 6 Op. cit.
  - 7 Ik. *Litoral femenino. Literatura escrita por mujeres en la España contemporánea*.
  - 8 GREEN, Jean eta LEFANU, Sarah: "El deseo de ser mujer", in: *El País*, 1986.11.27.
  - 9 SCHOPENHAUER: *El amor, las mujeres y la muerte*, Edaf Bolsillo, Madrid, 1979, 63-78 orrialdeak batez ere. Bertan Lord Byron-en emakumeekiko eritzia ere azaltzen da. Interesgarriak, halaber, Sir Egerton Brydges-en eritziak, baina aipu guztiak ugariegiak dira hemen ager ditzagun.
  - 10 NAVAJO, Ymelda: *Doce relatos de mujeres*, Alianza Editorial, Madrid, 1983.

- 11 AMOROS, Celia: "Masculino, Femenino", in: *El Viejo Topo* (10 Extra), Barcelona, 1976.
- 12 Bilbon emandako hitzaldia. 1985.
- 13 CANETTI, Elías: *La lengua absuelta* biografiako lehen liburua.
- 14 ORQUIN, Felicidad: "Roles femeninos, roles masculinos" in: *Lan-gaiak* 6, Ipes Navarra (1984eko abuztua).
- 15 Ik. TRABA, Marta: "Hipótesis sobre una escritura diferente", in: *Qui-mera*, 13. zk. (1981eko azaroa).
- 16 CARROLL, Lewis: *A través del espejo*.
- 17 Ikus 8. oharra.
- 18 GONZALEZ MARTINEZ, Pilar: *Los Cuadernos del Norte*, III. urtea, 16. zk. (1982ko azaroa-abendua).
- 19 MARAINI, Marcia, in: *Diario* 16, 1986.02.16.
- 20 VANDESNESECH, Jean: "Los hombres sin palabra", in: *El Viejo Topo* (10 Extra), Barcelona, 1976.
- 21 YAGUELLO, Marina: *Les mots et les femmes*, Payot, Paris, 1987.
- 22 Ibidem.
- 23 LAKOFF, Robin, in: "Las mujeres que escriben, lo femenino y el modelo imposible", *Lan-gaiak* 6 (1984eko abuztua).
- 24 WOOLF, Virginia: *Las mujeres y la narrativa*, Lumen, Barcelona, 1979.
- 25 Ibidem.
- 26 Ikus 9. oharra.
- 27 MATEOS, Rosa María, in: *El Viejo Topo* (10 Extra), Barcelona, 1976.
- 28 YONG, Erica: "Miedo a volar", apud: PESSARRODONA, Marta: "Las mujeres, la literatura y el sexo", in: *Vindicación Feminista*, 28. zk. (1979ko uztaila), 84-90 or.
- 29 LESSING, Doris: *El cuaderno dorado*.
- 30 FRENCH, Marilyn: *Mujeres* nobela, lau emakumeren gorabeherez ari dena.
- 31 Lou Andreas Salome, *El erotismo* liburuaren barnean, "El ser humano como mujer" artikulua. Aipamena Teresa Vallejok egiten zuen "Los hombres como dioses" artikuluan, *El País*, 1984.05.06.
- 32 CÁLVO, Yadira: "Literatura, mujer y sexismo", in: *Egin*, 1986.03.04.
- 33 NAVAJO, Ymelda: *Doce relatos de mujeres*, Alianza Editorial, Madrid, 1983.
- 34 Gaiari buruzko bibliografia oso zabala da; batzuk aipatzearren, bihoaz hurrengoak:
JONES, Margaret E.W.: "Las novelistas españolas contemporáneas ante la crítica", in: *Letras Femeninas. Asociación de Literatura Femenina Hispánica*, University of Pittsburgh, 1983.

GINSBERG, Elaine: *The female initiation theme in american fiction*, West Virginia University.

CHOWN, Linda E.: "American critics and Spanish women novelist, 1942-1980", in: *Journal of Women in Culture and Society*, University of Chicago, 1983.

SHOWALTER, Elaine: "Feminist criticism in the wilderness", in: *Sexual Differences in writing*.

STIMPSON, Catharine: "Theories of feminist criticism", in: *Feminist Literary Criticism*, Lexington, 1975.

STIMPSON, Catharine: *Feminism and feminist criticism*, 1983ko uda.

STIMPSON, Catharine: "On feminist criticism, in: *What is criticism*, Hernando Paul Editions.

ELKAR-LANEAN: *Feminist reading: colectivity as method*, Yale French Studies.

JONES, Ann Rosalind: "Writing the body: toward an understanding on *l'écriture féminine*", in: *Feminist Studies*, 1981eko uda.

ELKAR-LANEAN: "Les femmes et la création", in: *Penelope, pour l'histoire des femmes*, 3. zk. (Paris, 1980ko udazkena).

35 Ikus 33. oharra.

LA LITERATURA FEMENINA: QUE ES, Y CUAL SU SITUACION ACTUAL

LA LITTERATURE FEMININE: QU'EST CE QUE C'EST, ET QUELLE EST SA SITUATION DE NOS JOURS.

La autora del trabajo trata, inicialmente, de definir los términos más adecuados del tema a estudiar: la designación de "Literatura femenina", el debate sobre su existencia real. A partir de estas primeras precisiones, analiza los fundamentos en que puede apoyarse una literatura que merezca el calificativo de femenino, y subraya la necesidad de superar algunos juicios previos que dificultan la comprensión de los contenidos y metas de la creatividad literaria femenina. La erudición ha sido contrapuesta arbitrariamente a las formas literarias femeninas; ha habido una ecuación inadmisibles de feminidad e intimismo, de situaciones históricas variadas de la mujer y condición femenina universal, y, por fin, la propia interiorización femenina de modelos sociales masculinos puede dificultar sustancialmente la interacción y realización de la literatura femenina.

Descendiendo al análisis textual de la producción literaria femenina, la autora se pregunta sobre posibles peculiaridades del discurso literario de la mujer escritora: se ofrecen unos breves apuntes acerca de la elección femenina de la palabra y la frase, los temas y los personajes literarios.

En el estudio de las cuestiones teóricas planteadas acerca de la literatura femenina, la analista encuentra dudas crecientes para poder establecer conclusiones definitivas en torno de la naturaleza de la literatura femenina, ya que las contradicciones de propósitos y realidad, enunciados teóricos y realizaciones prácticas es constatable en la historia de la reivindicación de dicha producción. No obstante, se hace necesario continuar en el esfuerzo de definición y creación de los valores literarios de la mujer.

L'auteur de ce travail veut tout d'abord définir quels sont les termes les plus appropriés au sujet d'étude: la désignation de "Littérature féminine", le débat sur son existence réelle. A partir de ces précisions préliminaires, l'auteur analyse les fondements sur lesquels peut s'appuyer une littérature qui puisse être qualifiée de féminine, et souligne le besoin de surmonter certains jugements préalables qui rendent difficile la compréhension des contenus et des objectifs de la créativité littéraire féminine. L'érudition a été arbitrairement opposée aux formes littéraires féminines; nous avons assisté à une équation inadmissible de féminité et d'intimisme, des diverses situations historiques de la femme et de la condition féminine universelle, et finalement au fait que la propre intériorisation féminine des modèles sociaux masculins peut rendre substantiellement difficile l'intellection et la réalisation de la littérature féminine.

Lorsque l'auteur aborde l'analyse textuelle de la production littéraire féminine, elle se questionne sur les particularités possibles du discours littéraire de la femme écrivain, et puis elle présente quelques observations sur le choix féminin de la parole, la phrase, les sujets, et les personnages littéraires.

Dans l'étude des questions théoriques qui se posent au sujet de la littérature féminine, l'auteur trouve des grandes difficultés pour pouvoir établir des conclusions définitives en ce qui concerne la nature de la littérature féminine, étant donné que les contradictions entre les objectifs et la réalité, les énoncés théoriques et les réalisations pratiques sont évidentes dans l'histoire de la revendication de cette production. Cependant il est nécessaire de continuer dans l'effort de définition et de création des valeurs littéraires de la femme.

Emakume idazleak euskal literaturan

Nerea Azurmendi

Literaturaren historia zenbaki soiletan idazterik balego, Euskal Herrian emakumeek egin dutenarena, ehunen bat izen bata bestearen atzetik jarrita osa genezake. Bapatean lurreratuko litzateke ezjakinkeriak eraiki duen dorrea: ez omen zaio euskal literaturari emakumearen presentziarik igartzen. Azalekoa, ordea, literatura-ren historia marrazteko era, eta azalekoa, materiale ahulez osatutako dorrearen aurkako garaipena...

Idazten edota idatzi izan duen emakumea emakume idazlea dela ukazina baldin bada ere, literaturgile izena kostata lortu behar direnetakoa da. Idatzi, askotxok idatzi du emakume izanik. Zenbatsuk egin ote dute literatura? Galderari erantzuteko argitu beharreko kezka bi kontestu orokorretan kokatu beharko lirateke: literaturari berari buruzko erreflexioak definitzen duena, eta emakume-literatura edo dena delako horren inguruan sortzen den burutapenerako espazioa. "Emakumea eta Literatura"ri eskainitako asteen, mahaikide bat edo beste aritu da gai hauetaz. Ez dago kit, beraz, "Emakume idazleak euskal literaturan" izenburuaz landu nahi izan dudana alor zabalari legozkiokeen mugak eta erreflexioak ezartzea.

Zerbait izatekotan, han-hemenka jasotako izenen zerrendatzea izango litzateke lantxo hau. Eta zerbaitetarako izatekotan, aurrera begira sumatzen den lan bikainaren erretenean jartzeko, gaiaren azterketa sakona egiteke eta zorretan bait daukagu. Hona, beraz, urrats eskasa datekeen katalogoa. Euskal literaturaren edozein historia hartuz, ez da zaila emakumezkoen izenak aurkitzea. Besteak beste, zerrenda aberatsak prestatu dituzte Juan San Martin, Santiago Onaindia edo Jose Estornesek. Izenak, izen asko, nahiz eta adierazgarria izan, kopuru hau gizona zkoen izenekin parekatu eta konparatuz, emakumeok tarte zabalez galtzen dugula ikusteak. Aurkitu ditudan emakume-izenak, ehunen bat dira han-hemenka agertzen direnak. Izenen atzean, ordea, ezin beti gauza handirik aurkitu. Adibide gisa, Josepa Martiarena zelako bat: izena eta, ondoren, "colaboró en Euskal Esnalea con un artículo enviado desde Oyarzun". Izena, idazlea eta literaturgilearen arteko mugak ezarri behar, galbahean behera joaten zaizkigunak zenbatu ahal izateko.

Aurreko hamarkada eta mendeetan kasu bakanen bat izan bada ere, nire ustez azken urteotan has gaitzke propioki "emakume idazleak" espresioa erabiltzen. Eta nekez, hala ere. Dena dela, bada gure artean idazten hasi eta aurrera egiten dutenak, obra sendoa eraikitzen ari diren emakumeak, literatura egiten dutenak, literatura eta idazketaren arteko muga bera ezargaitza eta eztabaidagarria bada ere. Baina zerbait badabil. Bestela, ez litzateke posible izango azken hogeit urte hauetan —eta gehienak 1980tik hona—, emakumezkoek izenpetutako 80 bat literatur liburu argitaratu izatea. Denborak ematen duen perspektibak esango digu orain lanean ari den belaunaldia heltzera iritsiko den, ala etenik geratuko. Mahai honetan eseri den Laura Mintegirekin esateko, "garaiarekin batera aldatzen doazen baldintzapenek" dute azken hitza.

Gaurkoaren azterketa gerokoei utziz, historian atzera egin dezakegu. Historiaz ari garenez, eta orokorki, ez dirudi neurrigabekeria, euskal literaturaren historian emakumezkoek egindakoak bere "historiatxo" propioa daukala esateak. Orotara gutxi izanik, loraldi eta espantsio-mementuetan nabarmentzen dira emakumeak. Gaurkoa alde batera utziz, mende honen hastapenetan bizi izan zen unerik emankorrenetakoa, berpizkunde orokorraren fruitua, hain zuzen ere. Matematikaren logika hutsa. Eta, historiaren logika hutsa, berpizkunde laikoaren fruitua, aurreko mendeetako urrezko garaiek emakumeentzat eramanezinak ziren abade-jantziak bait zituzten.

Hastapenetara joz gero, XV. mendera iritsi behar dugu, inprimategiak martxan jarri aurretik literatura egiten zuten emakumeengana. Gai hauek landu izan dituzten gehienek aipatzen dituzte Erdi Aroko emakume olerkariak, baita goraiatu ere. Eta ez da harritzekoa, ezta gutxiago ere. 1961ean Ekinek Buenos Airesen argitara eman zuen *La crónica en la poesía popular vasca* liburuan, Jesús María Leizaolak dioenez, garai hartako olerkien artean egile ezagunarenak diren bakarrak, emakumezko haiek osatuak dira. Osatuak, ez idatzitakoak, Garibay eta beste batzuen transkribaketei esker iritsi bait zaizkigu lan haien zatiak.

Batak bestea dakarrenez, XV. mendeko bost olerkari ezagun haien lana aipatzeak ahozko literaturaz aritzera garamatza, eta hemendik zuzenean, bertsolaritzara, baita ahoz aho iraun duen tradizioan emakumeak izan duen garrantzia aipatzera ere. Baina, bate-tik bestera, urrunegi iritsiko ginatke.

Esan dezagun, besterik gabe, eta Juan Mari Lekuonarekin, Erdi Aroko "bertsolarisen" fenomenoaz ez dela orduz gero errepikatu, joan den mendean jaiotako "bertsolaritza moderno"an emakume-izenik aurki badaiteke ere.

Erdi Aroko emakume haiek ez zuten idatzi; baina iritsi zaigunetik, zera esan dezakegu: benetan bikaina izan zela beren emaitza. Joxe Azurmendik ere aipatu izan ditu (*Jakin*, 14/15. zk., 1980: "Bertsolaritzaren estudioarako") XIV. mendetik XVI.era bitartean bertsotan aritu ziren emakumeak:

"Aintzinako euskal bertsolari edo inprobisatzaileen artean emakumeak behin eta berriro agertzeak ez gaitu eraman behar horretan ere euskal berezitasun bat ikustera, horrelakorik ez dirudi eta dagoenik. Erdi Aroan gora korrienteak izan ziren herriz-herri eta feriaz-feria, erromerietan nahiz peregrinazioetan, jendearan era askotako entretenigarri ibiltzen ziren andre kantariak".

Leizaolak "Las cinco poetisas vascas del siglo XV" izendatzen dituenak ez ziren feriaz feria ibiliko, etxe handiko damak ziren eta. Segidilak, endetxak..., garaiko metroak ondo menperatzen zituzten, haixek bait ziren brodatzen edo ehotzen igarotzen zituzten ordu luzeetako entretenigarri. Gure bost dama hauek, Ozaetako Santxa, Butroeko Gomez Gonzalezen alaba, Alosko Usoa, Lasturko Miliaren ahizpa eta Peru Gartziaren arrebak, esatekorik izan zutenean, bertso ederretan esan zuten, orduko dama askoren moduan. Mendeku-mina, maitasuna, etxekoen ondra eta izen ona, leinuarenganako leialtasuna: honelakoxeak dira iritsi zaizkigun olerkietan erabiltzen diren gaiak. Hala badiote, hala izan daiteke;

baina zaila da, askotan, bapatean jarritako bertsoak direla sinestea. Leizaolarekin bat, ez dira, ezta gutxiago ere, Erdi Aroak eman dizkigun poemetan eskasena. Antza denez, herriak berehala bereganatu zituen hauetako hainbat konposizio, eta olerki hauetan erabilitako formulak aurki daitezke garaiko beste batzuetan ere. Baina daukaguna da iritsi zaiguna, denborak irentsi du gainerakoa. Ezaugarri bezala, halere, ez da txantxetakoa.

XVI, XVII, XVIII. mendeak, emakumezkorik gabe. Ez arrastorik ere. Etxepare, Leizarraga, Axular, Larramendi, Kardaberraz..., guzti hauek pasa ziren, erein zuten, baita fruiturik jaso ere; baina fruitu hauen artean ez zen emakumezkorik egon. Klasikotzat ditugun hauen ingurua, biografia, kezka eta obrak azaletik bada ere aztertu ondoren, argi ikus dezakegu une haietan emakumeak jai zuela. Erabat friboloak dira bi lerro hauek, baina begi-bistakoa dirudi funtzio argi eta garbia zeukan erlijio-kutsuko literaturaldi hartan emakumezkoek —garai hartako maila sozialean— aukera eta ahalbide eskasak zituztela. Ilustrazioaren eragina ere mugatua izan zela kontutan izanik, XIX. mendearen lehenengo urteetara jo behar dugu emakume idazlea aurkitzeko.

Eta hemen, behin eta berriro, enblema bat izango balitz bezala, nonnahi aipatzen den Bizenta Antonia Mogel. Idazle honengan, historian zehar emakume idazle askok agerterazten dituzten ezaugarriak eta beste horrenbestek jasandako arazoak elkartu egiten dira.

Bizenta Antonia Mogel Elgezabal 1782an jaio zen Azkoitian. Anaia zuen Juan Jose, eta osaba, Juan Antonio Mogel. Gurasoak hil, eta anaia eta biak apaiza zen osabarekin joan ziren bizitzera. Hantxe jantzi zuen burua Bizentak, emakume garaikideek ez bezala. 22 urte zituela, 1804ean, *Ipui onac* izenburuko liburua eman zuen argitarara Donostian; Esoporen alegiak, euskaraz eta prosan.

Zera dio aita Villasantek Bizenta Mogeli buruz:

“Vicenta nos ha dejado un libro notable por varios conceptos. En primer lugar, por estar escrito por una mujer, caso único en nuestra literatura vasca antigua. Es de notar, además, que la autora no contaba más de 22 años cuando lo publicó en 1804, el mismo año de la muerte de su tío cura. El libro, por otra parte, supone conocimientos humanísticos, del latín sobre todo, que, en efecto, poseía nuestra autora”.

Hiru bitxikeria idazle berberarengan: emakumea, gaztea eta kulta. Beste edonork bitxikeria hauek aipatu aurretik, ordea, Bizentak berak aurriztatu ditu liburuari egindako hitzaurrean:

“Badakit enzunaz beste gabe, neskatx gazte baten izena dagoala itxasirik liburutxo onen aurrean, jardungo dutela sinuka ez gutxi, diotela beren artean, inoren lumaz jantzi nai duela bela txikiak; au da, besteen bearrak artu nai ditudala neretzat: ez dagokiola neskatxa bati bururik ausitzea liburu-ruñen: asko duela gorua, naiz jostorratza zuzen erabiltzea. Nola nik sine-serazoko diet askori euskeratu ditudala erdaldun jakitunak argitaratu dituzten ipuiak? Nolako arrotasuna berriz latinezko izkuntzarekin liburu onen asmoa agertzea? Orretarako bear litzateke jakitea euskera, gaztelera eta latinezko iru izkuntzak. Zein gauza sinezgaizta neskatza batengan”.

1899 eta 1963an —azken honetan Auspoak—, berrargitaratutako liburu hura idatzi ondoren, ez zuen gauza handirik egin Bizentak. Hamasei urte beranduago, “Carta Pastoral del Primado de las Españas” itzuli zuen. Bienbitartean ezkondu, eta ez zion ezer gehiagorik eskaini literaturaren historiari, gaztetxotan mogeldar auzarta izandako Bizentak. Ondorengoei hamaika bider gertatuko zitzaien bezala, hartan gelditu zen, agian konturatu gabe, halako pausoa eman zuena.

XIX. mendean aurrera ere aurki daiteke beste emakumezko izenik. Gehienak, mojak. Hala nola, Santiago Onaindiak aipatzen dituen “lekaiame euskaltzaleak”, Durangoko gaixotegiko San Bizente Paulen alabak. Leon XIII.aren urrezko ezteiak zirela eta, *Euskal Herriak Aita Santuari* liburua argitaratu zen 1887an Tolosan. Durangoko mojek ez zuten, egia esateko, lan handirik egin, hamar baten artean poesia bat osatu bait zuten, Sor Maria Juaristi buru zutelarik. Harrigarria iruditzen zaio, ordea, Onaindiari, lekaiame haien lana, eta Bizenta Mogelek aurrez igarritako susmoa, mende bete beranduago, honetan gauzatzen da: “Lekaiame danen artean egiñak ote dira aapalditxo hauek? Ala besteren batek, eta berak izenpetu?” Auskalo, baina badaezpada ere, zalantza: izango ote ziren hori egiteko gauza? galdetu beharra.

Urte hauetan, XIX. mendearen azkenaldera, mundura iristen ari ziren aurrean aipatu ditugun urte emankorretan lan egingo zuten emakumeak, beren lanak 1910etik 1931ra bitartean argitara emango zituzten idazleak.

Izen-arrosarioa luzatzen hasi aurretik, guztiz interesgarria, eta aberasgarria, gertatzen da urte haietan nonnahi antolatzen ziren euskal jai, lore-joko eta lehiaketetan parte hartu eta irabazten zuten zerrendak errepasatzea, baita garaiko aldizkarietan esku hartzen zuten izenak kontutan hartzea ere.

Hauen artean, aipamen berezia zor zaio bere gorabeherekin 1908tik 1930era bitartean iraun zuen *Euskal Esnalea* aldizkariari, izen bereko elkarteak sortua, eta azken urteetan Gregorio Mujika-

ren "Euskalerrriaren alde" zelakoaren babesean ibilitakoa. Mugaz honantzaldeko emakume askok hartu zuen parte aldizkariaren inguruan eraturako ekintzetan, bai idaztien bidez, bai hitzaldiak emanez. Bestelako bitartekorik ere bazegoen, eta ez gutxi, baina aipaturiko aldizkaria da erreferentziak bilatzerakoan jabetzen dena.

Historiaren une honetantxe has gaitezke zerrenda luzeak osatzen. Izenik ez dugula ez dezaten esan, hona batzuk: Madalena Jauregiberri, Mayi Ariztia, Julene Azpeitia, Tene Mujika, Errosa eta Basilia Bustintza, Rosario Artola, Eustakia Alzola, Kattalin Elizegi, Sorne Unzueta, Maria Dolores Agirre, Josefa Olaizola, Maria Artiñano, Maria Etxabe, Rufina Azkue, Ignacia Pradere, Rita Rezola, Patxika Erramuzpe...

Izen batzuek izen diraute; beste batzuk idazle modura sartu dira literaturaren historian. Hautaketa naturala, norberaren ahalbide eta gaitasunaren araberakoa? Edota beste hainbat arrazoik ezarritako desagertzea? Nork jakin, guzti hauen lana hain gaizki eza-gutzen dugun une honetan. Dena dela, erabilitako erizpideak zorrotzeziak ez badira ere, sorta polita osa daiteke aurreko zerrendatik hartutako izenekin.

Batetik, hiru emakumezko izen elkar ditzakegu, ezagunak hirurak: 1884ean Atharratzeko kantoiko Alotzen jaiotako Madalena Jauregiberri, eta 1888an Gipuzkoako Zumaia eta Deban munduraturutako Julene Azpeitia eta Tene Mujika. Hirurok izendatu zituen ohorezko euskaltzain Euskaltzaindiak 1975ean, eta hiru idazle hauen ohoretan eskaini zuen Luis Villasantek, urte bereko ekainaren 27an, "Emakumea euskal literaturan" hitzaldia. Gabriel Aresti hil ondoko lehenengo batzarrea zen orduko hura, eta Aresti zenaren eskariari erantzun egin zion Villasantek, hil-berriak proposatu bait zuen hilabete batzuk lehenago, "Emakumearen nazioarteko urtea" zenez gero, Euskaltzaindiak emakumearen ohoretan zerbait egin zezala. Ikuspegi orokorra eskaintzeaz gain, hiru idazleak honela aurkeztu zituen Euskaltzainburuak:

"Julene Azpeitia (...) Eskola irakaslea edo maestra. Mexikon bizi zela hasi zen euskeraz idazten. Euskal aldizkari eta agerkari askotan idatzi du. Beste lanen artean, liburu hauk eginak ditu: *Osasuna, merketza eta yanaritzza*, (Euskaltzaindiak saritutako lana, 1920), *Irakurri, matte* (1932), *Azeri jauna* (1960), *Amandriaren altzoan* (1961), *Umien adizkaia* (1962), *Zuentzat* etab.

Madeleine Jauregiberri. Zuberoako Alos-Sibasen jaioa. Eskola irakasle edo maestra hau ere. Euskerari buruz Frantziako egunkarietan asko idatzi du. Euskeraz eskoletarako testuak, diskoak eta irakaskintzan lagun dezaketen lan baliotsuak ditu argitaratuak.

Tene Muxika. (...) Luzea da andre hunen euskal lanen zerrenda. Huna hemen batzuen izenak: *Miren Itziar-i idazkiak eta olerkiak* (1923an saritua), *Udazken-ala*, inglesera itzulia (1928), *Gogo-oinazeak* eta *Gabon* antzerki-lan sarituak (1934), *Joan Joxe*, bakar-hizketa saritua (1936) (...) Gainera, ipuinak eta artikuluak erruz argitara izan ditu”.

Beste “gainera” bat erantsiko genioke, zuzentasunez, Villasantek erabiltzen duenari. “Gainera”, Deban dendari zen Tene Mujika, Robustiana, euskararen aldeko mitinlari sutsua izan zen, eta urteetan aurrera zihoala ere, idazten jarraitzen zuen, bere arrastoa hainbat lehiaketatan barrena aurki daitekeelarik. Adibide bakar bat: 1964ean Domingo Agirreren omenetan antolatutako lehiaketan, honako konpainia honetan izan zen saritua Tene Mujika: Salvador Garmendia, Augustin Zubikarai eta Luis Villasanteren erdian.

Tene, Julene eta Madalen, hiru idazle hauengan zerbeit aipatzekotan, beren lanari emandako jarraipena azpimarratuko nuke, aipagarriak askoz ere gehiago izanda ere. Jarraipena eta iraunkortasuna eredutzat hartuz gero, laugarren bat elkartu beharko genioke hirukoteari, 1887an Saran sortutako Mayi Ariztia, 1921etik aurrera, berrogei urtetan, han-hemenka *Amattoren uzta* ipuin-bilduma idazten eta argitara ematen saiatu zena.

Zerbeit esan behar, era berean, 1889an Donostian jaiotako Kattalin Eleizegi Maiz maistra eta antzerki-idazleari buruz. *Garbiñe* obrarekin irabazi zuen 1917an Donostiako udalak eraturako lehiaketa, eta lehenengo lan hark izan zuen jarraipenik, baita idazleak sari gehiagorik ere. 1918ko *Loreti*, 1934eko *Jatsu*, eta hil aurretik ezin estreinatu izan zuen *Erausoko Katalin*.

Belaunaldi oparo honekin amaitzeko, Bizkaia aldera jo dezakegu, Errosa eta Basilia Bustintzaren bila. Basilia zaharrena, 1889an jaioa, eta Errosa, beharbada bietan ezagunena. “Kirikiño”ren ilobak ziren biak, eta Basilia osabaren emazte izatera iritsi zen. Kirikiñoaren alarguntsa izango den Basiliaren lanak ez ziren berandurarte ezagutu, lotsaz, ezkutuan gordetzen bait zituen “Karmel” ezizenarekin izenpetzen zituen olerkiak. Santiago Onaindiak aitortzen duenez, berak kenduta argitaratu zituen 1962an Basiliak erbestean idatzitako poemak.

Errosak “Mañariko” eta “Mañariko Errose” izenak erabiltzen zituen bere lanetan, jaioterriari ohore eginez. *Bizkaiko euskal idazleak* liburuan, zera dio Mikel Zaretek Mañariko Erroseri buruz:

"Bere osabearen antzera, ipui-zalea, erriak ezpan-belarri darabilzan ipuin zaar zalea, batez bere. Ez eban libururik egin Bustintza Errosak. Baña bere idazlan guztiak artu ezkerero, liburu ederra argitaratu leiteke. Ain zuzen ere, amaikatxo lan egin ebazan bere denporako aldizkarietarako".

Idazle guzti hauen bizitza eta langintza eteteko arriskuan jarri zituen 1936ko gerrak, baita eten ere gehienetan, bakarren batzuek aurrera egin bazuten ere. Norbaitek esan duen bezala, lurperatutako belaunaldia...

Hurrengo emakumezko agertaldiarekin zubirik egotekotan, kronologiak Marixane Minaberry-ri leporatzen dio betebeharrak. *Emakumeak idazle* liburuan, honela aurkezten du Itxaro Bordak Minaberri:

"1926ean Benafarroko Banka herrian sortua da Marixan Minaberri, Ustari-tzen bizi eta Baionan "Sud Ouest" egunkarian segretario lanean ari da, asko urte hauetan. Ipar euskal herriko idazletan ospetsuenetakoko bat dugu arpegi umil eta alaieko emakume hau.

"Gazte", "Etxea", "Gure Herria", "Herria", gaur egun "Maiatz" eta "Ekaina" aldizkarietan kolaboratu du. "Haize Garbia" Hendaiaiko batasunak atera hiztegi-gramatika apailatzen parte hartu du. Ondarrean, eta hau ez da txarrena, Ezponda bertsularia plazara menturatzen lagundu du.

Haur-antzerkiak egin ditu (1982ko Toribio Alzaga saria ardietsi zuen), nobela laburrak, poemak, Marie Noel erdal poetaren obren itzulpenak, denak intimistak eta arnas hunkigarriak. Aspalditik agortuak ditazkeen liburuxka zenbait argitaratu du dituela urte frango: 1961ean "Mari Gorri", 1936ean "Itxulingo Anderea", eta 1965ean "Xoria kantari".

Ez dirudi goraipeak gehiegizkoak direnik, Minaberrik burutu duen karrera kontutan harturik. Hona anekdota hutsa baino zertxobait gehiago datekeen adibidea: 1960an Miarritzen eraturako lehiaketa batean, Jean Etxeparek eskuratu zuen lehenengo saria, Julene Azeptiak bigarrena eta Minaberrik hirugarrena. Beste hamabi sari banatu ziren parte hartzen zuten ipuinen artean: hauetatik lau, Marixanek eskuratu zituen.

Pixkanaka-pixkanaka, azken urteotara hurbildu zaigu bidea, mendeetako itzulria egin ondoren. Gerra osteko errautsetatik jaino zen belaunaldi berriari heldu aurretik, orain arte aipatutako idazle-
ei buruzko gogoeta orokorren bat ere egin daiteke. Hauetan, gutxi dira literaturgintzara esku-hutsik iritsi zirenak, literatura egiteko asmo bakarrarekin idazten hasi zirenak. Euskararen berreskuratzearekin konpromezu sendoa hartutako irakasle asko aurki daiteke galeri antzeko honetan, haurrei zuzendutako ipuin-bilduma ugari, hatz artean iheska zihuan tradizioa gorde nahian idatzitako beste asko, herriaren sustraien bila abiatzen zen antzerkigintza, folklorea eta usadio zaharreganako grina bizia, erlijioa eta ikus-

pegi tradizionalak, kezka pedagogikoak... Beste kasu batzuetan, militantzia politikoaren eragina edota sendi-giroan sortutako idazteko ohitura. Anderenoak, militanteak, idazle eta bertsolarien familiakoak ziren, gehienbat, orduko idazleak. Gizarte-aldi konkretu batean, emakume haiek betebeharrak konkretuak eman zizkieten beren buruei, eta halaxe erantzun. Askotan, beharbada, idazlearen askatasunaren truke.

Argigarria eta beharrezkoa izango litzateke, dena dela, sakabaturik dauden idaztiak, agortutako liburuak, bildu gabe gelditu diren lanak, galduta dauden emaitzak eta, oro har, gehiegi preziatu ez diren emaitza hauek, berrikusi eta errekuiperatzea. Ez dira denak balio berekoak izango, baina altxor bakar bat aurkitzeak justifikatu egiten du gehienetan bidaiari luzearen nekea.

Ikusi ahal izan dugunez, maila ahulez lotutako katea finak zeharkatzen du XX. mendea emakume idazleei dagokienez. Katea horretan aurrerapauso handiegixoa egin, eta 1960-70 urteetara iritsi gaitzake. Gehienbat, 1950 inguruan jaiotakoak izango dira —gerra aurretik ari zirenekin batera—, hamarkada horretan eta ordutik hona idatziko duten emakumeak.

Azaleko ibilbide honen unerik arriskutsuena, azken urte hauetan gertatu denaren kondaira da. 1960an pizten da —hala esan daiteke urte batzuk gorabehera— mendeko bigarren *boom*-a. Eta bigarren garapen-aldi honetan ere barra-barra agertzen dira emakume-izenak. *Anaitasuna*, *Zeruko Argia*, *Egan*, *Jakin* eta beste zenbait aldizkari arakatuz gero, makina bat emakumezko aurki dezakegu. Besteak beste, Amaia Lasa, Arantza Urretavizcaya, Mari Karmen Garmendia, Lourdes Iriondo, Begoña Arregi, Izaskun Busto, Miren Jone Azurza, Feli Enparanza, Mari Martija eta, orain ere, abar luzea.

Antza denez, beste lan batzuetan ari da orain dela hamar-hamabost urte zeregin haietan zebilen jende dexente. Aurrera egin dutenek literaturgintzan dihardute, obra erabat pertsonala eraikitzen, maiztasun desberdinez beren lana irakurle goari eskaintzen: baina gehiengoak bertan behera utzi du hasitako lana. Azken batean, erabaki pertsonala izaten da une batean “planto” egitea; eta hurbilegia dateke historia, teoriarik azaltzera ausartzeko. Kateak jasan duen eten edo ahultze hori, ordea, kontutan hartzekoa da, eta ez bakarrik izan ditzakeen konnotazio negatiboak direla eta.

Mende-hasierako emakume haien zatia, idaztea izan zen “zerbait” egiteko aukera bakarretakoa. Taldearen babesean, lanaren

aitzakiarekin, "zerbait" egin zuten, eta "zerbaitetarako" idatzi zuten. Belaunaldi berriei suertatu zaien gizarte-egoeran, ordea, eta neurri eskasean bada ere, badago beste bide batzuetatik abiatzerik. Politikagintza, kazetaritza, irakaskuntza, historia, antropologia, hizkuntzalaritza..., sail hauei dagozkien lanak kontutan hartuz, izugarri zabalduko litzateke idazten duten emakumeen kopurua. Ez, ordea, literatura egiten dutenena. Ez ote dugu garbiketa-, depurazio-prozesu aberasgarri bat jasan azken urte hauetan? Agian, azkenik, literatura egitea aukera bat bilakatu da, ez bakarrik ezinezkoak ziren beste aktibitate batzuen ordezkotzat ariketa.

Urte haietan, 1971n, eta *Hegatsez* bilduman publikatutako emakumea eta literaturari buruzko saiotoxo batean, honako erreflexio hau luzatzen zuen Mari Karmen Garmendiak:

"Bizi dugun garai honetan, emakumeak pertsona maila iritxi ezker eman lezakean guztia haintzakotzak ez hartzea kaltegarri dugu, geroz tellatura arri tiraka jardutea bezalaxe da... Emakume euskaldunak bere herriko literaturari hain gutxi eman badio, pertsona denez, dagokion maila iritxi ez duelako da. Denok gara oker honen sustraian euskarri, oraindainokoak jarraitzekotan".

1980tik hona gertatu denaren arabera, ez dirudi "oraindainoan" jarraitzekotan gaudenik. Iazkoan, bederatzidazleak aurkeztu zuten obra berria: Eukene Martin, Mariasun Landa, Laura Mintegi, Gotzone Sestorain, Laura Uruburu, Tere Irastorza, Amaia Iturbide, Enkarni Genua eta Itxaro Bordak. Halako neurritan gabiltza azken zazpi urteotan, eta, ondorioz, izenen zerrenda luzeagotu egiten da. Eta zerrendan sartzeko, baldintza berri bat ezar dezakegu: literatura egitea eta liburuak argitaratu ematea. Hara Mari-ripi Solbes, Gema Lasarte, Maite Gonzalez, Mertxe Ezeiza, Itziar Alkorta, Edurne Urkiola, Ana Arruza, Ane Albisu... Gehi zerrendari, urtetan helduagoak izan arren, belaunaldi honetan koka daitezkeen Maite Lazkano, Mayi Pelot, Mayi Ariztia, edota argitaratu gabeko idazle-tropa. Kontutan izan, aldi berean eta batuketa ondo atera dadin, *Susa*, *Pamiela*, *Maiatz*, *Ttu-ttua* edo kideko aldizkarietan emakumezkoek duten garrantzi neurgarria.

Normalizaziorako bidean, normaltzen ote doa alor hau ere? Literaturari eskaintzen zaizkion laguntzak, argitaletxeen indartzea, irakurlegoaren ugaltzea, etab., faktore guzti hauek azterketa patxadatsua merezi dute, beste zenbaitzuk bezala. Baina, hemen hemengoak, emakume idazleak ditu jadanik euskal literaturak, obra aske, pertsonal eta anbiziotsua eraiki nahi dutenak.

Obra bakarreko idazlea desagertzen ari da, bigarrena eta hirugarrena kalean jartzera iristen den neurrian. Zer-nolako literatura egiten den, hori beste nonbait aztertu beharko litzateke. Nolakoa den gaur egungo emakume idazlea, beste horrenbeste. Oraingo hau, azaleko gain-begirada baizik ez da, mapa soil eta hutsunez betea. Sumatzen diren bideak egitea da proposatzen den ondorio bakarra. Dena dela, ezin hemendik aurrera mantendu 1982an Eusko Jaurlaritzaren aginduz kaleratu zen ikerketa batek esaten zuena: "Desde 1900 hasta 1936 no existe ninguna escritora en euskera conocida".

N.A.

LA MUJER ESCRITORA EN LA LITERATURA VASCA

LA FEMME ECRIVAIN DANS LA LITTÉRATURE BASQUE

El trabajo tiene por objeto ofrecer un elenco de mujeres que han tomado parte en la creación literaria en Euskera. Puede constatarse, de entrada, la existencia de un centenar de firmas femeninas, aunque frente a su obra no puede menos que preguntarse sobre el sentido de su condición literaria. En todo caso, la estadística ofrece una novedad indudable: unos 80 libros llevan firma de mujer en los últimos veinte años. No obstante, la historia, que en este caso arranca de los siglos XIV-XV, no se corresponde con esta floración inusual, desde luego, en las generaciones pasadas. La presencia tardomedieval de la producción femenina (oral en su origen, recogida por escrito en la tradición posterior) no tuvo continuidad, y los siglos XVI-XVII-XVIII no nos ofrecieron ni una sola autora conocida. En los albores del XIX sí nos encontramos con una verdadera novedad de esta historia: Vicenta A. Mogel (n. 1782), sobrina y hermana de escritores, preparó una versión vasca de Esopo y la lanzó al público, cuando tan sólo contaba 22 años. Sin embargo, ni su precoz vocación personal ni su ejemplo tuvo continuidad inmediata, y hubo que esperar al Renacimiento Vasco (1876-1936) para que la mujer vasca volviera a estar presente en las actividades literarias. Acogiéndose a las páginas de las revistas del momento y a los concursos y premios, aparecen plumas cuya labor tuvo ya una continuidad (Jauregiberri, Ariztia, Azpeitia, Mujika, etc.). El corte de la guerra

civil que también afectó con violencia este empeño literario que aparecía cada vez más firme, no impidió la continuidad parcial en la obra de Minaberry, dando paso al mismo tiempo a una obra nueva (en parte, generacionalmente nueva): sobre todo se trata, a partir de los 60, de un propósito de reconstrucción lingüístico-cultural, más que de una plena y definida vocación literaria, y que se expresa, sobre todo, en las publicaciones periódicas. Es a partir de los primeros 80, cuando surge una afición personal más decidida y estrictamente literaria, trabajándose en algunos casos ex profeso en una obra libre, personal y ambiciosa en que los objetivos estético-literarios son ya una meta por sí.

Ce travail a pour but d'offrir une liste de femmes qui ont participé dans la création littéraire en Euskera. Nous pouvons constater d'emblée l'existence d'une centaine de signatures féminines, bien que face à leur oeuvre, on ne peut éviter de se questionner sur leur condition littéraire. En tout cas, les chiffres parlent d'une nouveauté indubitable: quelques 80 livres depuis une vingtaine d'années portent la signature de femmes. Cependant l'histoire, qui dans ce cas débute aux XIV-XV siècles, ne trouve pas d'équivalent dans les générations passées à cette floraison inusuelle. La présence de la production féminine à la fin du moyen âge (orale tout d'abord et recueillie plus tard par écrit) n'avait pas eu de continuité, et le XVI-XVII-XVIII siècles n'offrent aucune auteur connue. Ce n'est qu'au début du XIX siècle que la situation change: Vicenta A. Mogel (née en 1782), nièce et soeur d'écrivains, prépara une version basque d'Esopé, et la publia lorsqu'elle n'avait que 22 ans. Cependant, ni sa vocation personnelle précoce, ni son exemple eurent une continuité immédiate, et il fallut attendre la Renaissance Basque (1876-1936), pour que la femme basque revienne aux activités littéraires. C'est sur les pages des revues de l'époque et dans les différents concours qu'apparaissent quelques signatures dont la labeur présentait déjà une certaine continuité (Jauregiberri, Ariztia, Azpeitia, Mujika, etc.). La coupure de la guerre civile qui frappa avec violence cet effort littéraire qui se montrait de plus en plus ferme, n'empêcha point la continuité, même partielle, dans l'oeuvre de Minaberry, ouvrant en même temps la voie à une oeuvre et à une génération nouvelles, et qui se caractérise, notamment à partir des années soixante par un désir de reconstruction linguistique et culturelle, plutôt que par une vocation littéraire pleine et définie. Ce désir de reconstruction s'exprime surtout dans les publications périodiques. C'est à partir des années 80 qu'apparaît un goût personnel plus résolu et strictement littéraire, et même dans certains cas un travail ex profeso d'une oeuvre libre, personnelle et ambitieuse, dans laquelle les objectifs esthétiques et littéraires sont en eux-mêmes un but à atteindre.

Emakumezkoa gizonaen literaturan: Euskal Literaturari errepassoa

Tere Irastortza

Izenburuak tamaina honetakoak direnean, mamian izaten da laburtu beharra. Euskal literaturaz, gainera, kasik inongo kritika-lanik ezagutzen ez duenaz, ezin heldu gaiari zabaltasun osoz.

Ondoko lan honetan lau egilez bakarrik baliatu naiz. Kasualitatez suertatuko zen, agian, baina lau horietatik bi abade ziren: Etxepare eta Tx. Agirre, eta beste biak ez: Oihenart eta Orixe. Literatura idatziaren sorburu eta abiapuntuan hasi, eta gerra aurreko egile batekin amaitzen dugu, tartean aztertu gabeko hainbat eta hainbat geratzen direlarik. Apur bat irakurriz gero, hala ere, erraz ohartzen da bat, beste zenbait puntutan halako eboluzioaren berri ematen badu ere, emakumeaz apenas dagoela aldaketarik; zoritxarrez, honetan, abade ez zirenek ez dute berrikuntzarik ekarri: apika, guztiak gizonaen zirelako. Esan nahi bait dut, noizbehinka Iztuetaekin erkatuz ere —bere erabilitako lana literarioa ez izan arren—, ezin dela laikotasun hori, hainbestetan hain aldarrikatua, inondik ere frogatu.

Sarrera hau —norberaren mugean aitortpena— amaitzeko, pare bat ohar. Azken atalean Orixez ari naiz nagusiki, baina tarteka Tx.

Agirrerri buruzko oharrak sartuz. Forma aldetik eta, azkena Orixe baino askoz ere "errealagoa" bada, ez du horrek ezer asko aldatzen emakumeoi buruzko ikuspegia, eta aski iruditu zait horrela esplizitatzeari, aparteko sailik antolatu gabe. Bestalde, Orixeri buruzko lana egiterakoan, oso kontutan izan dut Itziar Eskisabel Zurutuza eta Garbiñe Eskisabel Munduateren lana, argitaratzeko dagoena, estimatzen dudana.

1. Etxepare: "Bere olerki guztietan hitxo bat ere ez emakumeak iraintzeko"

Honela mintzo da Gotzon Garate¹. Arazoak, aldiz, konplexuagoa dirudi. Etxepareren poemagintza bere osotasunean harturik, itxura askotako emakumearen kartografia topatzen dugu. Askotan kontrako diruditen ezaugarriak ezin dira, ordea, bere horretan aztertu, eta poema-liburuaren azterketa semantiko itxurosorik ezeari, gerta liteke azalean eta nabarmen asko begi-bistan diren elementuak behar ez bezala interpretatzea.

Eragozpen hauek kontutan izanik, esan litezkeenak oro ez dugun gainbegiratu ideologiko etorkizuneko baten arabera aztertu beharko liriteke berriro.

Aipatu-berri dudana itxura askotako emakumearen presentzia hori erreduzi liteke, hasteko, eredu-pare batera. Eredu hauek, bistan denez, elkarren oso gertu dira; baina bereizketa metodologiko hau baliaigarria zaigu, lehen aipatu azterketa ideologiko horren faltan sor litezkeen kontraesanen norainokoa neurtzeko. Alde batekin, behin eta berriz kausitzen dugun Birjina dugu emakumearen eredu, eta, beste alde batetik, oraingoz "emakume erreala" deituko duguna.

Birjinaren gorespentetan idatzi literaturaz bada adibide anitz Euskal Herriko liburugintzan. Euskalduna, ordea, literatura berantiarra da, ez hala ere atzerrietako tradizioetatik gibelatua.

Denbora luzez emazte bekatari eta lizunen aurka idatzi ondoren, XII. mendean Birjina laudatzen hasten da Eliza, sekula utzi gabe hein berean deabruarekiko beldurraren madarikazioa. Honekin, aurreko tradizio misoginoaren parean (hots, Ebaren errefusatzeari parean), Andredena Mariatz baliatzen da literatura.

Batzuen ustez, Birjinaren adoraziorako egin poemek emakumearekiko errespetu handiagozko joera nabarmentzen dute. Badira, ordea, ahaztu behar ez genituzkeen beste zio batzuk ere; gizonen eta Jainkoaren artean arartekoak ipintzea, horietako bat. Etxepareren poemetan gehien agertzen den ezaugarrietakoa, hain zuzen ere. Bestalde, Europako herri-literaturan emaztekiek duten lekuari so egirik, bistakoa gertatzen da beste arrazoirik ere behar dela. Badirudi, ezkongabeen birjintasuna eta ezkonduen amatasuna eta fertilitatea batera irudika zitzakeen imajinaren premiak (Elizarenak) zerikusi handia izan zuela Birjinaren ohoretan idatzi poema-sailean. Fertilitatearena ez da markagarri Etxepareren kasuan, eta, lehen begirada batean, ezta, sobera bederen, kastotasunarena ere. Badira, egia da, gorputzaren gutzieren txarkeriaz mintzo diren lerroak:

“mundu hunek, haragiak, bethi enganatuia” (1,404)²
 “berthutetan segitzeko egidazu grazia” (1,408).

Baina ez da ezaugarri hau Birjinari gehienetan egotzi ohi diona. Aipatu, aipatzen du “Amorosen gaztiguya”n ere, baina, berriro, amodioaren errefusatzeko arrazoi “profanoak” dira nagusi. “Amorosen disputa”n berean Amoriak poetari “Ieinkuaz orhitzeko lekhu” dutela erantzuten dionean (10,16), honela mintzo da poeta:

“Zineste bat dizit gogoan honela:
 nik nola dadukat amore zugana,
 Ieinkoari ere eder zaikala;
 hargatik gaitzetsi ezkitzakela” (10,22-26).

Lehen esan bezala, agian Etxeparék Birjina bezain maite zuelako emakume erreala, hori ez, baizik arartekoarena azpimarratzen du nagusiki, amatasunari berez darraiona bailitzan. Hain zuzen ere, bekatariet zuzendu bokatioetan, Etxeparek eskatzen die, balia daitezela Birjinaz Jainkoari hoben eta bekatuen barkamena eskatzeko orduan, izan ere Aita “Ieinkoak zuri eman dizi potestate handia / haren ama ziren gero, ama ere maitia” (1,413-4); argudio bera 2,92an.

Gainera, ez da ahaztu behar jarraierazteko sortu eredu guztiak bezala, Birjinarenak ere gizonkeriaren menpetik sortutako ideologia isladatzen duela.

“Amorosen gaztiguya”k, aurreko orazioaren antzera, Birjinaren maitasunaz lezionatzen gaitu, “Amore bat hautatzeko kontseilu bat” (2,5) emanez. Horretarako, bekatuzko, haragizko amodioa

eta "Andre hona" Mariarena kontrajartzen ditu, behin eta berriz eman izan diren argudioz: "amoretan plazer baten mila dira dolore" (2,10), plazerraren irrikak amaierarik ez bait du. Gainera, amodio horiek kaltegarri dira "iudikamendu"-garaian. Bestalde, amorozen artean ez da leialtasunik kausitzen; arrazoï ezaguna da honako hau, ia beti amodioaren aitzakiatan emaztekiei egotzia. Etxeparek, baina, ez du horrelakorik zehazten, eta kasu honetan ezin froga emaztekiei buruz ari den; izan ere, geroxeago Birjinaren maitatzea andre-gizonei kontseilatzen bait die. Birjinak, ordea, leialtasuna adierazten du, eta konfidantza horren sorburu naturala, bere amatasunean datzana; amatasuna (2,82-87) gauzatzen du bitartekaritzan, nolabait esateko, berezkitasunez. Jainkoaren aurrean, zuzenbide makurrik gabekoaren eredu izaki, behar zuen gizatasunak begiratzaille bat Kristoren ondotik etorritakoentzat, abokatu errukitsua (2,92-103), eta hori Maria da, kasik Jainkoaren pareko erregina izaki. Gainera, ez du desio txarrik sortzen (sexurik gabeko emaztekoa delako) eta Jainkoak ez duen itxura gizakioia demaio dibinitateari, bere amatasun eta umiltasunari zor diona.

Sakonean, eta ez Etxepareren poemetan bakarrik, Birjina ez da beragatik altxatua, baizik, Kristoren ama eta ama denez, bitartekari onaren ereduakoa delako; erreginek ipuin eta nobeletan sarri bete izan duten funtzioagatik, hain zuzen ere. Eta honek emakume errearen pareko bihurtzen du: emaztekiaren alde nahiz kontra mintzatzeko, ez bait da emaztekoa bera izaten neurria, gizonezkoa baizik. Finean, ez da ahaztu behar, emakumearentzat eredugarri izateko sortu diren imajina guztiek bezala, Birjinarenak ere gizonkerian babestutako ideologia isladatzen duela.

"Emakume erreala" deitu dugun ereduaz diharduen lehenengo poema "Emazten fabore" da. Poema hau ere literatur tradizio zabal baten adierazgarri dugu. Labur esateko, emazteen aurkako literaturaren parean —Talaveraren *Corbacho* edo Torrellas-ek XV. mendean idatzitakoen ondoan— sortu ziren emakumeen defentsoreak. Horrela, Diego de Valeraren *Defensa de las virtuosas mujeres* edo Alvaro de Lunaren *Libro de las virtuosas e claras mugeres*. Horiek bezala, *La mauvaise femme* anonimoa edo Jean de Meun nahiz Matheolus-en lanak Claude Bouton-en *Miroir des dames*-ekin erkatzen baditugu, lehenengo irakurketan ikusten ditugu ezberdintasunak. Nagusia, hau da: lehen etsai ziren emazteez, gizonak galbidera zeramatzatenez, ez da ia txarkeriarik esaten.

Alde nahiz aurka, behin eta berriz Biblia hartzen da oinarri, errealtatea jeneralizatze eta salbuespenen berri emateko utziz.

Etxeparek ez dio kasu honetan Bibliari apenas heltzen; eta "Emazten fabore" hasten denean, errealtateari atxekiago agertzen da, hala ere topikoz josiriko defentsan.

Atal honi hasiera emateko erabili ditudan hitzak "Emazten fabore" idatzi poemari buruzko iruzkin honekin osatzen dira:

"Aitzitik, bere olerkietatik onenetariko bat andereak goratzeko idatzia duela. Etxepare hemen erabat errenazimenduaren seme dugu. Arrazoiak pilatzen ditu haien alde. Haiek eman digute sortzea, haiek edoskitzeko bularrak eskeini, haiek zaintzen gaituzte eri gaudelarik, beraiek gabe etxea triste eta zikin bilakatzen da, gizonen aldean askoz zintzoago dira ezkontitza gordezten, bakan dira tentatzaila. Jainko bera ere emakume batez maitemindu zen. Eta munduan ez dago emakume bat besoetan edukitzea baino gauza hobea gorik" (aip. ob., 35. or.).

Hitz horiekin aski da arrazonamendu eta burutazioaren nondik-norakoaz jabetzeko. Argudio hauek biziki hedatuak dira: Diego de San Pedrok *Cárcel de Amor*-en ematen dituen "20 razones porque los hombres son obligados a las mujeres" en artean daude edo Suero de Riberak "en defension de las donas" en pare-parekoak. Guzti hauek, beti ere, argi uzten dute emaztearen menpekotasuna, emazte bezala ez, baizik baliabide bezala goratzen dituzten neurrian.

"Emakume erreala" saileko poemetan multzorik nagusiena amodiozkoen osatua dugu. Horrelakoak ditugu 4.etik 12.a bitartekoak. Esan liteke, aurretik eredu garriztat erakutsiaren frogagarri edo gertatzen direla. Poema hauen artean ere bi azpisail egin gaitzake.

Batean, poeta kexu da bere amoreari zor zaion erantzun-ezagatik. Kasu hauek baldintza ezberdinetan garatzen dira. Behin, esate baterako, dama "berzerena" delako, hots, ezkondua delako. Lirika gortesauetik abiatzen den literaturan, ezaguna da, gizonezkoak berak hautatzen zuen dama/señoraren zerbitzutan jartzen zuela bere burua. Hori agintzen zuten bederen. Aldea, bistan denez, hautatzeko posibilitatean zegoen. Morroiek ez bezala, poetek hauta zitzaizketen eta hautatzen zituzten andereak, jabeak. Eta Etxeparek ere, nonbait, ez zuen era berean ikusten zerbitzuaren gunea emazte eta gizonezkoentzat. "Amorosen gaztiguya" n Mariaren aurrean berdintzen zituen andre-gizonak, aldiz, ez dira berdin mundu- eta amodio-kontutan. Honela dio bederen "Ezkonduien koplak" poeman:

"Tangoikoa, edetazu berzerena gogotik
bera kaptiba da eta ni gathibu hargatik" (4,1-2).

Hots, poeta, "gathibu" denez, aska liteke, eta horretarako Jainkoaren laguntza duke; "kaptiba" dena, berriz, ez, emazte ezkondua delako. Kasu gehiagotan ere agertzen da poeta Jainkoari bere gogo mutatzeko eskatzen. Behin, besteetan baino askoz klarkiago utziz, finean amodioa gaixotasuna dela, eta emazteki batek kausatu pena sendatzeko, ez dagoela beste emazteki batez aldatzea baino erremedio hoberik, Ertaroko tratadista orok zioenez:

"Andre faltaz eniz hilen balinba ni lehena;
 oroz etsi behar dizit, non baitate hobena;
 heki ezin medra naite, bai gal neure arima;
 bategatik sarri niro diren oroz arnega" (12,53-56).

Trufatzen da, beraz, aurretik esan dituen hainbat gauzaz; hala nola, maite duena dela emaztekerik ederren nahiz jentilena; besteen ondoan artizarraren modura distiratzen duela; "gaizki penatzeko hain ederrik sortu" zela (5,9 edo antzera 6,13); beste oroz gainetik maite duela (9,49; 10,57-58.66.75-78); eta trufatzen da poetak bere amodio-minak adierazteko esandako guztiez, hots: bere amodio-irrikek jaso ez duten erantzun-ezaren ondorioztat emandakoez.

Trufatze horrek, sail honetako poemetan agertzen den jokoa degisamendu- eta mozorrotze-jokoa dela suposatzeraz bultzatzen du. Eta horrekin, poetak kantatu dituen koitak, gaitzetsi duen leialtasunik eza, etab., agian kontrako zentzuan interpretatu beharko genituzke, ironia irabazle gertatuko litzatekeelarik. Argiago ikus liteke hau, baldin eta amodiozko poemetan aipatu bigarren azpisailarekin harremanetan jartzen baditugu.

Lehen azpisaileko poemetan poetaren koitak baziren nagusi, bigarren sail honetan poemek ez dute erakusten erantzunik ezaren ondorio lazarria; azaltzen dutena, damaren aldetiko erantzunik ezaren edo erantzun txarraren argumentazioa da. Horrelakoak dira elkarrizketa moduan garatzen direnak, hots, sail honetako "Potaren galdatzia" (8), "Amorez errequeritzia" (9), "Amorosen disputa" (10) eta "Amore gogorraren despita" (12), eta, horiez gain, "Ordu gaitzareki horrat zakitzat" (11).

Kasu hauetan, gizonezkoa da beti errekeritzailea eta dama errefusatzailea. Arruntki, errefusatzeko emazteak ematen dituen arrazoiak erlijioso eta sozialak ohi dira, alegia, bere gogoari kanpotik ezarriak. Erlijiosoan artean, gorputzaren gutiziak Jainkoaren gogoko ez direlako, edo burutuak direnean, damutua delako; bestetan, poetak eskatu bezala harremanak sekretuak izanagatik ere,

ezagutuko balira, famaren kaltetan gertatuko liratekeelako (10;11,13); damaren ahotan jartzen dira gizartearen hesiak, askoz espazio gutxiago eskaintzen ziolako emazteari, ezbairik gabe. Gizonezkoari, poetari kasu hauetan, ez zaizkio asko axola kastotasuna eta fama; eta bi bider, behin bestean baino inplizituago, agertzen da bortxaketa eta bortxaketa-mehatxua. Agian, amodiozko poema hauetan goratzen den emaztekiak maitagarri duen bakarra gorputza delako.

Egituraketa honek batasun ideologikoa ematen die emazteen itxuratze ezberdinei. "Amorosen gaztiguya"n Etxeparek, bera ere gizon izaki, haragizko bekatuaz zaletua, amodio gizatiarraren falsukeriaz dihardu, Andredena Mariaren amodioaren aldera mutatzeko, lehen aipatu argudioez; eta hauek, Etxepareren testigantzaz, errealitateari itsatsiak gertatzen dira, amodiozkoen artean egin dugun lehen azpisaileko poemetan; gizonak ez du haragizko amodio-ra jo behar, zuhurtasuna galtzen duelako eta, eroaren eroaz, damen leialtasunik ezaz ezin jabe daitekeelako; hau da funtsezko argudioa, gizonezkoarentzat.

Emazteek, beriz, ez dute gizonezkoek fido izan behar: hauek bere gorputzaren gutziak bultzatuak direlako, eta, behin horretara makurturik, ohorea galtzen dutelako. Horrek bereizten du argudioen bidea.

Interpretazioa honetan hersten bada, egiazat har genezake Garatek zioena; hau da, Etxeparek ez zuela hitz txarrrik esan emakumeen aurka.

Ikuspegi honekin, berriro amodio on eta txarraren kontrajarzen arituko ginateke. Horrelakoetan, ordea, arruntki emazte kontseilatzerara jo ohi da. Finean, Etxepareekin hainbestetan erkatzen den Juan Ruiz-ek ere emazteei esplizitatzen die aldea:

"Assí, señoras dueñas, entended el romance
guardatvos de amor loco, non vos prenda nin alcance;
abrit vuestras orejas; el corazón se lance
en amor de Dios limpio; loco amor non le trance" (940).

Liburua progresiboki antolatua dagoela onartzen badugu, ironia eta paradoxazkoak izanik azken poemak, eta hauetan gizonezkoaren engainatzaile-papera nagusi gertatzen delarik, argi dago inentzionalitatea.

Helburu moral hau ez da, ordea, emakumei bakarrik zuzendua. Birjinaren aurrean, andre eta gizonei eskatzen die damutzeko;

baita, hurrengo poemetan, ikusi denez, arrazoi ezberdinez kontseilatu ere. Hor dugu "Emazteen fabore" poema, zeinen helburua ez den emakumearen egoerari justizia egitea. Izan ere, poema hau, Suero de Riberarena bezalaxe, ez da emakumezkoei zuzendua, gizonezkoei baizik; eta zertarako, eta ikus erazteko, emazteetatik, daudenean daudela, jasotzen dituztela abantailak.

Besterik gabe hori esateak gehiegizko lirudike. Hala ere, amodiozko poemetan estimagarri jotzen eta goraiatzten den emakume bakarra, bere edertasuna froga dezakeena da (jentiltasuna zehazteke du). Kontutan hartzeko da hau, zeren emazteen faboretan idatzi poeman, emakumea gizonarekiko harreman orotan agertzen bait da (ama, emazte), eta ez da sekula amodioari buruz mintzo; antzeko zerbait adieraziko zukeen bakarra, koplak ezagun honetako da:

"Munduian ezta gauzarik hain eder ez plazentik
nola emazia gizonaren petik buluzkorrik;
beso biak zabaldurik dago errendaturik,
gizonorrek dagiela harraz nahi duienik" (3,55-58).

Amodiozko poema hauetan, bada, ikus litezke aipatu ironia eta trufa-jokoak; hitzez hitzeko irakurketa batean, ez genezake esan emakumea gaizkiegi paratua geratzen denik; askoz gutxiago, literatura misoginoarekin erkatuz. Hala ere, azalpen honetan agertu zaigunez, emakumeak ez dira berez estimagarri gertatzen, eta ezin esan emakumearen alde ipini kopletan justiziarik egin denik.

Alabaina, gainbegira dezagun liburuaren egituraketa. Honek helburu moralez idatzirik poemen aztarren asko ematen dizkigu. P. Altunak 13,14 eta 15 zenbakiez izendatuak kanpoan utzirik, badirudi hiru sail egin genitzakeela poemen artean: 1) Sarrera erlijioso eta deboziozkoa: P. Altunak 1 zenbakiaren jarraian ipinitako poemak oro. Hurrengo sailarekin mugaide eta bitartekari, "Amorosen gatziguya" (2). 2) Amodioa zertan den gaitzesgarri adierazi ondoren —agian inor emaztekiaren deabrukeriaz eta lizunkeriaren aitzakiaz profita ez dadin—, "Emazten Fabore" (3) poema. 3) Gainerako poemak, bi sailetan bana genitzakeenak: gizonezkoei zuzenduak (inplizituki), eta hauetan amodioa errefusatzeko literaturak arruntki erabili dituen argudioak darabiltza (aldakortasuna, amodioaren erotasuna...); eta emazteei zuzenduak, gizonezkoen faltsukeria aldarrikatzen dutenak. Hauek 8.etik 12.a bitartekoak lirateke.

Horrela, esan genezake, Etxepareren hitza ez dela emakumearen aldekoa, nahiz eta berea ez izan literatura misoginoa. Amodio

benetakora, zilegira bultzatzeko, argudio ezberdinak eman zituen emakume eta gizonezkoentzat.

Batasun ideologikoren bat onartu ezean, itsusiagotu egiten da panorama; Birjinaren aurrean gauza bera eskatzen duten andre-gizonek funtzio ezberdinak dituzte amodioan; ez dira berdin (poetak orain "berdi" gara esaten badu, lehen ez zirelako da); emaztea —Birjina bera ere bai— beste zerbaitetarako baliagarri gertatzen da: bitan emaztea bortxagarri suertatzen da... Hala ere, liburuaren azterketa osoago batek du guzti honen giltzarria.

2. Oihenart: Maitalea eta emaztea, bi itxura

Aspaldi batean, Oihenarten lanetan topatutako emakumeei buruz lanean hasi nintzenean, konturatu nintzen, bere eritzi eta deskribapenek, aldakorrek izanik, bazutela funtsik, edo, beste nola-bait esateko, koherentziaz —ez emeon koherentziaz, noski— esplikatu zitezkeela. Nire esparrua amodiozko poemena izaki, esplikatzekotan erretra-bildumara ere jo beharra izan nuen.

Hasteko, lot gakizkien amodiozko poemetan agertzen diren emaztekiei. Hauek, lehen begirada batean, bizitzan botere eta indar handiko elementu dirudite. Denborak, poetak ezagutu dituzenez geroztik, muga jakina du: ezagutu aurretikoa eta ondorena, ikuspegi horrek poetaren bizitza bitan banatzen duelarik. Dama ezagutu ondokoa ez da, hala ere, zoriontasun handikoa poetarentzat, hau, damaren otsein izan nahi duen arren, ez bait da aintzakitatzat hartua. Izan ere, literatura gortesauaren legeetan idatzi poema hauetan, konkistatu beharreko objektua bait da dama, eta, horrexegatik, helburua lortzeko poetak dukeen etsairik gogorrena.

Oihenarten amodio-poema gehienak lorpen horretara bideratuak dira; kexuka ia gehienetan, damaren bihotz-gogortasunaren kariaz, eta ezitasun nahiz abegi onaren eske. Honek argitzen du, beraz, azkenean emaztekiaren ikuspegi baikorra; gogorra da dama, baina poeta ezin zaio zorrotzegi mintzatu, baldin eta ez badu nahi damak sekulako errefusa dezan. Poetak, idazteko garaian, helburu bat izaten du: damaren deskribapen eta laudorioa eginez (gutxitan) nahiz bihotz-gogortasunaz kexatuz, hurbiltasuna lortzea.

Horrexegatik, poema bera bitarteko gertatzen delako, damaren denbora etorkizuna ohi da, ia salbuespenik gabe. Oihenartek des-

ditxaren poema zorigaiztokoak idazten dituelako sufrimenduaren azken muturrean, heriotzaren mugan —agi denez—, etorkizunean mereziko eta espero duen dama amestuaren maitasunaren eta horrekin bizi ahal izatearen zain.

Eskabide artean lausengatzen du Oihenartek dama eta laudatzen; eta laudagarri dena, esan gabe doa, edertasun fisikoa da: gorputz osoaren luzekara edo xuxentasuna, batzuetan; besteetan, gorputz-atalen baten deskribapen konparatzailea: horrela, beso, esku, behatz, bizkar, gerri, bular, oinak aipatzen ditu, eta aurpegiera batipat.

“Ugatx gogor, lar-txuri
Leunez balous'iduri;
Mokoetan teartaturik
Koralez bi mohuri (XIII,69-72)³

“Eskua txuri, nola
Arraultze berri eruna” (XII,39-40)

“Kristalez du belarra
Sudurr'oro zilarra,
Maselak txuri-gorri,
Perla hutsez bidarra
Ezpaincan badirudi
Dela Korall-ixuri
Hortzak, lepo, bulharra
Elurra bezain txuri” (XII,29-36).

Damaren izaerak sortzen duen laudorio-andanari erreparatuz, perfekzio fisikoari eskainitako lerro-kopuruarekin erkatzen badugu, ez du alderdi pertsonal honek garrantzi handirik. Laudatzen ditu “arrai miratzea” (XII,6-14) eta “eme mintzatzea” (XIII,45-48). Hori, ordea, bi poematan besterik ez da agertzen.

Batezbesteko, esan daiteke, dama laudatzeko ematen diren zioak perfekzio fisikoari lotuak dira, nagusiki; aipatzen dituen bertuteen artean —jakinduriarena salbu— maite-kantuetan topiko egin den emakumeari dagozkionak daude (haboro diskret eta zerbitzari izatea); esan zitekeen nolabaiteko aurrerapausorik bazela emakumeekiko aburuetan, laudatzerakoan emakumearen zerbitzuko izateak halako garrantzirik ez bait du. Ikuspegi liberalago baten aurrean ere egon gintezkeela esan liteke, agian.

Baina poema guzti hauen ondoan, hor dugu Joanaren betegin-tzarretan egina. Joana hil eta kexu bizian idatzia. Estilo aldetik ezin erka liteke amodiozkoekin; baina, gaiari helduz, azpimarratu be-

harrekoa da, ez duela behin bakarrik ere edertasunaren aipamenik egiten — hil-kexua lekuri aproposena izan gabe ere. Are gehiago, emaztea goratzeko darabiltzan argudioak Etxeparek “Emazteen faboretan” esanak dira: Oihenart gaixo zelarik, hark sendatzen zuela; nekaturik zenean, hura zela sosegu...

Bi portaera-mota aurkitzen ditugu, bada: batetik, amodiozko poemetan, laudorioa ez da damaren “zerbitzagarritasun”ean oinarritzen, hots: ez dihardu, Etxeparerenetan bezala, emakumearen betekizunak gizonari zein errentagarri zaizkion aztertzen; bestetik, ordea, ikuspegi honetan bakarrik oinarritzen da emaztea hilik duenean.

Non dago aldaketa honen zioa? Estilo ezberdinen adierazpide-tan edota ideologia bateratzaile batean? Oihenartek bildutako erretrauek lagun lezakete erantzuten.

Arriskutsua da Oihenarten poemak eta bere erretrau-biltzaile/itzultzaile lana erkatzea eta ondorioak hedatzea. Horrela gertatu ohi da sorlan eta biltze-lanak identifikatzean. Eragozpen hau kontutan izanik ere, ezin ahantzi, batetik, biltze- eta hautalanean subjektibotasunak zer-nolako garrantzia duen; eta, bestetik, Oihenart bera baliatu izan dela erretrau batzuez bere sorlanetarako (V,47-48an 592. erretraua agertzen da eta VI,7-8an 195 eta 551.ak).

Erretrau-bilduma orotan bereizi behar dira biltzailea (kasu honetan Oihenart) eta biltzaile honek izan ditzakeen helburu nahiz igorkizun-hartzaile bereziak, eta erretrauen subjektu, helburu eta hartzaileak. Bi dira, ez bat. Ados egon daitezke, ala ez. Oihenartek zenbait ohar jartzen dizkie esaerei, edo argitu egiten ditu, irakurleari ulergaitz samar gerta lekizkiokeelako ustetan.

Aztergaitzat hartutako erretrauetan, hots, emakumeaz eta amodio-munduaz (amodioa zentzurik zabalenean hartuz, aurrikuspegi gabe) dihardutenetan ere, biak bereizirik daudela sinetsi behar hipotesi gisa. Elkartu behar direnentz, sorlanarekin erkatuz eta zenbait iruzkinen bidez jakin liteke. Erkaragarri izan daitezen, ez naiz mintzatuko emakumea amaren, alabaren nahiz arrebaren funtzioetan ikusten den kasuez, familia naturalaz kanpo dagoen emakumeaz baizik. Kasu hauetan, erretrau-esale eta -entzule hipoteki-koak gizonezkoak dira, hauen bidez kontseiluren bat eman nahi denean; eta, kontseilua ez, baizik gertatzen denaren berri ematen denean, ez dago argi zein den entzulea, definizio-itxura hartzen duelako; definizio- edo baieztapen-itxura, egiaren esan.

Errefrauetan agertzen den emaztekiari so eginik, ez da erraz jakiten zein den erdegarri, ematen diren ezaugarri guztiak "ezez-kor" legez agertzen bait dira. Kasualitatez ala funtsezko arrazoi baten kariatz gertatzen den jakitea, eztabaidagarri izan liteke; baina beste errefrau-bilduma batzuetan gertatzen denari begiratzuz, tradizio misogino zabalagoan kokatu behar da, eta, honek erakusten duenez, *emakumea ez daiteke berez on izan*.

Emakumea gaiztoa delako edo gaitzaren eta gizonen bitartekoa, emakumeaz oro har ari diren errefrauek gizonak andreengatik jasaten dituztenez oharerazteko dira, emakumeetarik begiratzeko.

Emakumeak —beste "plazer"en pareko— galbidean jartzen du gizona 525. errefrauean:

"Jocoac, emasteac, et'arno onac, dostazes, galzen tuste guisonac".

Emazteaz ez da laudorio asko entzuten; salbu eta kasu batean, eta orduan, langile delako:

"Irunes oihaldun da gur'andrea, es alfer egones" (281).

Ezkontidea ez den edozein emazteri, berriz, edertasuna eskatzen zaio (ik. 350 eta 351). Eta honekin, ezkontzatik at dauden harremanen alorrean sartzen gara. Ez edertasun fisikoa edertasun etikoaren erakusle delako. Behin baino gehiagotan aipatzen da horrelakorik:

"Eder, ahuer" (122).

"Ederreguia itsugarri" (571).

"Edertasuna, iraute gutitaco onharsuna" (572).

"Esta deuscai edertasuna, lagun espadu ontarsuna" (592).

Baina ezkontide ez dena bere betekizun sexualera mugatzen da. Ez du gizonarentzat beste baliorik. Bestelakorik duenean (esate baterako, neskame denean), ez da berarekin harremanak izatea komeni, ongi zerbitza dezan: "Eure guelaria es potikeia, hant estaquia aleguia hura andregueia" (168). Gainerakoak ezkontza-garrian eskatuko zaizkio, eta orduan edertasun fisikoa bigarren mailako gertatzen da: hain zuzen ere, horri gizon askok erreparatua izateagatik, beste batzuen "eskuetan eroria" izateko posibilitateagatik, eta ezkontzak edertasunak baino gehiago iraun behar duelako.

Ezkontzaren muga ezarririk, amodioa ulergaitz gertatzen da.

Hau da errefrauek diotena. Eta Oihenartek, zer? Bistan da bien artean dagoen aldea: errefrauek emazteki guztiez mintzo dira,

emaztekoa jenerotzat hartu eta gizonari bere burua nola gorde aditzera emateko. Gizonarekiko harremanen arabera bereizten dituzte atsotitzek emaztekiak: ohaide, emaztegai, ezkontide, puta, alar-gun; eta hauei buruzko eritziak ematen — ez oso baikorrak, ageri denez.

Oihenarten poesiek ez dihardute, ordea, emazteen gainean, emaztearen gainean baizik. Esan liteke, bada, orokorretik, multzotik bakarrera iristean, aukera egin dela eta ia ez dela poemetan beste emazteekiko eritzirik agertzen, ez bada ahaztu dituela edo gogora ditzakeela esateko (1,3-4; 2,78-80; 4,1; 5,1; 15,1-5; 23,8-13; 25,1-6). Beste emaztekiak, poeta eta damaren arteko harremanak gauzatutzat eman ondoren, gizonaren ikusmiratik at geratzen dira poemetan.

Ezberdintasun honek garrantzi handia du. Hautatzeak erizpide-aldaketa dakar. Zerk eragin lezake emaztekiez gaizki esaka ari litekeena, emaztekiez gauza ederrak esatera bultzatzea? “Gizona”-ren urguiluak. Besteak nolana hiko direlarik, poetak maite duena ez da horrelako. Esplicitazio hau ez da azalean kausitzen Oihenarten poemetan, baina, oro har, amodiozko literaturan sakoneko egitura dela esan liteke (Erka liteke, agian, Etxepareren “Emaztekiek fabore”ekin, eta are gehiago, Torrellas-en “De las calidades de las donas”, edo Claude Bouton-en “Eloge des femmes” edo Boccaccio-ren *De claris mulieribus*-ekin. Baita “Hil-kexva”n inplizitatzen den emakume “gaiztoa”ren kontraereduarekin ere).

Beste arrazoirik ere bada. Izan ere, atsotitz eta poemen testuetan esanak bereizteak beste gabe eraman gaitzake Oihenarten sorlana bere biltzaile-lana gainditzten duen pentsamendu aurrerakoia-goaren mailan jartzera. Testuetan ezin klarki justifika daitekeen batasun-ezak (horretarako ondo zehaztu behar da “Hil-kexva”ren azterketan “dama ona”ren irudia zeinen gainean altxatzen den) ez du bitasuna ziurtatzen; eta batasuna justifikatzea arriskutsua izanik, are zailago deritzot gaindiketaren oinarritzeari, amodiozko nahiz fikziozko artean anitzetan kausitzen bait da, explicituki zein inplizituki, aipatu bikoiztasuna, hots: emakumeak oro dira maltzur, baina nola Birjina izan bait zen Jainkoak zerbitutarako bereizia, nola Sara izan bait zen Jainkoak espreski hautatua, hala poeta bakoitzaren dama ere. Oihenarten kasuan, azalean, honelakorik ez kausitzeak ezin eraman gaitzake, besterik gabe, bikoiztasuna gainditu duela frogatzera; eta beste mota bateko sorlana bada ere, kontutan hartu behar da hautatzeak nolabaiteko onespina suposatzen duela.

Ezin ahantzi, bestalde, amodio-poema hauek deierazkoak direna. Esan nahi bait da, ez direla poetaren kontsolaziorako eginak, gehienetan, damaren "faboreak" lortzeko baizik; eta aski txorora zatekeen poeta, deskuiduan emaztekiez esameska hasi balitz. Egin kontu, gainera, desafio-kutsua duten poemetan agertzen direla ezaugarri ezezkorrenak, poeta ia etsita dagoenean. Hitz bitan esateko, poemen artean "emaztekie"ren alderdi baiezkorren kausitzeak bi zio izan ditzake: a) ez dela emaztekiez ari, emazteaz baizik, eta txatxurik maitatzea desohoragarri zukeela; b) emazteki hori "konkistatu" egin nahi duela.

3. Orixeren emakume eredugarria, Tx. Agirrenarekin erkatua

Euskaldunak hitz-laeuz egindako liburua ez izan arren, aurretik aipatu liburuen artetik bereizgarri gertatzen da: amodioa ez bait da, batetik, gai nagusia, eta, bestetik, Euskal Herri eredugarria asmatzen saiatzen delako. Euskal Herria bera da protagonista nagusi; ez, ordea, Euskal Herri soziologikoa, kantu epikoari dago-kionez. Hori dela eta, *Euskaldunak* honetan ezin dugu kausitu emakumearen bizimoduaren berririk; topatzen duguna, garai bateko seme den poetak emakumeari emandako lekua da. Ezin ahantzi, bestalde, epika beti ere gizon apartekoaren jeneroa izan dela. Orixek, aldiz, gizon apartaren goraiapamena ez, baizik herriaren egunerokoa du kantagai. Herri osoarena, esan liteke, baina nagusiki gizona; emakumea, kantu epikoetan baino presentzia handiagoa duen arren, beti lorrean kausitzen bait da.

Nikolas Ormaetxearen Euskal Herria baserritarra zen, eta baita emakume eredugarria ere; testuinguru honek sortzen dituen harremanetan aztertu beharko dugu, lehenengo, emakumearen deskribapenari so egin aurretik.

Liburua baserritarrek elkartzeko dituzten ospakizun eta auzolanez baliatzen da nagusiki, emaztearen aurkezpenetan; horrela, eliz funtzioak, ezteiak, jaiak, arta zuriketak, etab.

Gainera, familia edo amodioarekin loturiko harremanetan kausitzen ditugu andreak beti ere. Finean, emakumea gizon hartzaile-emaleekiko harremanen arabera bereizten da: alaba, emaztea, emaztegaia, alarguna, serora... eta ez, gizonen antzera, ofizioen

arabera. Hain zuzen ere, emakumearen eginkizun nagusia gizonaren zerbitzari izatea delako.

Baserritik at, aurrez aipatu ospakizun eta zereginetan ikusten dugu ia beti emakumezkoa. Gazteen arteko harremanetan, erromeria da topaleku nagusia; beraz, plaza agerikoa, toki publikoa, pribatutasunik ez duena. Neska, etxetik kanpo ere, gorderik gertatzen da honelakoetan; erromerian herri osoaren begiak izaten bait dira begirale eta zaindari. Bikotea jendaurrean dugu beti; jendaurrean lehenengo hitz eta dantzak... Erromerietan ezezik, baserrietan ere egiten dute dantza (baserri-sukaldean, arta zuriketetan...); orduan, familiaren esparruan dira, eta ez da "bikote" —hautaketarik gertatzen, horrela Iztuetak —eta suposatzeak da Orixek ere baietz— dantza lotuari egotzi kritiketarik libro ziratekeelarik deskribapenak:

"Gaurco eguneco emacumeren gueienac eman dute erbesteco dantza mota gabaz guela ichietan eguiten-diradenetara, beren jaioterricoac issecaturik, eta urrunaturic; ez bestegatik ez bada, toki-ichi-ayetan zirri gueyaco guizonezcoac eguiten diezatelaco; baña guziaz ere ez det uste, naitasun bero sutsuagoarekin maitatuac diradela oec, nola izan oiziraden, lenagocoac"⁴.

Behin bakarrik agertzen dira gure protagonistak bakarrik: gaitain-biltzen. Bestalde, kontutan hartzekoa da neska-laguntzerik ez dela behin ere gertatzen liburuan zehar: Ormaetxeak kritikagarri zeritzolako, apika.

"Amodio" —harremanak —emakumeak dituen bakarrak— mutilak hasten ditu; dantza bidez arruntki, Tx. Agirreren *Kresala*-n bezalaxe; bestalde, errealitatean legez. Mutila da beti hitza edo eginkizuna duena. Azurmendik dioen bezala, harreman hauek apustu antzera egituratzen dira⁵. Emakumei dagokiena, baietza ematea da. Pentsatu nahi genuke, bere esku duela baietza nahiz ezetza ematea; baina apenas hori ere, zeren sentipen kolektiboak gaitzetsi egiten bait du joera hori; gogoan ditut Iztuetak dantzara atera nahi ez duten emakumez esandakoak. Orixeren pertsonaiak ere ondo asko lotzen zaizkio erakutsi honi:

"Esku-atsegina da ta atera da neska,
begiak apal ditu Gorriren oinera" (543-544)⁶
"Itz-goxoz laguntzen du Gorritxok Garazi;
onek, esker onean, ez ukatzen irri" (555-556).

Aurreko testuek ondo erakusten digute esandakoa: Garazik Mikel maite badu ere, "esku-atsegina" delako, "esker on" ez Gorriekin dantza egiten du, eta, gainera, ez dio aurpegi txarrik jaritzen; horretarako nagusi gertatzen dena ez da Gorrirekiko senti-

mendua, gizonetikiko errespetua baizik. Emakumearen isiltasun eta apaltasunak ezin du besterik burutu.

Tx. Agirrerren *Kresala* eta *Garoa* liburuetan, neska-mutilek ez dute hartarainoko eragozpenik elkarrekin komunikatzeko. Are gehiago, *Kresala*-n Mañasi da Anjeli amodioa aitortzen diona —Anjelek abilezia berezirik ez duelako, agian—, gero damutzen bada ere. Orixek eta Tx. Agirrerren ideologia berbera izanik ere, honek errealitatea askoz gertuagotik bizi erazten duelako bere no-beletan; Orixek baino zentsura gutxiago ipintzen duelako. Horrexegatik, hain zuzen ere, pentsaezina gertatzen da Orixeren pertsonaiaren ahotan Odolkik esandakoak entzutea: “Tira, nik alkondarra garbitzeko ta prakak arabakitzeko norbait bear det” (Dena den, ezin pentsa daiteke horrelakorik pertsonaia nagusien ahotan, hauek eredugarri direnez). Ezkontza-kontuetan ere gurasoen zeresana askoz neurtuago agertzen da *Euskaldunak* liburuan, ezen ez Ana Josepa batena *Garoa*-n.

Hala ere, ezkontzen ez den emakumearekiko eritziek bide berak hartzen dituzte egile batarengan nahiz bestearengana. Ezkongabea serora edo monja bada, onetsiagoa da. Ezagunak dira *Garoa*-n Malentxuk jasotzen dituen laudorioak; berak markatzen du Joane-sen segida, eta hura adina goratzen da.

Neskazarrekin, aldiz, kontrakoa gertatzen da. Eritzten ohi zaio, ezkontzen ez dena, nahi ez duelako ez dela ezkontzen, handikeriaz edo ez dela ezkondu, eta bere eginbeharra hutsegin duela; agian, gizonen artean gustuak adina indar zuelako beharrak. Honela agertzen da *Garoa*-n:

“Beste batzuk, andiki zaleak, beren buruari askotxo deritzoenak, eder ustean itxutuak edo azpilduraz josiak, ezkontzeko asmoetan biziarren, geiegi nai zutelako, batere gabe gelditu diranak. Oñezkorik nai ez, zaldizkorik etorri ez”⁷.

Beste hainbeste esaten da *Euskaldunak* liburuan:

“Biko-egiten, aurrera bero diardute;
neskazar uste-galduak orain billa dute.
An danik ilor ez bedi uztarkide-gabe.
An asmatu guziak egi balirade” (333-336).

Giza harremanetan ikus zitekeen neurri batean, Orixek ez duela gailendu Etxeparek edo Oihenartek erakutsi emakume-eredua, nahiz eta bereak ez izan hitz garratzak, arruntki. Giza harremanetan topa zitekeen hierarkizazioak emakumearen ikuspegia erabat biltzen du.

Horrela gertatzen da emakumearen deskribapenarekin. *Euskaldunak* baliagarriago gertatzen da emakumeaz oro har hitz egitean egin litezkeen mailak frogatzeko, aurretik aipatu bi liburuak baino. Izan ere, Oihenart eta Etxepare maite edo gaitzesten zen emaztekiari lotuegiak bait ziren, besteez zer pentsatzen zuten igartzeko. Azferketa honekin, lehen esandakoak indartuago gertatu dira.

Oro har, idazleak kategorizazio eta hierarkizazio ezagun baten arabera deskribatzen ditu emakumeak. Alde batetik, beste guztientzat eredu garri izan behar duen emakumea: Garazi, kasu honetan; bestetik, gainerakoak. Hauen artean, batzuk arruntak dira, eta beste batzuk, guztiz ereduaren kontrakoak.

Lot gakizkion Garaziren deskribapenari. Pertsonaia hau Mikelek egin deskribapenaren bidez ezagutzen dugu, hogeitamar ahalpalditan deskribatzen duenari eta goratzen. Azurmendiren ustetan, bera izan da, Oihenartekin batera, emakume-deskribapenik onena egin duena. Alde nabarmenik bada, ordea, bien artean. Oihenartek bere dama deskribatzen zuenean —aipatu dugun “Hil-kexva” salbu—, edertasun fisikoari lotzen zitzaion, kasik osoro. Aldiz, Garaziren edertasuna ez da bere gorpuzkeran bakarrik neurtzen, gorputzaren ederrak bere oreka du arimaren ederrean.

Pertsonaia nagusiak derrigor izan behar zuen eder, eta hori topiko bilakatu den tradizio baten arabera neur liteke, agian. Baliatzen da Orixe, bai, koplaz zaharretako teknikaz eta imajinez; baina ez koplaz zaharretan eta ez Oihenarten bertsoetan ezin suma litekeen arima-edertasuna kantatu beharrean gertatzen da. Ezin ukatu sentsualtasun handiz deskribatzen direnik; baina, agian, sentsualtasun hori, erotismoa, ikusi ezinak sortzen duen irudimenetik jaiotakoa liteke. Horrela, bularrak edo zango nahiz besoak aipatzean, behin baino gehiagotan azpimarratzen da, ez dela ikusitakoaren deskribapena, igarritakoarena baizik, horrela Garaziren garbitasuna eta zintzotasuna ondo zehaztua utziz:

Itza zillegi bedi; galtzarrez
neska au ez da Uitziko;
ez ditu serail, ez ditu tontor,
gorderik dauzka lotsaro.
Iduri dute gazur-pertzean
lèr-berri diran maskulo;
curi-ondoko eguzki-zizak
eguna bete ez duteño.

Labainak ditu meakak, baiña
 saskittoa tinkatzeko
 naiko nabari. Nekez ikusi
 ditiot beso ta zango.
 Uretan inoiz luze, biribil,
 oiala baiño zurigo;
 zenbaitez ere belarrekoan
 larrak odolduta gero (497-512).

Bestalde, Garaziren ahoa, begiak edo mintzoa aipatzen direnean, ez da bakarrik begien deskribapena edo egiteko, baizik eta bere begiradan edo hizketan erakusten dituen apaltasun eta umiltasuna azpimarratzeko. Zentzu honetan, aurrean aipatu zintzotasunak berak badirudi isiltasuna eskatzen duela; eta Mikelek, horretaz ihardutean, ez du deskribapenik egiten; galdetu egiten du: "Aren mintzoa zéin biguin ote / Oso bakan zaigu mintzo" (515-6). Zer esanik ez begiradaz ari denean:

Begiak beti bereganantza
 goizean Jauna artu bailu,
 ta Aren oroitzak biotz-erdian
 auznar egiñez balirau.
 Itzalkera bat —ez dakit zer dan—
 begi bekokietan du:
 munduan inoiz agertu bada,
 Garazi bai dala aingeru! (521-528).

Garaziren apaltasuna, umiltasuna, lotsati izatea, elizkoitasuna nabarmentzen dira zati honetan: azterketa moral horretan, emakumeari, onetsia izateko, betidanik egotzi eta ezarri zaizkion ezaugarriak dauzkagu. Garazik, Ama Birjinaz egin deskribapenetan azaltzen diren ezaugarriak erakusten ditu; gainerako emazteetatik bereizteko moduan eta eredugarri gertatzeko moduan deskribatzen zaigularik, finean. Mikelek aipatzen duen eredu horretan laudatu kualitateak ez dira euskaldun onei eskatuak bakarrik; emakume euskaldunak, gainera, apal izan behar du.

Txomin Agirrerren noblekin erkatzean, berriz ere emakumeak bitan banatuak agertzen dira, nahiz eta ereduaren kontrakoetan atzerritarraren ezaugarria ere sartu. Horrela, *Garoa*-n Malen da emakume eredugarria, serora doalako; halaber, Paula eta Mikela, bere emakumetasun-funtzioa ongi betetzen dutelako. Hauen deskribapena egiterakoan, ugari dira esanahi etikoa duten kalifikatzaileak:

"Malentxok etzeukan geiegizko gauzarik, ez gorputzean, ez animan. Esakeran tolesgabea, ibilkeran adjutua, begirunean samurra; esnea bezin zuria, olio bezin leuna, ezta bezin gozoa; garbia, txukuna, liraina, burutsua, ona ta ederra beste on ta ederrik inon bazan, aingeru bat zirudian ta aingerutzat zeukaten, etxeokak, ezagunak eta erritarrak" (121. or.).

"Paula, Malentxo aña ezarren, oso zan emakume itxurazkoa ta maitagarria. Andi ta guri samarra, yayoa, otzana, langillea ta begiratua, amaikak artuko zukean pozik ematetzat, berak nai izan ezker" (145. or.).

"Gure Mikalla... Oso da ona, etxeokia ta maratza... eztago bera bezelako beste bat Uribarrin" (46. or.).

Gauza bera gertatzen da *Kresala*-n Mañasirekin. Esan liteke, bada, emakumeen deskribapenetan konstante suertatzen dela hori. Era berean, eredugarritzat hartu den emakumearen kontrairudiarren deskribapena ere topikoa ohi da. Normalean, deskribapen fisiokoarekin batera, kalifikazio txarrak ematen dira hauetaz:

Beste Epistola ba dute —onekin azkenak—
gizonen gaitzizenik ez; bai, orde, neskenak.
Arta-zuriketakoan asma ziran denak.
Gezur diran eztakit; or bakoitzarenak:

*"Mami-jaleak dira Errazkingoak,
Zapata orpo-makurrak, Albisukoak.
Gazurontzi zikiñak, Baraibarkoak.
Sardiña-jantzaleak, Iribaskoak.
Saskigille-kumeak dira Allikoak.
Baba-txior-jaleak dira Aztizkoak.
Beti enbotto dira Oderizkoak.
Gona nabartxoakin or Madozkoak.
Neskatxa beltzeranak or Mugirokoak.
Oei dagozkienak or Arruitzkoak.
Galtza-gorriak dira Aldazkoak.
Gona petral-luzeak, Etxarrikoak.
Neskatxa luzituak, Lekunberrikoak.
Titi-aundiak dira Uitzikoak.
Beti amorez daude Gorritikoak.
Beti-alargun dira Azpirozkoak.
Lezaetan dago kaxkail-erria.
Antxen akabatzen da kanta guzia"* (413 eta hur.).

Eredugarria ez den emakumeaz, ikusi denez, gauza asko esan liteke; finean, eredugarri gertatzen dena delako salbuespen. Orixek garratzien deskribatzen dituenak, neskazaharrak ("Golde-mutur", "Mikaela-Borda" izenen despersonalizaziotik hastea besterik ez dugu) eta sorginak dira. Neskazaharrak ez dira kasualitatez ere eder, lehen aipatu arrazoi soziologikoen isladaz: gehiegi jaten dute, fisikoki baldarrak dira, eta horrek utzikeria morala ere erakusten du.

Ortzak zorrotzik, su-atzean da
 Mikela-Borda baldana.
 Amaika baba ta artopil bero
 ango sukaldean jana.
 Etxeko andre zabalak ba du
 zabala bear-izana:
 otordu batez errez jan leza
 lau egunetako lana (713-720).

Okotzaundia, begi-ekzela,
 galbaia aiñeko ezpaina;
 ortzez ederra, agoz betea,
 gainez dario mingaiña.
 Oiñak igesi, besoak zintzil,
 koloka du bizkar-gaiña;
 ipurdia, aldiz, galdu-cinean:
 orra neskazar liraiña (729-736).

Sorginak ere nabarmenki gutxiesten dira; hain zuzen, ereduaren aurka agertzen direlako: autonomo, ez gizonaren menpean, eta, batipat, emakume sexualizatuak direlako:

“Atso lizunok pekatu aundi
 —ez baitut nik aipatuko—:
 aur gaizta-ezak eiten zituten
 aldare beltz artan lepo” (246-249).

Antzera gertatzen da *Garoa* eta *Kresala*-n ere ereduaz kanpoko emakumeekin. *Garoa*-n Dionisia dugu, emakume atzerritarra, *Kresala*-n Trama eta Brix. Dionisiarena bakarrik aipatuko dut, luzeraren beldur.

“Galizitar emakumea etzan ez eder, ez garbi, ez aberats. Naikeriak edertzen ditu gauza itxusiak... Dionisiak, paparrean ezartzen zaigun musker baten antzera eutsi zion senargaiari, ta etzion utziko zazpi errietako kanpaiak jota ere. (115-116. or.).

* * *

Funtsean, ikus liteke, Tx. Agirre eta Orixek emakumezkoak estimatzeko zituzten ereduak eta Etxeparek emazteen fabore idazteko edo Oihenartek bere emaztea laudatzeko emanak, ardatz ideologiko beretik sortzen direla, eta ikuspegi horrek iraun duela eta dirauela gure egunetan. Menpeko den neurrian gertatzen da emakumezkoa estimagarri: ohaide nahiz neskame legez; ez, ordea,

pertsona legez: berez balio handirik ez, eta sor lezakeen probetxuagatik estimatzekoa edo errefusatzekoa, beti etxe barruan edo amodiozko gaietan agertzen dena. Ez dago besterik.

T.I.

-
- 1 "Zenbait alderdi antzeko Juan Ruiz, Hitako artzapezaren eta Bernard Etxepare-ren bizitza eta idazlanetan", in: *Enseñarrear* I (1986), 35. or.
  - 2 Patxi Altunaren edizio kritikoaz baliatuko naiz, bertsoak zenbakitzean.
  3. Lehenengo zerbakiak poemaren hurrenkeran situatzen du; komaren ondokoek poema horren zenbatgarren lerroa.
  4. *Guipuzcoaco dantza gogoangarriak*, La Gran Enciclopedia vasca, Bilbao, 258. or.
  - 5 "Orixeren inguruko garai-giroaz", in: *Jakin*, 39. zk. (1986).
  - 6 ORIXE: *Euskaldunak*, Auñamendi, Donostia, 1976. Parentesi artean gaztelaniazko itzulpenaren aurrean ipini zenbakiez baliatu naiz, zer lerro den adierazteko.
  - 7 AGIRRE, Tx.: *Garoa*, Arantzazuko Prantziskotarra, Oñati, 1966, 245. or.
-

LA MUJER EN LA LITERATURA MASCULINA

LA FEMME DANS LA LITTÉRATURE DES ECRIVAINS HOMMES

La autora del presente trabajo indaga sobre la imagen femenina que se ofrece en la poesía vasca de autores masculinos. Para esta búsqueda, se eligen tres firmas insignes de las letras vascas: Etxepare, cuya obra inicia la historia de la Literatura Vasca (1545); Oihenart, autor del siglo XVII, y por fin Orixe, cuyo peso literario en el siglo XX vasco ha sido considerable. En la poesía de Etxepare, la figura de la mujer ideal es descrita al trasluz de las excelencias de la Virgen Ntra. Señora ante la que hombre y mujer son iguales; la mujer real, en cambio, es contemplada tras el

perfil de la amante, siempre como veleidad y riesgo para el varón que caiga en sus sugerencias. Etxepare queda, pues, lejos de entender en pie de igualdad a hombre y mujer. — Oihenart, que atendió al tema femenino no sólo en su obra poética sino también en sus refranes, concibe a la mujer en sus poemas de amor cortesano como un objeto a conquistar, y como fuente de desdicha o tormento. Aunque no es una literatura misógina la de Oihenart, la mujer no aparece realmente encomiable por sí. — En Euskaldunak de Orixe, por la propia condición épica de la obra, la mujer sociológicamente real de Euskal Herria desaparece en aras de una visión poética, y más o menos evanescente y nada autónoma: es, sobre todo, la mejor servidora del varón. En el análisis se incluye también la descripción femenina de Tx. Agirre, dada la similitud de la misma con la que cantó Orixe, y en todo caso siempre encuadrada en las así llamadas tareas tradicionales, quehaceres que Euskaldunak dibuja cuidadosamente en el paisaje del mundo rural.

L'auteur de ce travail a fait une recherche sur l'image féminine présentée dans la poésie basque des écrivains hommes. Trois signatures notoires des lettres basques ont été choisies pour cette recherche: Etxepare dont l'oeuvre commence l'histoire de la Littérature Basque (1545); Oihenart, auteur du XVIIe siècle, et finalement Orixe, dont l'importance durant le XXe siècle basque a été considérable. Dans la poésie d'Etxepare, le modèle de la femme idéale est décrit à la lumière des excellences de la Vierge Notre Mère pour qui l'homme et la femme sont égaux; la femme réelle est au contraire contemplée à travers le profil de l'amant, et toujours comme une velléité et un risque pour l'homme qui tombe dans ses suggestions. Etxepare est donc loin de voir l'homme et la femme sur un pied d'égalité.

Oihenart qui toucha le sujet féminin non seulement dans son oeuvre poétique mais aussi dans ses maximes, conçoit la femme dans ses poèmes courtois comme un objet à conquérir, et comme source de malheur et de tourment. Bien qu'il ne s'agit pas d'une littérature misogyne, la femme n'apparaît pas réellement louée pour elle-même.

Dans *Euskaldunak* d'Orixe, et étant donné le caractère épique de l'oeuvre, la femme sociologiquement réelle d'Euskal Herria disparaît aux dépens d'une vision poétique, et plus ou moins évanescence et pas du tout autonome: elle est surtout la meilleure servante de l'homme.

Dans l'analyse on inclut également la description féminine de Tx. Agirre, vu la similitude avec celle que chanta Orixe, et en tout cas toujours encadrée dans les tâches traditionnelles qu'*Euskaldunak* décrit soigneusement dans le paysage du monde rural.

Emaztearen rola Arestiren narratiban

Aurelia Arkotxa

Gure gaiari lotu baino lehen, bi hitz Arestiren poesian emazteak duen lekua aipatzeko, poeta bezala bait da gehienik ezaguna. Erran dezakegu bereziki *Maldan Behera* eta *Harri* trilogia Aresti supergizonaren eremu direla. Zeren eta Bilbotar poetak ez du Emaztea (maiuskula batekin) kantatzen, Emaztea ez dakielako zer den, ez duelako ezagutzen. Bere bizian kontatu izan diren emazte bakarrak ongi konkretuak izan bait dira: bere alabak eta Meli.

Alabei buruzko amodioa behin eta berriz erran eta idatzi izan du, erdarazko neurtitz hauetan bezala: "Si estás lejos de tus hijas / Aresti / tu corazón está triste / son el poema más bello / Aresti / que tu jamás escribiste" (*Azken Harria*).

Meli, berriz, zirkuluaren zentrua da: bere itzulian dira beste gauza guztiak finkatzen. Meli, bere izenarekin, *Harri* trilogian zai-gu bereziki agertzen; baina erran daiteke, agerian zein ezkutuan, bere presentzia senti daitekeela obra osoaren gibelean (salbu lehen poesietan). Dante-ren Beatriz, Petrarca-ren Laura, Breton-en Nadja bezala kontsidera dezakegu Arestiren Meli, poetaren musa inspiratzaile, aterpe, etxe, itsaso. Hona, gure erranak azpimarra-

tzeko, amodiozko solas hunkigarri hauek: "Nola maitatzen huanadan / Meli / erakarrera / guztien / bilera / Meli / Meli / Melitxu Basurtuko / piko melatua" (*Harrizko Herri Hau*).

Guk, gaiari muga batzuk ezarri beharrean, alde batera utzi dugu poesia eta hautatu, Arestik landutako beste jenero bat: narratiba. Eta gero, aztertu ditugu jenero konkretu honetan agertzen zaizkigun emazte fiktizioen itxuren alderdi batzuk.

Bestalde, hautaketa hori egiterakoan, kontutan hartu dugu gauza bat: Arestiren narratiba ez dela biziki (edo batere) ezaguna jendeen artean.

Hiru obra ekarriko ditugu mahai gainera, gure gaiari erantzuteko gisan: *Andre Madalen Enamoratua* (AME) *Jainkoa jaio da Otxarkoagan* (JJO) eta *Mundu Munduan* (MM).

Topatuko ditugun emazteen izenak hauek izanzen dira: Andre Madalen (AME), Mertxe Zabala, Madalen Linares eta Begoña Linares (JJO) eta azkenik Tereza Urrezti, Joana Mendia eta Katalin (MM).

Gure mintzaldia horrela banatuko dugu: lehen zati batean, jadanik aipatutako hiru obra horiei behako bat botako diegu, emazteak inplikatuak dauden historia konkretuez zerbait jakin dezagun; bigarrenik, hiru obretan (bi historia labur eta nobela bat) tratatuak diren gaien sintesi bat eginez, aztertuko dugu ea zer neurritan Arestik emazteari paper berezi bat ematen dion orain duela 25/30 urteko euskal (bilbotar) gizartean. Hor ikusten ahalko dugu, adibidez, Arestiren zenbait ikusmolderen originaltasuna (ala eza).

I. Emazte batzuk Arestiren hiru narraziotan kokatuak

1. Andre Madalen Enamoratua (1960)

Historia labur honetako pertsonaia nagusia, Madalen, kontalariaren begien bitartez ikusten dugu, eta kontalaria, denbora berean, beste bati (Alfontso) ari zaio historia kontatzen. Narradoreak erakusten digu, mementu batean, bera dela botere guztien jabe: "Badakizu zer pasatuko den? Nik esanen dizut Alfontso, zerbaiterako baitaukat nire ipuietan kreaizailearen eskubidea".

Hitz batez, ez da autorea pertsonaiaren gibelean ezkututzen, ez dizkio honi eskubide guztiak uzten.

Madalen puta zahar aberastu bat du, bere zahartzaroan toerro gazte batez enamoratu dena eta berarekin ezkondu, dena diru-truke. Arestik karikatura bat biziki heldua egiten digu andre zahar horretaz. Arestirentzat, puta zaharra eta bere lehengo kliente dirudunak, denak zaku berean ezartzekoak dira. Salatzen da andre dirudunaren biziaren faltsukeria. Bere burua beti gazte, beti panpoxa dakusa, eta Madalen satira-gai bilakatuko da Arestiren luma zorrotzaren pean.

Komedia krudel honetan, irakurleak senarraren alderdia hartuko du, bereziki ikusiko duelarik, hau bere emateaz trufatzen dela. Zeren eta Madalenek ezarrirako oztopo guztietarik libratzen baita, txoria bezala: ez du nahi neskarik ezagut dezan, eta senarra, irudiz, alderdi horretarik biziki zintzo bizi da; baina azkenean deskubritzen du (Arestiren ironia!) homosexuala zela gure toerroa, eta irri ederrak egiten dizkiola bere andre zaharrari. Kontalaria azken punturaino burlatuko da Madalenez, eta utziko du bakarririk, abandonatua eta ebatsia.

2. Jainkoa jaio da Otxarkoagan (1962)

Historia labur honetan Damaso Aurtenetxe haur-sortzailea du gu pertsonaia printzipala. Normalki, kontalaria mintzo da; tarteak uzten die mintzatzen Damaso berari eta, nahiz laburrago, beste pertsonaiei.

Damaso ere, Madalen bezala, Bilbotar burgesia handiko partaide da eta mediku haur-sortzaile famatua. Itxuraz dena dauka, baina fite ohartuko gara zerbait falta zaiola, bere biziaz ez dela kontentua. Ipuina hastean, Otxarkoagako auzo pobretik deitzen dute klinikara, neska gazte baten erditze-nekeaz okupatzeko. Klinikara eta Otxarkoagako pisu pobre haren artean, monologo luze bat erabiliko du bere baitan. Bidean jakinen du, bere bizitza sentimentalak dizkiola problemak ekartzen; Mertxe Zabala emazte euskaldun burgesarekin ezkondua da bortxaz, sekula ez duena maite izan; eta oroitzen da orain duela hogeitau urte Andaluziako kortijo batean ezagutu, maitatu eta haurdun zelarik abandonatu zuen neska hartaz, Madalen Linares-ek. Bideak, halako ifernuetarako jaiste bat sinbolizatzen du. Ifernua ezagutuko bait du Otxarkoagako piso miserable hartan. Damasok destinoarekin topo egi-

ten du Begoña Linares-en presentziarekin. Begoña Linares-ek ez du kondaira honetan gorputzik pertsonaia bezala; bakarrik dramatizazioaren estakuru bezala agertzen zaigu, Madalen Linares-engan hurbiltzeko modu bat bezala. Dramaren puntu gorena, topaketa hori izanen da: Aurtenetxe eta Madalen Linares-en alaba bait da Begoña. Honek bizia galduko du erditzerakoan. Madalen Linares, Damasoren kontzientzia txarra, mozkorraldi batekin trenpe-txar-tua dago beste gela batean.

Pisotik atera bezain laster, ifernutik hasiko da jalgitzen. Maldan gora doa Damaso, bere Neguriko etxe garbi eta ederrari buruz. Han aurkituko du sobera ezagutzen duen bere andrea, maldan beheara zihoalarik estimu gutxitan zeukana: baina orain, ifernutik jalgi eta gero, Mertxe Zabala kalitatez betea irudituko zaio. Ez luzaroan. Bere emaztearen azalezko hitzekin berriz topo egitean, bere bizi faltsuaren errealitatean eroriko bait da berriz. Damasori geldituko zaion salbaidide bakarra, adoptatu gogo duen, bere odol-leko duen Begoña Linares-en semea izanen da. Haur sortu-berri hori dugu Otxarkoagako ifernuan sortu den jainko salbatzailea.

Ikusiz zer familiatan eroriko den, dudak ukan daitezke haur horren destinoari buruz. Gainera, bukaera ez dugu batere optimistatzat hartu behar, nahiz eta itxuraz horrela dirudien. “Eta bihar-munean —dio narradoreak— esperantza Otxarkoagara bihurtzeko promesan lokartu egin zen”. Ez pentsa, halere, mundu honetan inolako esperantzarik badenik. Arestik ez du batere konfidantzarik Damaso bezalako burges batengan; horregatik, ironiaz beteak dira hitz horiek.

3. Mundu munduan (1965)

Kontu hau Arestik berak nobela bezala katalogatu izan zuen, aitortuz “teatrorako eskribitu [zela] lehendabizi *Oilarganeko Etxola batean* izenarekin [presentatuz] Alzaga sarian”. Eta gero, *Peccata Mundi* izenarekin Agora sarian.

Teatrorako egina zela biziki nabarmen da, bereziki elkarrizketen ugaritasunean, eszenen dekoratuen deskribapenetan eta pertsonaien jestu batzuen teatralitatean (greziar tragedia klasikotik jalgia dirudi Terezak tabernari su emateko puntuan dagoelarik).

Guk nobela bezala ez dugu hain heldua atzeman; lehenik, aitzinean aipatutako arrazoiengatik, eta gero, inkoherentzia batzuk

badaudelako (Joanaren adinari dagokionez 5. kapituluan eta zenbait pertsonaiaren mintzatzeko modu ez-sinesgarrian).

Halere, badaude zenbait alderdi positibo; hala nola, ekintzaren desarroiho bizia, ideia batzuen interesa (arratoiaren baliabidea, adibidez), etab.

Lehen kapitulua (erran genezake, kasik, eszena) da garrantzitsuena, hor bait da geroa ulertzeko gakoa. Pertsonaia printzipaleak (Josepe Mendia, Eztebe eta Joana Mendia, Tereza Urrezti eta Petri Motz), denak bilduak ditugu, Basaibarko herri imajinarioan, aspaldi, beren haur-denboran. Tragedia sortuko da haurrek asmatutako josteta baten ondorioz; Nafarroako Santxo erregeak (Josepek) hilen du, ustez fiktiboki, Cordobako kalifa (Petri Motz). Hori dena, nahi gabean, haurrek beren rolak bizi izan bait dituzte. Erran genezake, bekatua inkontzienteki egin dutela. Baina Petri Motzek bere profetia botatzeko astia ukanen du. Profetia (madarikazio) horretan, pertsonaien destinoa anuntziatzen da, halako *mise en abîme* interesante batean. Hortik landa, 2. kapitulutik tokiz aldatzen gara, herri imajinariotik Bilboko auzo batzuetara aldatuz. Zazpigarren kapituluraino Petri Motzen madarikazioak pertsegituko ditu denak, kunplitu arte. Testamentu Zaharrarekin parekatuz, erran dezakegu pertsonaiek beren Paradisu Galdu hartan (hautasunak sinbolizatzen duena) egin zuten bekatu originalaren marka beren barnean daramatela eta, autoreak azken kapituluan dioena, "kontuak guztiok pagatu behar [ditugula]" noizbait.

Joseperen problema sentimentaletan da kondaira hau ere finkatuko. Ezkondua dago, orain apaiztua den Eztebe Mendiaren arreba Joanarekin; baina ezkondu eta gero, Tereza Urreztiz, bere aitararen neskameaz, enamoratzen da. Bi andreek haurrak espero dituzte (Joanak bere 2. haurra espero du), baina flakeziaz, eta diru-interesengatik, ez du Josepek Terezaren haurra errekonozitu nahi; gainera, bortxaz ezkonterazi nahi du beste batekin, Hernandorekin. Hortik landa, Destinoaren eskua, Petri Motzen arima galduaren tresna, Tereza Urrezti bilakatuko da, honek taberna erreko bait du, jestu purifikatzaile batean, eta, gero, bere haur sortu-berria hil eraziko bere bizilagun Hernando dela medio, arratoi bat laxatuz sehaskan.

Taberna erretzearen ondotik, gertakariak pilatuko dira Joseperen kaltetan: emaztea eskapatuko zaio, aita-amek etxetik botako dute, Tereza hilen du. Azken kapituluan ikusten dugu hiltzera kondenatu aitzin, Eztebe (Petri Motzen hilketan Joseperen kon-

plize izan zena) apaizaren aurrean, bere biziaren konfesioa egiten, bere bekatuak aitortzen. Azken zati horri lehen kapitulua estekatu-tuz, bi hari-muturrak lotuz, destinoaren gurpila hersten da, mada-rikazioaren kunplitzearekin.

II. Emaztearen lekua narrazioan

Ikusi ditugun pertsonaiak ez dira zorionekoak; erran nahi da, badutela beren barnean halako insatisfakzio bat. Ez du barneko huts horrek zerikusirik filosofia existentzial batekin. Arestiren hiru testu horietan murgiltzen diren pertsonaiak ez badira zorionsu, gizarteak ukatu dielako da, edo burgesiaren konplize eta partaide direlako. Eta hemen emaztearen pare, gizona ere ukitua da. Begira dezagun, beraz, non dauden barne-askatasuna lortzen uzten ez duten oztupoak.

1. Gizartearen biktima

Injustizia handiena eta lotsagarriena, aberats eta pobreen arteko aldea du. Aresti bere bizi guztian oldartuko da burgesiaren, Bilboko burgesiaren harrokeriaren kontra. Ez bakarrik ezkertiar intelektual bat zelako, baita bazekielako zer den pobre izatea, xuhur bizitza, eta bihotzeraino sentitzen zituelako Bilboko burgesen bizimodu ahalkegarriak.

Hiru kontaera hauek Bilbon kokatuak daude, eta Bilborekin erlazonatuak. Pertsonaia maluratsuenak, bistan dena, pobreenak izan dira eta, bereziki emazte pobreak. Pobrezia bekatu mortala da, kasu guztietan. Damaso ez da Madalenekin ezkonduko, pobrea delako, berak dioen bezala, "Madalen beti izan zen nere gustukoa, baina bion artean amiltegi sakon bat egon zen" (JJO, 31). Arrazoi beragatik ez da Josepe Terezarekin ezkonduko, nahiz Tereza ere ederra eta gustukoa izan: "zu eskeko fraileak baino pobreago zera-lako [ez nintzen zurekin ezkondu] eta hura [Joana] hamabi baserri aberatsen jabea delako" (MM, 78). Ikusten dugu, bai Damaso, bai Josepe biziro zinikoki portatzen direla "maite" dituzten emazteekin. Ez Tereza eta ez Madalen ez dira sekula putzutik aterako. Biak miseria beltzengan eroriko dira aterabiderik gabe. Madarika-zioa askazira hedatuko da: batek bere semea hilen du eta bestearen

alabak ez du zorigaitza besterik ezagutuko, gero, hogeitertan akabatzeko. Pobreentzat salbaziorik ez da.

Beste bi andrekin, irudiz, zerbait egiten dute beren destinoari ihes egiteko: bat, Andre Madalen, sekula gizonengan konfidantzarik ukan ez duen eta bere bihotza inori entregatu ez diona eta Bilboko kliente aberatsez baliatu dena sosa irabazteko: "nik eztiot (dio) inori ezer lapurtu. Hor daude konde eta markes hoek beren minekin eta bankuekin (...). Negozioetan eztago moralidaderik" (JJO, 22). Bestea da Joana; ihes eskapatzen dena eta prezeski bere doteagatik biharkoaren beldur ez dena: "etorkizuneko ongi egon lasai hori emateko ba daduka naikoa ondasun" (Eztebek: MM, 94). Kasu misto bat litzateke Katalin, Joseperen amarena. Sortzez pobre zen, baina lortu zuen ezkontzea Andere Zufiarekin, hau, azken finean, nahiz eta dirudun bilakatu, bere klase sozialekoa bait zen. Baina Katalinen destinoa ere ez da zorionsua izanen; autoreak dio: "bere arimagatik penamena ematen balu bezala, kopetatik oinetaraino beltzez jantzirik" dator. Bere senarrari botatzen dio: "zure diruak ez dit niri zorionik eman".

Mertxe Zabala, berriz, arras azaletik erakusten zaiguna, bilbotar andre burges tipikoa da. Klase baten interesengatik ezkondua, bizitza faltsua daramana, rezeptio eta toilette-*ez* bakarrik okupatzen dena, kanpoz gizarte burgesaren lege guztiak kunplitzen dituen. Mertxe Zabala bere klasearen interes guztiak lotua da; hona, adibidez, zer erantzuten duen, bere senarrak haur baten adoptatzea proposatzen diolarik: "ixtillu galantak edukiko ditugu inudeekin eta mesdemoiselekin, baina zure deseoa baldin bada, ongi iduritzen zait. Ongi. Ni banoa. Gaurko bestara eztaikit ze arropa eramane. Zer iruditzen zaizu zuri Damaso? Soineko ferdearekin ongi egonen naiz?".

Mertxe Zabalak ez du batere Arestiren sinpatiarik, honek gorrotatzen duen guztiaren sinbolo bait da. Andre-klase horretaz erran genezake, S. de Beauvoir aipatuz, "emazte burgesa bere katei atxekia da, bere pribilegioei atxekia delako (...). Badaki emazteen askatasunak gizarte burgesaren ahulezia proboka dezakeela" (*Bigarren Sexua*).

Ez gara gizonen kasuaz sobera okupatu, hau ez bait da gure gaia; baina erran dezagun gizonak ere gizarte kapitalistaren biktima bezala agertzen zaizkigula batzuetan. *Mundu Munduan* elaberrian, Hernando beti Josepe bere jabearen peko, zangopeko da; Terezak dioenez, "Hernando eta biok (...) esklaboak bagina bezala tratatzen ginduen".

Baina, eta hori litzateke Arestiren bengantza txiki bat, ikusten ditugun gizon burgesak ez dira zoriontsu, nahiz materialki ukan behar dituzten guztiak ukan. Eta falta zaiena, beren bizitza sentimentalean oinarritzen da. Hona zer dioen Damasok bere arentea: "Ederki jakin du beti jaiak eta urtegunak antolatzen (...). Baina ez nau inoiz konprenitu. Eztu konprenitu egundo sekula santa, gizon batekin dagoela ezkondurik, eta ez bakarrik Aurtenetxe mediku jaun tokologo famatuarekin" (MM, 33). Joseperen kasua ere aski tipikoa da: bere bizitza pertsonala sakrifikatu du diru-interesengatik, baina suertatu zaion andreaz ez da gustora: "zuk ere Joana, gaizki egin didazu neri" (MM, 124). Joanak berak argituko gaitu geroxeago, esplikatzuz zer den insatisfakzio hori: "ba dakit inoiz ez naizela maitale trebea izan, baina odolak zainetan ez badit erakiten zer eginen diot?" (MM, 125).

Ikusten dugu, dirua zorionaren kontrako bidea dela; eta Arestiren narratiban, poesietan bezala, ukitzen dituen guztiak usteltzen dituela diruak eta partikularki pertsonen ilusioak, amodioak, sanotasuna... Andere Zufia, Joseperen aita, eman dezagun, etxe eder batean bizi da gaur (ikus MM, 83, bere etxeko muebleen deskribapena), baina bere andrea eta semea gorrotatzen ditu eta gizon zahar bihotz gabeko bilakatua da (nahiz 6. kapituluan Terezaz urrikaltzen den).

Erran dugu, Arestik klase burgesaren baloreak atakutzen dituela; erran dugu ere, ez gaudela inguru abstraktu batean, baizik eta Bilbon. Nahiz Bilboko bizitza eta Bilboko giro ekonomikoa bereziak izan, Arestik euskalduna du orokorki ukitzen bere bizimodu eta ohituretan. Gu hemen, gure gaiari dagozkion parametroez okupatuko gara bakarrik, kontsideratuz deskribatzen zaigun gizartea (1960 eta 1965 artean publikatu dira hiru testuak) orain duela 25-30 urtekoa dugula. Hori inportantea da, ikusiz Franco-ren heriotzaren ondotik gaur arte euskal bizimodu urbanoa aldatu dela, bereziki moral burges bati dagokionez.

2. Emaztearen lekua euskal gizartean

Hemen ez dugu Andre Madalen aipatuko, ez bait daiteke pentsa errepresentatiboa denik. Hiru emazte-motarekin topatuko gara Arestiren lumaren pean: burgesak (Mertxe, Joana), emazte galduak (Tereza, Madalen Linares) eta etxekoandre sakrifikatua (Katalin).

Ikus dezagun orain euskal gizarteak nola integratzen, ala ez integratzen, dituen. Burges biak integratuak dira gizonen eta Jainkoaren bedeinkazioarekin. Baina, halere, badaude diferentziak. Mertxe biziki hutsa da eta ikusi dugu bere egoismoan itoa agertzen zaigula. Joana gazteagoa da, bi haurren ama eta bere gizonarekin problema argiak dituena (Mertxek horrelakorik ez du deus bizi). Joanak bere inguruari zenbait problema sorterazten dizkio, eta bereziki Elizari (bere anaiak pertsonifikatzen duena), honek ezkontzaren itxura nahi bait luke salbatu ("hori nolabait konpondu behar dugu", MM, 89). Baina Joanari barkatzen zaio, bere diruagatik eta bereziki beti ama onaren itxura daukalako eta kulpan-tea gizona delako munduaren aitzinean.

Emazte galduak ez dira, ez bata, ez bestea, integratuak izanen. Terezak ezkondu gabe haur bat duelako, eta pobrea delako; Madalen, arrazoi horiez gain, erdalduna delako. Hor Arestik euskal integristen arrazakeria atakutzen du eta denbora berean agertzen ez dagoela batere ados ikusmolde horiekin. Badakigu Amalia Esteban "Meli" ez dela ez aberatsa eta ez euskalduna sortzez. Horregatik, Madalen Linares-en destinoaz Aresti oldartzen da, kasu horretan bere burua inplikatzeko du.

Tereza eta Madalen osoki baztertzen ditu euskal gizarte tradizionalak. Burgesia beren inozentziaz eta beren gorputzez baliatzen da, gero trapu zahar batzu bezala bide-bazterrean abandonatzeko. Ez dezagun ahantz biak neskame direla; beraz, esklabu bezala kontsideratuak eta doblezka esplotatuak. Erran dugun guztiarengatik, Damasok ez du autorearen sinpatiarik biltzen, honek, autoreak sekula eginen ez zituzkeen gauzak egin bait ditu. Damasoren erremordimentu berankorrek erakusten digute zer egin behar zuzkeen euskal burgesia intolerante horren kontra: "Isilik egotea damu zuen", bere aitari ez erran izana. "Baina aita neska hori dut maite, bihotzez eta bost piper inporta dizkit pobre izateak, eskolarik ez edukitzeak, Andaluzian jaiotzeak, eta harekin ezkonduko naiz, eta zuen mundutik deskomekatzen banaute ere". Euskal gizartearen intolerantzia beste batean azpimarratzen zuen Damasok: "Hemengo atea hesten bazitzaizkidan, Madrilen eta Barzelonan oraikon zer egin badago". Baina Damasok ez du Arestiren indarra eta etika; ez da bere flakeziatik aterako, ez zaiolako komeni.

Damaso eta Mertxeren arteko ezkontza "konpondu"az gain, badira beste horrelako ezkontza-klaseak: aipa ditzagun bidenabar, Josepe eta Joanarena eta Josepek Hernando eta Terezaren artean lortzear duena (zinismoz beteriko eszena batean).

Arestik euskaldun "paterfamilias"aren botere izugarria salatzten du, interes ekonomikoei lotua delako. Halere Andere Zufiak aitortzen du emazteak ere baduela zer erran famili aferetan: "nirea baino askozaz beharrezkoagoa zen (dio) amaren, erranaren, emaztearen eta arrebaren presentzia. Joanarik gabe, ez dago biltzarrik" (MM, 98). Agertzen zaigu hor, dirudienez, emaztearen defentsa gisako zerbait.

Gaur menturaz ez zaigu hala iruditzen, baina Aresti euskal gizartearen zenbait taburen kontra zihoan zuzen-zuzena. Zeren eta "behar den bezalako familietan" ez zen, adibidez, arrazoizko ezkontza baten existentzia salatzen; behar den bezalako familia batean, erran nahi da, moral burgesa errespetatzen zutenetan, begiak ixten ziren, etxeko nagusiak edo etxeko semeak neskatoa esperantzetan uzten zuelarik; behar den bezalako euskal familietan, ama guztiak onak ziren: "Ama baten maitasuna —dio Estebek (Elizak)— gauza ederra da"; "Amak haurrentzat —segitzen du Joanak— hibai parekoak gera" (MM). Baina batak ez du bere sota-na munduko miseriarekin zikindu nahi; eta besteari ahanzten zaio erratea, beretzat, amatasuna poesia lirikoa baldin bada, dela, goserik pasatzen ez duelako, bere umeei bizitza sana eskaintzen ahal dielako eta bere hurrez okupatzeko neskameak dituelako.

Amodioa, gero ikusiko dugun bezala, arrisku bat da horrelako familietan, ezkontzaren instituzioa ataka dezakeelako. Moral burgesak zuzentzat hartzen du Damaso neskame batekin josta dadin, horretan gelditzen bada. Damasok Mertxerekin osatzen duen bikotea modelotzat hartua izanen da. Mertxe eta Damaso euskal kontzientzia burges onaren ispilu dira. Egoera horrek obligatuko ditu pertsonaiak bizitza ezkutuak izatera: Damasok ez dio Mertxeri bere kezkez sekula deus erraten ("Zertarako esplikatu?"); Andere Zufiak, bere bizi guztian, Katalin tronpatuko du; Josepek isilka ikusten du Tereza... Ohargarri da, gizonak dituztela ezkontza "konpondu"en kontratu faltsuak apurtzen; gizonak, gizon burges hauek, ongi ateratzen dira arlo sexualean, "Amorantea eder eta emaztea zuhur" atsotitz "misoginoa" zuzenki aplikatuz...

"Lege zaharreko" euskaldunak, Andere Zufia eta Katalin pertsonaietan sinbolizatuak dira; baina hauek ere mundua kanbiatzen ari dela sentitzen dute, ikusten bait da berenaz ez daudela beti seguru.

Andere Zufiaren kasuaz interesatu behar dugu pixka bat, garrantzitsua iruditzen bait zaigu gure gaia tratatzeko.

Ez da arras hiritarra, eta hori biziki inportantea da bere ikusmoldeak ezagutzeko. Jabego pribatuari arras lotua da (lurrari hurbil dagoen mentalitatea) eta jendeak ere bere jabegoko bezala kontsideratzen ditu (semearen portamoduak eta andrearen barne-oldarra biziki gaizki hartzen ditu, bere eskema ximpleak hausten dituztelako). Etxeak bere aspirazio guztiak materializatuko ditu: "Nik nire etxea aurrera atera dut beti. Begira nire etxeari, nolako zimentarri gogorrak dituen" (MM, 86). Ez gara xehetasunetan sartuko, baina Baionako *Herria*-ren aipatzea ez da inozentea (gure Zufia jauna *Herria* aldizkariaren zenbaki atzeratu bat ari baita da irakurtzen), hori ere gizarte tradizional baten seinale.

Zufia bere autoritateaz oso harro da; baina, jadanik ikusia dugunez, ohartzen da, emazteek batzuetan badutela zer erran (zer erran hori familiako arazoetara mugatzen da, noski).

Katalinek, emazte maluratsu, baina digno baten itxura du; beltez jantzia, zorigaitza eta tradizionalismoa sinbolizatzeko. Sufritzen du batere burua apaldu gabe: "Nola ez naiz bada tristatuko (...) aker batekin ezkondu baldin banintzen (...)". Joanaren ihesketaren alde parte hartzen du. Une berean, arras andre puritano agertzen zaigu: "Zure amaren aurrean esatera atrebitzen zara", diotsa semeari, honek maitalearen kontua argitzen duelarik (behar den bezalako familietan horrelako gauzak ez bait dira erraten); halaber, "hori da bada kristau familia on batentzat ejenplu egokia", gorago aipatzen genuen euskal familia batzuen hipokresiaren ilustrazio bezala. Erliioaren pisua beti presente dago pertsonaia guztien bizitzan, baina alderdi hori aztertu baino lehen, erran dezagun, Katalin kontraesanetan murgildua dagoela (Joanaren alde da, baina bere burua biziki kristautzat dauka). Gainera, pertsonaia hori bakarra da Elizaren ordezkariari buru egiten, arrazonamendu argi eta zentzuzkoak agertuz. Hona zer erantzuten dion apaizari, honek erraten duelarik "kristau ezkontza bat ezin [litekeela] apur": "zer-gatik andreari eskatuko zaio gizonari inork eskatzen ez diona", eta "hobe aita gabe haz ditezen [Joanaren umeak] ezen ez aita gaixto batekin. Gaur Joanak egin duena egiteko kurajerik ez nuen nik paradarik ukan" (MM, 100). Hitz hauek erakusten dute ere, Aresti sexuen artean ematen diren injustiziez kezkatzen dela.

3. Elizaren pisua

Imajina dezakegun bezala, Arestiren ironia saminak ez du Eliza bakean utziko. Aitzinago segitu baino lehen, erran behar da, Eliza

kritikatzen badu ere botere bezala, ez dituela apaiz guztiak gaizki ikusten. Bere umore finarekin erakusten digu, funtsean, apaiz "moderno"en alde dela (ez dezagun ahantz 60. urteetan garelara); erran nahi da, Vatikanoko II.aren alde eta integristen kontra (ikus Piarres Larzabal aipatzen duenean, MM, 84).

Eliza gaizki ikusia da, burgesiarekin bat doalako, jende xehe-tarik urrun. Elizak, ikusi ditugun arrazoizko ezkontzak ofizialtzen ditu, hipokresiarik legearen boterea ekarriz.

Elizak, hemen, gezurrezko amodioak garbitzen ditu, Suitzan, banketxeek negozio zikinetako dirua garbitzen duten bezala.

Burgesiak bere interesen salbatzeko antolatzen duen tratua Elizak bedekintzen du; hona, adibidez, Damasoren aitaren hitzak: "Dontzella egoki bat bilatu diat andretzat (...) eta Erromako peregrinaziotik itzultzen haizenean, deiak botako dizkiagu kulpitotik" (JJO, 32); hona Katalinek errana ere: "ezkontza kristau bat ez [dela] horrela apurtzen".

Eztebe Mendiak Eliza krisian sinbolizatzen du. Bi denboraren artekoa da; itxuraz lehengoaren aldekoa, eta barnetik problemaz bete (donadu bizitzea zail zaio, bi lengoia darabiltza bere arreba Joanari sexualitateaz mintzo zaiolarik eta Petri Motzen madarika-zioan sinesteak bere fedea ahultzen du).

Hemen, Elizaren eta emaztearen arteko harremanak bakarrik interesatuko zaizkigu. Ikusten dugunez, emazte guztiek onartzen dute ezkontza, beren biziaren xede nagusia hori dute.

Baina Tereza ari da konturatzen, Elizak ez dezakeela deus ma-na amodio-gauzetan; Josepek esaten diolarik "Leialtasunik ez didazu zin egin", haxe erantzuten du: "Apaiz baten aurrean ez", adieraziz aldare aitzinetik ez pasatzeak ez diola amodioari baliorik kentzen. Bestalde, azpimarratzekoa da ere Ezteberen paternalismoa; hona bere arrebari esaten diona: "Zure aita bat banintz bezala mintzatu nahi natzaizu" (MM). Bere arreba (eta emazte guztiak, jakina) haur bezala kontsideratzen ditu, "mitxeleta batzuen parekoak". Joanarentzat erlijioa salbabide bat da, ez bait da gauza bere bizia gobernatzeko: "ni ez naiz andre debil eta flako bat baizik", erraten dio anaiari.

Apaizak andre gaixoa gidatzen du, bide egokia erakusteko. Erlijioak Joanaren sexualitatea ere kontrolatzen du "Elizama Santuak agintzen duen bezala, berak [Josepek] eskatu zidan bakoitzean entregatu nintzaion". Joana emazte hotza da, sekula plazerra

sentitu izan ez duena. Baina, Arestik dioelarik mojetan hazia dela, aditzera ematen du, han buruan sar erazi dioten morala dela kulpantea. Moral estu eta jansenista bat, biziaren nekeak eta trabailuak baizik aipatzen ez dituen eta (erran gabe doa) burgesiaren interesak ezin hobeki zerbitzatzen dituen.

Ikusten dugunez, emazte interesateenek (Terezak, Madalenek) dituzte euskal gizartearen tabu sendoenak atakatzeko; bizi izan duten egoera larriak erakutsi die ez dutela ilusiorik, lilurarik ukan behar eta, partikulariki, ez dela pentsatu behar amodioa bizi daitekeela gizon eta emazte biren artean, mundu basa eta hotz honetan.

4. Amodioaren tratamendua

Ez digu Arestik Stendhal-ek bezala esplikatzeko nola sortzen den amodioa, nola "kristalizatzen" den, berak asmatutako hitza erabili nahi badugu. Ez digu ere, Proust-en gisan, amodioa kaleidoskopio baten bitartez erakutsiko. Ez du barneko iraultza hori estudiatzen. Arestik erakusten dizkigun amodio "zintzoenak" (Damaso eta Madalena, Josepe eta Terezarena), alde batetik, guk ikusten ditugunerako hilak dira, zeruko izar batzuk bezala; eta, bestalde, *flash* labur batzuetan emanak zaizkigu.

Damasoren onartzeak ez du deus balio, duela 20 urteko sentimendu pasatu batez oroitzen bait da, eta gogoratzen duen neska, honek ere 20 urte gehiago izanik, ilusio bat besterik ez bait da gaur. Damasok, errealitatearekin topo egitean, ez du egiazko Madalenekin deus jakin nahi, badaki andre zahartu eta mozkor bat dela, nahiago du bere irudi pollit faltsuarekin bizi (ikus JJO, 36).

Josepek, berriz, atxekimendu erotikoa du Terezarentzat, eta bere lirismoak ez gaitu betere komentatzen, dioelarik: "Amodioa ez da erosten, ez da saltzen. Egunsentiaren parekoa da (...). Han dago Orientean, hari zuzentzen zaizkion begientzat, eta amodioa hor dago bihotzaren izkinetan, kausitzen dakienarentzat".

Arestiren gai preziatuena, amodio ezinak dira. Hiru historietan kontatzen dizkigun amodioetarik bat ere ez da salbatzen: giro sozialak, arazo ekonomikoek edo burdinazko moral batek eraikitzen dituzten mugak direla kausa, ez daitekeelako zabal.

Madalenek eta Terezak zintzoki maitatzen dute; baina errealitateak beren ametsak suntsituko ditu. Madalenen kasua biziki

urrundik eta bigarren eskutik zaigu erakutsia; beraz, argibide handirik ez dezakegu ekar bere amodio-motari buruz. Behin zaigu bakarrik hurbilagotik erakutsia: Otxarkoagako pisuan, bere alaba odol-hustutzen den bitartean, aseguruko medikua bere solasen transmititzailer gertatzen bait zaigu: "Osagileari [Damasori] esaiozue, neskato bat izan zela, eta ama zakarraren semearen moduan portatu bazen ere, barkatu egiten diodala niri gaizki egina". Hitz hauek erakusten digute argiro amodio zinezko hori, neskak bere sanotasunean aspaldiko mediku gazte harengana sentitu zuena, madarikazio bilakatu dela eta andrearen bizi guztia markatua izan dela; erakusten du ere, Aurtenetxeren bihozgabekeria, lotsagabekeria, emazteak jasan izan dituen sufrimendu eta etsipenek ez bait dute zinez sekula ukitu.

Arestiren kontaera hauetan, emazte pobreek badakite maitatzen, bihotz handia dute eta jendetasunez beteak dira; baina euskal gizarte burgesaren legeak ez dira sentimenduetan oinarrituak. Hori dakusagu, bereziki, Arestiren pertsonaia helduenarekin, Terezarekin.

Ezagutzen dugularik, jadanik maldan behera doa, bere nagusiaren semearengandik ume bat espero bait du.

Terezaren oldarrak (Hernandoren proposizioen aitzinean), Terezaren jestu desesperatuak (taberna erretzea, bere haurra hiltzea), Terezak Joseperi dion aiherra, denak, sentitu eta bizi izan duen izugarritzko amodioaren neurrikoak dira. Terezak ifernuko bidea hartzen du, konturatzen delarik Josepe beraz trufatu dela, bere gorputzaz zela bakarrik interesatzen, eta berak, aldiz, sobera eman duela, bizi guztia entregatu diola merezi ez zuen gizon bati. Beraz, Terezaren portaera guztiak ezinezko amodio horrekin esprika daitetzeke. Berak ditu hitz hunkigarrienak eta sinpleenak ere (eta ez lirismo faltsuz beteak, Damaso eta Joseperenak bezala) bere maitasunaz mintzatzeko: "zureganako amodioak asko balio du nerezat" (MM, 78) eta "zure amodioa [nahi nuen] eta maitatzen ninduzula zergatik esaten zenidan neri" (MM, 77).

Tereza, neska inozente, sinple eta atsegina, asko aldatzen da, Josepek egiten dion ukalditik landa. Ikasten du faltsukeria, maltzurkeria, gorrotoa. Zinez, gizarte intolerante baten biktima agertzen zaigu. Arestik bere sinpatia osoa dio eta hil erazten du, erakusteko, bere aterabide bakarra krimena eta heriotza direla (Madelena, alkohola den bezala). Lehen eder eta lirain zen neska gaztea andre galdu eta utzi bilakatzen da, gizon batengatik. Joseperen

desioa estaltzen zuten hitz faltsuak ere haizeak eraman ditu; hona ze kalifikatibo erabiltzen dituen, bere sano-aldietan: "sorgin mardarikatua, hil eginen zaitut" (MM, 82), "Andre zoro" (96), "sorgin" (139), "andraxka galdu hori" (139), "zure kulpak handiak dira, andre galdua" (148).

Terezaren eta Madalenen antitesi bezala ditugu Mertxe Zabala, Joana Mendia eta Andre Madalen. Hiru andre hauek ez dute amodiorik ezagutzen eta ez dute sekula gizon batengatik burua galdu. Hirurak aberatsak dira: beren bihotzen interesak baino lehen, beren klasearenak defendatzen dituztenak. Berriz ere, dirua bihotzen gogortzaile.

Mertxe Zabala gutxi ezagutzen dugu, baina entzuten dugun gutxia aski dugu berak hain ardura ezpainetan erabiltzen duen "maitea" hitza, hutsa dela ikusteko. Beha dezagun nola mintzo zaion bere senarrari: "ederki maitea" (37), "banoa maitea" (36). Mertxeren azaleko hitz bigunek, oheko bere hoztasunaren parean doazenek, maitatzeko inposibilitatea besterik ez dute salatzen.

Joanaren kasua ere hurbilekoa da. Mertxek bezala, ezkontza konpondu bat onartu du, eta, Mertxek bezala, bihotzik ez du. Bere senarra (Josepe) ez du zinez maite; hori ikusten dugu, bereziki, barkamendua ukatzen dionean, nahiz eta Josepek umilki eskatzen dion, letra batean. Mertxe bezala, neskatoekin usatua da, gizarte burgeseko ohiturak onartzen ditu, eta ohean hotza da (jadanik errana dugu hartu duen edukazioak baduela hor zerikusirik, eta ez bakarrik bere senarraren talentu-faltak, Eztebe apaizak erraten duen bezala).

Bi andre hauek harmonian bizi dira, Bilboko gizarte burgesak ongi alienatuak bait ditu eta alienazio horrek beren interesak zerbitzatzen bait ditu. Katalin, berriz, bere sortze pobreaki esker, ez da aski anestesiatua, eta konturatzen da, bere ezkontza frakaso bat izan dela, gizon burges eta zuhur batekin ezkondu delako.

Andre Madalen, aldiz, tituluak aditzera ematen duenaren kontrara, ez da sekula "enamoratu" izan: berari interesatzen zitzaiona, gizonen komertziotik dirua ateratzea bait zen bakarrik. Erran dezakegu, laburtzeko, Andre Madalen gizon burges bat bezala portatzen dela, gutxi gorabehera.

Beraz, azkenean zer? Amodiorik ez dela? Badakigu Arestiren-tzat amodioa esistitzen dela, baina gizarte burgesak ez diola bizitzen utzi nahi, amodioa iraultzak sortertzeko ingrediente berekin egina bait da.

Gizon eta emazteek amodioa ezagutu nahi badute, gisa batean edo bestean, gizarteak eraikitako erregelaren eta legeen kontra altxatu behar dute (ez Damasok eta ez Josepek egiten jakin dutena). Baina emaztea libera ote daiteke bakarrik? Segidan ikusiko.

5. Emaztea, "inmanentzia" ala "transzendentzia"?

Hiru kontara hauetan agertzen zaizkigun pertsonaia femeninoek beti topo egiten dute gizonaren boterearekin. Andre Madalen bizi guztian gizonen baliatu da, baina azkenik gizon bat zaio (bere senarra) garaile ateratzen. Madalen Linares eta Terezarengan, lanaren mundua eta sentimenduarena nahasten direla, gizona bi aldiz nagusi dute: nagusia amorantea da. Gizonak direla kausa, malura, zorigaitza, tragedia ezagutuko dute (Joseperen tragedia, aldiz, Petri Motzen madarikazioan oinarritzen da).

Joana eta Mertxe, emazte burges parasitoak dira, eta ez dute deus egiten, aski sos badutelako; beren ondasunetarik eta gizonen bizkar bizi dira. Mertxek behin baino gehiagotan esaten dio senarrari: "Zure deseoa baldin nada, ongi iruditzen zait" (JJO, 37). Joana, berriz, bere anaia apaizaren kontseiluen beharrea da. Katalinek, bizi guztian, bere senarraren, famili buruaren zuzenkontra-ko legea jasan izan du, batere oldartu gabe, alde batetik, lanean ari ez delako, eta, bestaldetik, ongi kondizionatua izan delako.

Beren kezkek ere ezkontza eta amodioaren itzulian finkatuak dira, ez dute beste balorerik. Gizonaren itzal dira, inmanentzian eroriak.

Hona exenplu batzuk. Terezak diotsa gizon bati: "andre galdu bat banintz bezala tratatzen nauzu (...) gizon bati entregatuko baldin banintzaio, nire bihotzak eraginik baizik ez nintzateke entregatuko, oso nire borondate librean eta ez premiarik edo goseak bultzaturik" (MM, 108); eta beti Terezak: "gainera andre bakar bat ongi defenditzen da bizitzaren kontra" (111).

Joanak dioelarik "gizonak andrerik gabe arlote zabiltzate" (120), ez da konturatzen botere faltsu batez ari dela eta gizonen beti balore transzentalak ukan dituztela, eta, beraz, afirmazio hori hutsa dela. Pareka genezake esaldi hori Ezteberenarekin: "Ez zaitze teolojietan sar, hain eskolatua ez baitzera".

Arestik andreez egiten dituen deskribapen batzuk oso balio tradizionaletan oinarrituak iruditzen zaizkigu: "Tereza orain an-

dre egin da, andre galant eta ongi hormonatua euskal edertasunaren erakusgarri"; Mertxe Zabalaz: "Eztu indarririk eduki [haur baten izateko], edozein andreek egin lezakeena, katemeek eta astemeek batere gaiztasunik gabe, edonoiz eta edonola egiten dutena"; edo Andre Madalenez toreroak dioena: "ene andre zikoitza eta zimela". Joanaren deskribapena ere adierazgarria zaigu: "ez da ederra, baina itsusia ere ez, ez da lodia, baina mehea ere ez, ez da haltua, baina bajua ere ez". Deskribapen-modu horrek emaztearen nortasuna fisikoan edo betiko baloreetan mugatzen du.

Aipatzekoa da, halaber, *Mundu Munduan*-en lehen kapitulu- luan, nesken eta mutikoen arteko diferentzia. Jadanik haur direlarik, mutikoez hauta badute, mundu-konkistatzaile dira, gerrari, urguluz beteak; neskak intzidente bezala kontsideratzen dira, dekorazio bezala; beren rola, edo Kalifaren bi emazteetan konfinatuak dira, edo herri pasiboarenean. Hona zer dioen mutiko batek: "ni indio buruzagi bat izanen naiz (...) eta Tereza eta Joana gure herria izanen dira". Neskak, gainera, edo aspergarri (Terezaren negarrak), edo zozo bezala aurkezten zaizkigu (Joanaren jostatze-ko ideiak, adibidez, betiko "femeninoak" dira, eta mutikoez kanporatu egiten dute, "aspergarri da joko hori" erranez).

Ikusi dugu, bestalde, Damaso Aurtenetxek bizitza doblea dar- mala; ikusi dugu, baita, Arestiren sinpatia handirik ez duela. Hale- re, ez da sekula arduratzen emaztearen barneko biziaz. Mertxeren barne hutsa, gauza ezin diskutigarri bezala agertzen zaigu. Aurre- netxe flako bat da, baina badu existentzia doi bat; bere andreak, ez. Ez pertsonaia eta ez autorea dira emazte burges antipatiko horren insatisfakzioez okupatzen. Mertxek ez du amodio kotrariaturik, ez du bizi doblerik: ez dezake ukan.

Arestik euskal burgesiaz, euskal ohitura atzeratu eta tradizio- nalistez egiten dituen kritikak arras positiboak dira: egoera ekono- miko zapaltzailea salatuz, emaztearen egoera ere aldarazi nahi bait du. Emaztea, gizona bezala, gizartearen biktima agertu zaigu, eta ikusi ahal izan dugu, pertsonaia femeninoen bizi arras larria dela, bereziki beren gorputzean bizi dituztelako amodioaren ondorioak.

Baina argi dago Arestiren ikuspegia, emazteari dagokionez, bi- de-erdian gelditzen dela. Gizonak, nahiz maluratsu izan, denak subjektuak dira, transzendentak; ez zaie bizi emazte batengatik suntsitzen: Damaso bere ohorearekin gelditzen da; Josepek Tereza hiltzen du, eta gero elizaren (Ezteberen) aitzinean ditu kontuak bideratzen; Eztebek emazteak mespretxatzen ditu, etab.

Madalen, Tereza, Katalin, Joana, Begoña, Andre Madalen, Mertxe: denak "bertzea" (*L'Autre*, zioen S. de Beauvoir-ek) bezala ikusten ditu Arestik. Emaztea galdua da, gizonak abandonatzen duelarik. Gizonentzat zerua betea ala hutsa dateke; baina guk ikusi ditugun andreentzat, zerua gizona da, honek die beren biziari baliola ematen (nahiz ez ematen): nola senti dezakete, beraz, existenziaren zoramena?

A.A.

EL ROL DE LA MUJER EN LA NARRATIVA DE ARESTI LE RÔLE DE LA FEMME DANS L'OEUVRE D'ARESTI

Aurelia Arcocha ha elegido una de las firmas contemporáneas más señaladas de la Literatura Vasca, la de Gabriel Aresti, para recoger en su obra narrativa los perfiles de sus figuras femeninas. Nos hace un primer análisis del tema en los personajes femeninos de tres narraciones: "Andre Madalen enamoratu" (1960), "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (1962) y "Mundu munduan" (1965).

La segunda parte del ensayo atiende a definir los rasgos generales con los que Aresti esboza la condición femenina. Al igual que el varón, la mujer es también víctima de una sociedad injusta de clases. Aresti ataca esta sociedad clasista que ha creado la infelicidad de sus personajes femeninos, sean éstos de las clases humildes o de la burguesía. Junto a la conflictiva de clase, Aresti perfila también, en esos personajes, los obstáculos que éstos han de superar si desean integrarse en una sociedad vasca, integrista, euskaldun, patriarcal, afectada de múltiples tabús socio-familiares. Factor importante de opresión institucional femenina será también la Iglesia, por la forma con que ha configurado la sensibilidad moral y sexual de la mujer.

Uno de los capítulos temáticos que Aresti dedica a la mujer vasca es acerca del amor femenino. El amor imposible será uno de los tópicos del novelista, imposible sobre todo porque la sociedad, intolerante, se lo impide. Aresti contrapone las formas de amor de las clases pobres (amor generoso y abierto) y las de la burguesía poderosa (amor interesado y clasista). En la lucha por trascender su mera subjetividad, inválida e insuficiente, los personajes femeninos de Aresti se muestran como radicalmente dependientes: el cielo a conquistar es el varón, aunque sea siempre un cielo fraudulento.

Aurelia Archocha a choisi une des signatures contemporaines le plus notoires de la Littérature Basque, celle de Gabriel Aresti, pour relever dans son oeuvre de narration les profils de ses personnages féminins. Il nous offre une première analyse du sujet chez les personnages féminins de trois récits: "Andre Madalen enamoratua" (1960), "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (1962) et "Mundu munduan" (1965).

La deuxième partie de l'essai cherche à définir les traits généraux avec lesquels Aresti ébauche la condition féminine. De la même façon que l'homme, la femme est aussi victime d'une société de classes injuste. Aresti attaque cette société classiste qui a créé le malheur de ses personnages féminins, qu'ils soient des classes pauvres ou de la bourgeoisie. Avec les conflits de classe, Aresti présente aussi dans ces personnages, les obstacles qu'ils doivent surmonter s'ils veulent s'intégrer dans une société basque, intégriste, euskaldun, patriarcale, touchée par des multiples tabous socio-familiaux. L'église est également un facteur important d'oppression institutionnelle, et cela par la façon dont elle a configuré la sensibilité morale et sexuelle de la femme.

Un des chapitres thématiques qu'Aresti a destiné à la femme basque, c'est le thème de l'amour féminin. L'amour impossible est un des sujets du romancier, impossible surtout car la société, intolérante, l'empêche. Aresti oppose les formes d'amour des classes pauvres (amour généreux et ouvert), à celles de la bourgeoisie puissante (amour intéressé et classiste). Dans la lutte pour aller au-delà de sa simple subjectivité, insuffisante, les personnages féminins d'Aresti apparaissent radicalement dépendants: l'homme est le ciel à conquérir, même s'il s'agit toujours d'un ciel frauduleux.

Gizonezkoa emakumezkoen literaturan

Gema Lasarte

1. Eukene Martin: Lau sasoitako zipriztinak

Eukene Martin bilbotar idazleak, lumari ekin zionetik, geratu gabe dihardu, eta, ondorioz, lantxo franko sortu du. Argitara dituen lanen artean daude, bi nobela: *Amets bizia* eta *Lau sasoitako zipriztinak*, biak Susak argitaratuak; antzerki-lanak: *Andre Zuria*, Xabier Zorrotzarekin batera idatzia eta Euskaltzaindiak eta Bizkaiko Aurrezki Kutxak argitaratua, eta beste antzerki-lan batzuk, Santurtziko Kontzejuaren lehiaketan parte hartu eta argitara direnak; ipuinak ere idatzi ditu: *Hordago*, *Andalusia gaurregun eta hemen*, *Eguneroko gauzak*; eta beste idazlan batzuk. Obra haue- tan zehar gizonezko ugari paseatzen da, hasi autostopa ogibide eta bizibide duen mutil gaztetik, eta Euskal Herriko edozein taberna- zokotan musean jo eta su hordagoka ari diren agureetaraino, exenplu bat jartzearren.

Dena den, gizonezko bakar batzuekin paradatxoa egin behar nuen, eta atseginenak Jon, Jose eta Pepe topatu ditudanez, edota Eukeneren obran zipriztinik mardulenak horiek bota dituztelako-

an, hiru tipo hauexek aukeratu ditut. Jon, Pepe eta Josek nobela berebean parte hartzen dute, neska baten lau sasoiak borobilduz, Marijo baten "lau sasoiako zipriztinak" dibujatuz. Neska honen ahotik ateratako hitz, pentsamendu eta sentimenduez mamituak dira pertsonaiok. Beraz, *Lau sasoiako zipriztinak*-en azaltzen diren Pepe, Jose eta Jon izango ditugu aztergai.

Nobela honetako hiru gizonezkoen berri eman baino lehen, Marijoren aipamena egin beharra dago. Marijo nobela honen kontzaila orojakilea dugu; Vivaldi-ren lau sasoiak aurrera doazen heinean, gizonezko pertsonaia hauen bizitzak muskiltzen joan zaizkio. Esan bezala, gizonezko Marijoren bizitzari zeharo lotuak daude, eta Marijo aipatu gabe, ezin esan zeintzuk diren nobelako gizaseme protagonistak; azken finean, Marijo berak bere gustora eta nahi duenean ezaguterazten bait dizkigu.

Pepe

Pepe Rebolledo, Marijoren aita da. "Kastilatik Euskadira etorri ziren nire gurasoak urte txarretan eta kanpotar sentitu ziren beti, sorterri gabeak, ez hemengoak ezta kanpokoak ere. Agian, gizarte kategoria altzatzea integratzeko era hobea zela pentsatu zuten eta nik estudia nezan ahalegin handia egin zuten" (9. or.). Pepe Rebolledoren daturik apenas azaldu ere egiten den, arestian esan ditugunak ez badira: alde batetik, Marijoren aita dela, eta, bestetik, Euskadin bizi den emigrante kastilanoa izatearena.

Datu objektiboak utziz, eta Pepe Rebolledok nobela honetan zer eragin duen ikustera pasaz, bi gai lezarzkiguke lau sasoi haue-tara, bere alaba Marijok aditzera ematen digunez. Hasieran hautatu dugun hitzalditxoak, emigrantea zela esateko izanik ere, emigranteen arazoa gordin-gordin erakusten du. Gaztelatik Euskadira etorri den bikotearen integratzeko ahaleginetan, helbururik nagusia zera izango da: alaba bederen Euskadin integratua ikustea, eta horretan joko dute gatazka, alabak estudia dezan eta zerbait edo norbait izatera irits dadin. Anartean, Euskadira etorritako Pepe Rebolledo emigrantearen izate iluna.

Alabak ezkontzeko partidu ona kausitzen duenean (familia oneko mutil euskalduna), Pepe Rebolledo makurtu egiten da bere alabaren aurrean, honekin adieraziz, alabak Euskadin integratzea

lortzen duenean, Pepe Rebolledo gehiago kokiltzen dela, berak lortuko ez duena alabak lortua bait du. "Gonbidatuei gainbegiratu bat egin nien eta guztien gaintetik lau pertsonetako talde bat nabarmentzen zen: nire aita iluna eta pitin bat makurturik, kapela korapilotsuaren azpian ama disfrazaturik eta osaba-izebak janzkera jatorraz. Fite joan nintzaian. Aitari musu eman ondoren, bat batean negar sentikorra atera zitzaidan. "No llores tontina" gogo ilunez esaten zidan bere hatzamar latzekin malkoak ezabatzeaz batera. (...) Alboan neukan nere aitarengan pentsatzen ari nintzen: iluna eta ixila ziur aski umildurik ere bai, ezkontza dotore honetarako diru laguntzan, esku sartu gabe zegoelako" (34. or.). Marijok, ezkontzaren bitartez, Euskadin integratzea eta gizarte-kategoria altzatzea uztartu ditu, Pepek sekula santan eginen ez duena.

Pepek nobela honetara bi gai zekartzala esan dugu lehenxeago: aipatu dugun emigrazioarena da bat; eta bestea, Marijoren amaren senarra izatea da. Pepe, konprentzio eta alderdi positiboan ispilua da; ama, aldiz, kontrakoa izango da. Peperi konprentzioaren eta amaren izaera xamurtzearen papera tokatuko zaio, makina bat bider, bere alaba bakarraren bizitzan: amaren orroak, amaren ezin ulertuak, amaren gogorkeria bigundu, kanpotar sentitzen zen alabaren aurrean, haurtzaroa goxoxeago izan zezan. Bai alabak aski erraz igarri ere: "Etorri ginenerako aita hilda neukan. Kereixazko zerraldoaren kristalaren zehar ez beste, ikusi ahal izan nuen bere gorputz ximurra igandeko janzkeraz.

Ama, aspaldian hilda zegoen" (54. or.).

Hauxe dugu Pepe Rebolledo, eta horiexek "lau sasoi" hauetara jaurtitako zipriztin ilunak. Idazleak zer tratamendu ematen dion gizonaeko pertsonaia honi? Nobelan zehar sei bider besterik ez da azaltzen; baina, agertu bezain fite, giroa goibeldu egiten du. "Bilbo zentroko etxe zahar bat, nire aita leiho ondorengo besaulki batetan beti eseririk, patioak libre utzi zuen zirrikitua begiratu, aita amen arteko eztabaidak egunero, egunero... aita edanda eseririk besaulki batetan. Eta patioko zirrikitua..." (9. or.). Esaldi eta egoera hau berrirakurriko da haurtzarora hitz gutxitan marrazteko, aita bait da haurtzaroaren metafora txiro eta iluna; ama nekez bistatuko da.

Udaberri-partean azaltzen da aita, alabaren udaberria delako, nahiz eta Pepe Rebolledo negu-parteko zuhaitz ihartuen garrasia izan. Bukatzeko, alabaren zatitxo bihurtu du idazleak Pepe, Gaztelatik Euskadira etorritako Pepe Rebolledo.

Jose

Jose izango da Marijoren lehen senargaia, senarra eta izango duten seme bakarraren aita. "Joseren irudia begi aurrean neukan jantzi dotore eta serio batez zomorraturik, zapata disdiratsuak eta ilearen onda ilegorria aurpegi bizargabekoan. Bere nortasunari soiltasun eta lasaitasuna zerizkiola" (25. or.).

"Jose hura begiratu nuen. Bolantetik urrun samar, eserlekua bizkarraldean itsatsirik zegoen, gidatzeko eskularruak eta ondo plantatuko udako jantzi arina soingainean, ejekutibo baten antza zeukan karreteratik begirada kendu gabe" (30. or.).

Jose familia oneko semea da; bere amaren funtzio bakarra nobela hori da: argi eta garbi jakin eraztea familia oneko semea dela, Marijo bere emaztegaiaren aurrean behinik behin. "Arraultza mahonesarekin hartu nuen trakets, pinazko samauan zipriztinduz gero. - ¡Déjalo, no tiene importancia! María atiende a la señorita. Neskame kofiadun eta serioak zapi bordatuaz garbitu zuen zikina. Gero mespretxuz ea berak zerbitzea nahi ote nuen" (35. or.).

Jose ezkondu baino lehen ondo bizitzera egina zegoen; Marijorekin ezkontzean, ez zaio ezertxo ere aldatuko bizitza. Lan ona, telebista, whiskya ejekutiboegi dagokienez; eta, haurrarekin batera, neskamea. "Orain telebistaren aurrean eseriko da egunkariarekin, abarketak askatu eta aurreko aukiarenean bere zoragarritzko galtzerdinak erakutsiz. Josek ez daki zer egin telebista gabe" (45. or.).

Hauxe dateke Joseren izate eta izaera. Orain, zer funtzio betetzen du nobela honetan? Pepe Rebolledo esan dugu, Marijoren itzal txikia zela; beste hainbeste esan beharko genuke Joseri buruz. Josek betetzen bait du Marijoren uda- eta udazken-parteak. Hasieran esaten genuen legez, goimailako klase sozialaren adierazpidea dugu Jose. Marijorekin ezkontzean, beste klase sozial batekin ezkondu da, beste kezka eta arazo batzuen aurrez aurre jarri beharko du. "Bai, hor dago, amak erregalatutako galtzerdin lerroduak agerian. Gorbata kendu du, baina prakak zimur ez daitezten, era arraruz gurutzatzen ditu zangoak. Ez dakit zergatik kexatzen naizen, oso ondo hezita baitago, lan gutti ematen dit" (45. or.).

Baina diferentziak ere nabarmenak dira: haurra izatean eta Marijori baja bukatutakoan, Marijo lanera itzuliko zela eta, Josek: ea zer-nolako ama zen; eta Marijok: neskamea hartuko zutela; eta

Josek: “¡Oh sí! ¿y quién le va a dar el pecho?, ¿la criada?” (49. or.). Lagunartea ere diferentea da: Marijok ezin ikusi ditu Joseren lagunak, eta Josek ere ez Marijoren lagunak “-¿Diferente? ¡Claro que es muy diferente! Mientras estás con esa gentuza de ETA que mata a los inocentes y a los demás no deja vivir tranquilos, te lo pasas muy bien. Alferrik esan ikastolan geunden guztiok ez garela ÉTA-koak” (51. or.).

“Trixtura ematen dit baina hona hemen errealitatea: biok ezberdinak gara. Ezberdin pentsatzen dugu. Ezberdin bizi” (51. or.).

Joseren pertsonaia Marijoren ahotik datorkigu, emaztearen ikuspegitik. Emazte bakoitzak bere senarrak mintzatu beharko balu, ez lirateke oso narrazio ezberdinak izango. Diferentziarik nabarmenena, hemen, giza maila diferentekoak izatea da: Marijo behemak mailako neska kritikoa eta Jose goimailako gizaseme geldoa. Maitasunez ezkontzen dira, baina ezberdintasunak areagotuz doaz haurra izan arte, honek baretu egiten du ezberdintasuna, bion arteko zerbait bait da. Halere, bakoitzaren izaera ez da aldatzen: egin dezaketena guztia, egoera zertxobait samurtzea eta biguntzea da. Haurra hiltzen zaienean, bukatu da bien arteko guztia, amarentzat behintzat. “Kezkaturik egon arren ez du bere laguna deitzea zuzen denik uste. Hau lerdekeria! Prejuizioaren munduan ez dago zer eginik” (80. or.). Eta gau beltz bezain luze batek eraman du haurra: Josek beste bat eduki nahi du; Marijok, berriz, zeraman bizitza jasateaz asperturik, betiko zokoratzen du ezkontzaren esperientzia. Idazleak Joseri eman dion tratamendua pertsona pasibo batena da: argazki bat, bere kabuz deus ere egiten ez duena, edo deus gutxi bere giza mailari dagozkionetatik at. Eta egite horri, emazteak jartzen dio beti puntu kritikoa. Edozein Jose, emakume kritiko batentzat, zubi bat litzateke beste iturrietan edatera joateko; gure Jose ere, Pepe Rebolledogandik Jonganainoko zubi zabal eta luzea da Marijorentzat.

Jon

Bi gizasemeren garrantzia deskribatzen aritu ondoren, eta biek Marijo emakumearen bizitzan ziklo ezberdinak betetzen dituztela azpimarratu ostean, hirugarren pertsonaia honetara gatoz: Jon. Jonnek Marijoren negu-partea berotu eta ximelduko du nobelan.

Jon heldua da; garaia, baina argalegia; ez da gizon ederra; medikua da eta planing batean dihardu lanean. Aita meatzaria zuen, Arboledan jaioa, paisaia industrial, herri industrialeko seme pobra.

Jon lehen aipaturiko bi gizasemeen kontraposizioa dugu, alde batetik; emigrazioaren fruitua, baina, gaiaz arduraturik, borroka bizian diharduena, bestetik; Josek bizitzaren joana ziklorik ziklo betetzea bazuen helburutzat, Jonék ikuspegi kritiko eta zorrotza du bizitzari dagokionean. "Une hartan susmoa argitu nuen. Jose, nire senarra, labor, soil gelditzen bazitzaidan, Jon, aitzitik, handiegia zen niretzat. Izutu egin nintzen" (99. or.).

"Barakaldoko zentro sikosozialean lanegiten zuen, eta gauza ezustekoaz, ez zuen ia-ia dirurik irabazten (...) - Badut lana. Zer nai duzu, mediku burges baten bizitza jasotzea edo? Dirugabe-koek ere behar dute medikua. Horretarako hain zuzen ikasi nuen hainbat urtetan" (94. or.). "Goizeko hamarretan hasi, seirak arte ez zen etxeratzen. Han anbulategi antzekoan kontsultaldia pasatzen zuen lagun batzukin. Eguerdian ogibitartekoa jan ostean, jarraitzen zuen" (93. or.).

Jonék, lanean ezezik, bizitzan ere ikuspegi zorrotza hedatua zuen. "Alderdi politiko abertzale batetan sarturik egon zen. Baina laster euskal kultura, bera soilik, helburu bakarra zela eta langile-riaren arazoak beheko graduak zirela konturatuz, utzi egin zuen" (98. or.).

Jon, txikitatik ohitua zegoen jendea sufritzen eta burrukatzen ikusten; berehala hasi zen marxismoaren bideak urratzen. Marxistatzat jotzen zuen bere burua.

Marijorekin bizitzen jarri zen. Eta hau dio: "Eskatzen didazun ziurtasuna ezin dizut eman. Momentuz ezin dut familiaren erateaz pentsatu, horrez gainera gogorik ez. Bizimodu ximplea daromat eta irabazten dudanarekin nahikoa dut. Nirekin jarraitu behar baduzu, horrela onartu behar" (104. or.). Ederdi asko aldatzen du Josek zioena, hau da: etxeoandrea mantentzearena, ziurtasunarena, familiarena, etab.

Gizonezko hauek, nahiz eta beren bizitza propioa izan, neska baten bizitzara mugatuak ageri zaizkigu, hortik kanpo ez bait dazkigu deus ere beraietaz. Esan nahi dut, Marijok Jose baino lehena-go ezagutu balu Jon, mutil kaskarintzat hartuko zukeela, agian; edota, hasieran Jonengana arrimatu balitz, Jose ezagutzerakoan, ez

ziokeela aurpegira begiratu ere egingo, "burgeskeriak!" esanez bere baitan. Azkenik, hemengo protagonista Marijo da; eta bestea, ilaran pasatzen diren gizonezkoak.

2. Laura Mintegi: Bai... baina ez

Laura Mintegi, egungo euskal prosako emakumerik adieraz-garrienetakoa dugu. *Ttu-ttua*, dagoeneko desagertua dagoen literatur aldizkariaren sortzailea; bi libururen jabe: Erein argital-etxeak argitaratutako *Ilusioaren ordaina* ipuin-bilduma, eta *Bai... baina ez* nobela, 1985eko XII. Azkue saria jaso zuena.

Laurak letren mundura ekarritako gizonezkoekin txolartetxo pasara behar eta, hiru gizaseme ikusi ditut aproposak: Franz, Pako eta Willy. Hiru gizonezko hauekin egotea nahi izanez gero, *Bai... baina ez* nobela leitzea da biderik egokiena.

Nobela honek badu lehen aztertu dugun lau sasoietaoaren antzeko zerbait; hiru gizaseme ziren han (Pepe, Jose eta Jon), oraingoan beste hirukotea dugu: Franz, Pako eta Willy.

Lau sasoietao zipriztinak-en, emakume batek ematen zigun gizon horien berri, bera zen orojakilea; hemen, maitasun ezinezko bat da hiru gizonezkoren topaleku, eta maitasun ezinezko honen izena, Rosa. Hiru gizon bistatuko ditugu eguneroko zereginetan; halako batez, Rosa sartuko da horien bizitzetan, maitasunaren krisketa piztuz eta aski agudo berriro amatatuz. Rosa da nobelaren kolorea, protagonista eta maitasun ezinezkoaren izena edo maitasunaren ezizena: *Bai... baina ez*.

Franz

Franz 45 urtetako mutilzaharra dugu, ama hil zitzaionetik bakardaderik bakardadeenean bizi den gizona. Lanetik aparte, dibertimendu askorik ez duen gizaseme azkarra eta fama onekoa, bai lanean, bai auzoan. Kapataz modura lan egiten du enpresa bateko obretan.

"Franzekin guztiz gustora daudenak zerak dira, entresako nagusiak, gizon behargina eta bizkorra edukitzeaz, peioen aurrean

seriotasun imajina ematen duen pertsona bai dute" (6. or.). "Peoientzako jaun, jabe, errege, epaile, borrero, hertzain eta goardia, eta noiz behinka, segun noiz, lagun, lankide, konfesore" (7. or.).

Lanetik kanpo bete beharreko orduak, asteburuak ditu: futbola, zinea, bazkari goxoagoak prestatzea, periodikoa irakurtzea, ki-nielak betetzea, etorkizun zoriontsuago baten esperantzan. Eguna joan, eguna etorri, horrelaxeko bizimodua darama Franzek.

Barne-barnean, ordea, ametsak izaki, ilusio apalez bizi da. "Amets kontaezinak, ezkutuak, bere baitan hobezinik gordeak eta batzutan lizunak. Ez lizunak zehazki. Hobe esanda, maitasun hipotetiko larrosa, erromantiko bati lotuak" (11. or.). Azken finean, maitasun hipotetiko hutsalak; hala eta guztiz ere, etsipenak ez du bereganatu Franz, etsitzearen penarik handiena etsipena bera bait da. "Joku bakartiak egiteak aspertuta" (21. or.), bere dezepzio eta frustraziorako, Margoten etxera azaltzen hasten da: "Larri, ezagunen batek han harrapatuko ote zuen beldur" (21. or.). Margoten etxea emagaldu edo puten topalekua da, non gizonetzkoek gizontasuna edo gizonkeria demostratu behar duten.

Emakumeak eta maitasuna zer diren apenas dakien Franzek, ez da batere iaioa eta aditua asunto horietan. Bere 45 urteekin, maitasunez minutuko Jolanda batek baino ez du maitatu, eta maitasun honek etorri bezain arin ihes egin zion. Orain berriro maitasuna bistatzean, jakinminez dago: "Zoriona edo bere zerrendan gehitu behar duen frustrazio berria ekarriko dion" (14. or.). Maitasun hipotetiko eta gazte horren izena, Rosa da.

Rosa bilakatzen da Franzentzat egunaren segundo guztien ilusio bakar; Franzek, bere alaba izan zitekeena, herrian puta-fama edukitzearen gainetik maite du Rosa umea, Rosa gaztea. Franzek uste du, gaizkiesan guztiak ezkontzaren bidez ezabatuko dituela, gaueroko bakardadea goxatzearen truke. Baina Franzek, bere 45 urteek eskatzer dioten seguritate horren aurka, Rosaren askatasun-aldarrikapena dauka. Rosa gaztea, berak dioen bezala, ez bait da inorentzat egina, ez bait du nehor bere jabe izango.

Konklusioetara helduko naiz, orain arte ezkutatut dudana azalduz: Franzek beregan ditu, gizarte honek norbait baztertzeko eta marjintzeko dituen gramatika eta adjektibo guztiak: "Hertsia da, zaputza, iluna, desatsegina, eta gainera Franz itsusia da, benetan itsusia. Pertsona gutxi topa daiteke Franz baino itsusiago denik" (5. or.).

Adjektibo hauek, maitasuna agertzen denean (agertzea zaila bada ere), arindu egiten dira nobelan, maitasuna desagertzearekin batera, berriro hertsiago, zaputzago eta itsusiago bihurtzeko.

Idazleak nonnahi topa daiteken gizon frustratua dakarkigu nobelara, gizarte honek onartutako adjektiboetara iristen ez den gizasemea: itsusia, zaputza, hertsia, hain justu ere, gizarte honek kateatu dituen adjektiboak dira. Eta hori azkar asko aditzera ematen digu idazleak, pertsonaia hori maitatuko duen pertsona sortuz: Rosa. Rosak ez bait du ametitzen gizartea eta beronek eraikitako arautegi eta legeria. Rosa bezalako pertsonaia batek, beraz, maita ditzake gizarte honetatik at dauden adjektiboak eta gizakiak. Eta Laura Mintegik, Franz itsusi, iledun, zaputzari Rosa bat eskaintzen dio edota Rosa bera eskaini da gizarte honen gramatika birrintzeko.

Pako

Pako, Rosaren aita da. Alaba bakarra du. Aseguru-etxean lan egiten zuen. "Emaztea hil zitzaion egunean, ez zen arratsaldez lanean agertu, eguerdien etxera joan zenean hilda aurkitu zuelako, ohe barruan; begietan etsipena adierazten zuen andreak, baina ezpainetan lasaitasuna, azkenik betirako atsedena lortu bait zuen gizarajoak" (57. or.). Emaztea hil zitzaionean, aitasuna birdeskubritu zuen, eta alaiago bihurtu zen, beste gizon bat zen. Emaztearen falta alabak betetzen zuen eta tarte tristerik geratzen bazitzaion, alkohola lagun aparta zuen.

Pako eta Rosaren arteko harremana sendotzen zihoan neurrian, aita eta alabaren artekoa garrastzen zihoan. Pakori, alaba erabat maitatzeko, emakume bezala maitatzeko, bere egitea falta zitzaion, poseditzea, alegia. "Honelako egun batetan arre egin zuen, maitasun eta musu guztiak Rosarengan isuri zituen, barne ekaitza baretu zen arte. Egun horretan, hainbestetan gertatzen ohi denez, maitasunak damuari utzi zion bidea, eta Pako, bakarrik egoteaz gain, errudun sentitu zen; errudun baina pozik, maitasunez egindakoak lagatzen duen zoriontasun hondarrez" (61. or.).

Rosa, emakume bihurtu zen egun bereko gauean himenurratu zuen Pakok. "Jainko nirea, zer egun dut nik?, zer egin dut? eta galdera bultzatzeko, koñaka edateari ekin zion" (64. or.).

Poliki-poliki emakumetzen ari zen Rosa, eta gero eta gehiago hasi zen lagunartean eta mutil artean egoten; bitartean, alkoholak betetzen zituen Pakoren ordu bakarti eta damutuak. Alabari gaztetasuna zerion, Pakori, berriz, heldutasun bakartia. Gaztetasunak kalera eta lagun gazteak ezagutzera zeraman Rosa; Pako, aldiz, bakardaderik tristeenera zeraman alkoholak. Alkoholak bihurtu arte bien arteko haustura. "Edariak Rosarengandik urruntzen zuen eta desioak hurbiltzen (...). Pako eta Rosa urrundu ondoren, aita eta alaba ere urruntzen hasi ziren" (78. or.).

Azkenetako, guztiz apurtuko da harremana; eta Pako kale gorrian, lanik gabe eta alkoholaren eraginpean geratuko da. Rosak nobio edo lagun asko egin ditu bitartean.

Laura Mintegik aita-alaben arteko harreman bikoitza dakarkigu. Kasu honetan, aita da marjinatu eta galtzailerik handiena; hasieran bai alaba eta bai aita zoriontsu baziren, gero dena belzten da, eta aitarentzat dena ilunduko da. Maitasun-harreman honetan, gaztetasunari esker, Rosak ez du Pakok adina sufrutuko, ezta aldeatzeko ere.

Willy

"Guillermo Valdés González, 21 urtekoa, ohizko motor lapurra, atrakatzaille, gameilu eta droga trafikantea" (123. or.), Poliziarren ustez. "Argala, beltzarana, 1,70koa gutxi gora behera, begi berdeak ditu (...) Beltzez jantzita joaten ohi dela, narruzko txamarrak beltzaz eta iltzezeko gerrikoaz" (123. or.).

Datuok, poliziak Willy harapatzeko egindako iragarkian ageri dira. Willy, bi kolombiarrek salatu dute kokaina-asuntuan sartua zegoenean eta asuntua lagatzeko puntuan zegoenean.

Sei neba-arrebetatik zaharrena da; amarekin bizi dira, aita ez bait da etxean agertu ere egiten, ardurak baino dibertimenduak laketago bait zaizkio aitari. Willyk ez du ikasteko gogorik; eta OHO osoa ezin amaiturik, zortzigarren kurtsu bi bider egin ondoren, ikasketak bertan behera utzi ditu. Ikasketetan adierazi ez zuen ahalmena, mekanikan oparo azaldu zuen. Ikasketak utzi bezain agudo, mekanika-tailer txiki batean hasi zen beharrean eta tailerreko hoberen, nagusia salbu, bihurtu zen, abilezia handia erakutsiz.

Baina, berak maite duen bizimodurako, lana ez dela errentagarria eta, autoak zabaltze eta garbitzeari ekiten dio, tarte laburrean espezialitatearen buru bilakatu arte. Ekinaren ekinez, talde profesional eta produktiboa lortuko du. Gero, diru erraza atseginago zaiola eta, kokainaren asuntora pasako da; eta utzi nahiko duenerako gehiegi jakinki, eta poliziak ez egonik asunto horretatik hain urruti, ihes egin edo ezkutatu beharrean aurkitzen da Willy.

Gauzak itsusitu baino lehen, Rosa izeneko neska maitagarria ezagutua zuen, eta honengana joko du babes eske ihesaldi honetan. Rosa, bere emaztegai izana zuen.

Nobelaren topaleku berberera ailegatu gara. Rosa, Rosa gaztea, Rosa maitagarria. Franz eta Pakorentzat ezinezko maitasunaren ispilua, agian lehengo erako eta modako maitasuna eskatzeagatik. Willyrentzat, berriz, diferentea da: berak ere ez bait du kajoian gordetzeko maitasunik nahi; irauten duen maitasun simple bat besterik ez du nahi, eta Rosa eta biek gerizpide eta erizpide bera dutenez, irauten duen bitartean gustora eta gero beste bihotzak zabaltzera. Hauxe dugu, beraz, nobela honetan azaltzen den maitasun parekatu bakarra. Utopikoa dela? Ez dut uste berez utopikoa denik; kasu honetan hala da, Willyren egoeragatik, poliziarri iheska dabilelako eta azkenean harrapatzen dutelako. Maitasun-mota hau, egun, pil-pilean dagoen joera da; are gehiago, idazleak dibujatu digun txupa beltz, drogazale eta gisako pertsonaia ezin da imajinatu alboan txakur beltz eta neska bat gabe.

Laura Mintegik oso denbora laburrez ekarri digu mutil hau; eta esango nuke, parada edo parranda luzeagoekin, gauza interesanterik anitz agertuko zatekeela. Idazleak dibujatu besterik ez du egin pertsonaia hau: hitz egiten eta pentsatzen ere ez dugu sumatu Willy.

3. Arantxa Urretavizcaya: Zergatik Panpox

Arantxa Urretavizcaya Donostian jaioa, Europako literatura abangoardistetan oinarriturik, gai berri eta euskara urbano batez jantzia azalduko zaigu. Gai berrion artean nahitaez aipatzekoa da emakumearen mundua, bere arazo bereziekin. Orain arte idatzi eta argitara dituen liburuak: poesian, "San Pedro bezperaren ondokiak", in: *Euskal Literatura* 72, Kriselu, 1973; *Maitasunaren maga-*

lean, CAP/GAK (Irun Hiria Literatur sariak Bilduma), 1982. Prosa: *Zergatik Panpox*, Hordago, 1972; *Asialdian espero zaitudalako ez nago sekulan bakarrik*, Erein, 1972. Jarraian azalduko dudan azterketa egiteko, *Zergatik Panpox* nobela hautatu dut.

Zergatik Panpox nobelan, gizona zein idazleak zer tratamendu ematen dion, edota zein motatako gizona ageri diren esaten hasteko, kontutan izan behar da, nobela honen bilakaera osoa emakume baten solilokio edo bakarriketan datzala. Azalduko diren gizon edo gizonetakoek (kasu honetan gizon bakar batek) zerikusi nabaria izango dute emakume horren sentimendu edo egoerarekin.

Nobela honen ezaugarriak garrantzitsuak, giza-errealaren horren ausentzia edo falta izango dugu. Hau horrela, hasiera-hasieratik "Txemak alde eginez gero", "Txema galduez gero", "Txemak hutsik utzi zuen lekua", "Txema bueltatuko balitz", "Txema baletor" esaldi keziak irakurriko ditugu behin eta berriro, giza-errealaren horren gabezia indartuz. Txema ausente hori gorpuzten ahaleginduko gara.

Txema, *Zergatik Panpox*-en azaltzen den giza-errealaren bakarra da; sasoiako gizon euskalduna: ikastola, *Egin* egunkaria, eta grisen garaiko kontrolak dira erreferentzi puntu batzuk. Ez dut uste atreberria izango denik, diru-apurorik apenas duen gizona dela esatea, igogailu, kotxe eta beste tresna batzuk bitarteko direla.

Datu objektiboak saihestuz, Txemak, zazpi urteren buruan, bere emazte edo bizikidearekin haustea deliberatzen du. Txema eta bere bizikidea seme baten gurasoak dira. Emazteak dioenez, Txemak hirukotea uztea erabakitzen du, "biok esan beharrean hirurok esatera oraindik ere ohitu ez nintzenez Txemak alde egin zidan" (46. or.). Emaztearekin eten arren, semearekiko tratua iraungo du, separatuen usadioa jarraituz. "Bai, erakutsiko diogu aitari noraino ailegatzeko zaren hankepuntetan jarri gabe" (16. or.). Separazioak ez du esan nahi Txemak aitatasuna galtzen duenik.

Txemak horrela esplikatzen du separatzearen arrazoiak: "asko maite zaituztet, txikia eta zu, potxola, baina neu ere pertsona naitzela frogatu behar dut, ez dut hirukote baten atal hutsa izan nahi" (45. or.). Eta emazte minduak: "esango nioke zer moduz, zuk bakarrik bizi nahi zenuen bizitza libre famatu horri, orain ere, lehengo lepotik burua, nere independentzia zurearen truke" (23. or.).

Eta hauxe da istorioa, *Zergatik Panpox*-en emazte minduak ezaguterazten diguna, Txema senar maitea joan zaionean; orain jakin beharko, Txemak zer kontatuko lukeen, beste *Zergatik Panpox* bat idatziko balu.

Konklusioetara pasaz, egun oso modan dagoen gaia ukitzen du nobelak erdiz erdi: separazioarena. Separazioa, normalean, maitasunik inoiz egon bada behintzat, desamorearen edo maitasuna desagertzearen ondorio tristea da. Kasu honetan, emakume bati tokatu zaio desamore hori sufritzea, historian inertziaz gehienetan tokatzen den bezalaxe. Ez zaio, gainera, burutik pasa ere egiten, beste Txema batekin bidea berregitea. "Baina non aurkitu titi bate-tik haur bat zintzilik duen emakumea maite dezakeenik" (25. or.). Etsipena: "Aurtengo neguan ostoak erortzen zaizkidanean, ez zaizkit berriro aterako. Akabo. Ni bezalako landare nekatuei ez zaizkie berriro ostoak ateratzen" (62. or.).

Bikotea erdibana osatzen denean, batak nahiz besteak berdin-berdin penatzen dute desamorea: maitasunaren legea da. Separazioaren gaiari azken puntua jartzeko, Arantxa Urretavizcayak berak zioena gogora dezakegu, *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekulan bakarrik* nobelan: "Ez nekien oraindik noraino den suizida norberaren zorionaren ardura pertsona bakar baten eskuetan uztea" (27. or.).

Nik, emakume bezala, nobela honi egiten diodan kritika, zera da; Txema pertsonaia gauzutzerakoan, historian orain arte gizonezkoek egin dutena bera egitea, hau da: gizona ez dagoen lekuan ere, bere hutsunea nabarmentzea, emakumeen bizitzan; esan nahi dut, emakume honen bizitza zentzugabetzat joz, Txema horren faltan: emakumea izanik nobelako protagonista, gizon horren ausentzia benetako protagonista bihurtuz.

Emakumeok ez baditugu sortzen emakumezko protagonistak gure literaturan eta historian, gizonezkoek ez dituzte egingo, berak bait dira historiaren jaun eta jabe. Honekin ez dut esan nahi, nobelan kontaktzen dena egia ez denik; nere kritika bakarra da, emakumeon lumetan dagoela emakumei tokatzen zaigun eremua berreskuratzea.

Orain arte ikusitako hiru narrazioetara itzuliz, aipatu ditugu: Pepe, Jose, Jon, Franz, Pako, Willy eta Txema. Euskal Herrian topa ditzakegun gizasemeak, eguneroko zereginetan ari direnak, langileak, maitaleak, senarrak, lapur eta iraultzaileak, mozkorrek, etab. Horiek dira emakumezko idazle hauen literaturan agertzen

direnak. Baina narrazio hauetan, Marijo, Rosa eta Txemak utzi duen neskak dute hitza. Hiru nobela eta, gizezko guztien artean, hiru neska, gizezko horien berri ematen digutenak. Bi kasutan, narrazioa neska banaren ahotik joan da; hori horrela, idazleak neska horren eskuetan laga du gizezkoen tratamendua. Hirugarrenean neska ez da kontatzailea, baina bai nobelako protagonista bakartia, neska honen aipurik gabe ez bait dago pentsatzetik ere gizezko horien datuak ateratzea.

Dena dela, hiru nobela hauek emakume-kutsu handia dute, nahiz eta protagonistak gizezkoak izan. Emakume idazle hauek emakumeez baliatu dira gizezkoen berri emateko, edota nobelaren haria josteko: zerbaitengatik izango da; ez al da pauso bat euskal emakumeen literaturan?

4. Amaia Lasa eta Tere Irastortza

Prosa edo narrazioa aieka batera utzita, poesiaren alorrean murgiltzeko, bi emakume aukeratu ditut: Amaia Lasa eta Tere Irastortza.

Eremu hau ez da nolana hikoia gizezkoak topatzeko: ez poesia uzta lehorra delako, baizik kolore, usain, eta sinboloen bidez bilatu behar delako gizezko horien eragina. Bilakuntza hori, lan neketsua eta arriskutsua suerta daiteke. Arriskutsua, diot, zeren idazleak sentitu eta sortutako gizasemetik oso urruti gera bait gaitetzeke, poesi lan hau txit subjektiboa dela kontutan hartuz.

Amaia Lasa

Lanari ekitean, Amaia Lasaren poemagintzatik abiatuko naiz. Hiru poema-liburu argitara ditu: lehena, Mikel Lasa bere anaiarekin burututako *Poema bilduma*; bigarrena, *Hitz nahastuak*, eta hirugarrena, eta oraingoz behinik behin azkena, *Nere paradisuetan*.

Amaia Lasak bere poemagintzan gizezkoari zer tratamendu ezartzen dion analizatzen hasita, hasierako bi liburuetatik azkenean liburura alde nabarmena dagoela esan beharko genuke: arras

ezberdina baita gizonezkoaren tratamendua. Azken liburuak beste bi liburuen zoritzea eta taxutzea darama barne-barnean; izenburuak dioen bezala, Amaia Lasaren *Paradisuetan* gaude.

Poema Bilduma (PB) eta *Hitz Nahastuak* (HN) liburuetan, beste gizonezko gutxiren artean, bat da bereziki agertzen dena: gizon maitatua, galdu edo joan egiten zaion gizona; horrela idazten dio Amaiak: "Egun ilunetan nabil / gizona joan zait / (...) Batzuetan itsasoak lurra / suntsitu nahi izaten duen bezala / neurea egin nahi izan nuen / gizona / joan egin zait" (HN, 26).

Itzul dadila, otoi, eskatzen dio Amaia Lasak: "Ez zaitetz joan / atoz / (...) / atoz nere bigunaren babesera" (PB, 18). "Jakingo bazenu / hegoak izan / hegan egin / eta / zurengana hurbilduz gero / mintzatzea / nola desiratzen dudan" (HN, 20). "Ohean narru gorri, eskuak han nituela / argi itzalean ilunpearan izkutuana / amodioaren heriotzara ninjoan / (...) / Pentsamenduan muxu goxo bat / pentsamenduekin, bi beso bizkar gainean / desioarekin, nahian, laztan herioan" (PB, 36).

Horiexek dira joan egiten zaion gizonari abesturiko kantu goibel eta tristeak, bakardadea lekuko: "Nere besoak bakardade ahulean / luze erortzen direnean" (PB, 45).

Metafora honekin, agian, puntu eta aparte jartzen dio Amaia Lasak bere poemagintzan gizonezkoari. Besarkada hitzak hala bait dio: besoak elkartzeko eginak daudela, baina ez derrigor gizaseme batekin elkartzeko, beste askorekin baizik. Amaia Lasaren besoak luze erortzen direnean, amodioaren heriotza, laztan-herioa idazten hasten da. Amodioaren heriotzak emakume bati ireki diezaizkiokkeen baratzak jorratzen ditu Amaiak *Nere Paradisuetan* (NP). Baratza edo gai ezberdinak: nihilismo erromantikoa, emakume izatea, emetasunaren garrasi bakartia, etab.

Martin Ugaldek liburuari eginiko hitzaurrean ederki asko esaten duen bezala, emetasunaren garrasi bakartia dugu liburu hau. Emetasuna, eta ez ar-keria edo harro-keria: "Arra eta emea / gizar-te hontan / inoiz? / ulertuko ez diren / bi pertsona" (NP, 16).

Horrelako hitzekin ematen dio lehen aitzurkada gizonezko protagonistari, eta honela jarraitzen du: "Ahiertzen naiz / ikusirik / ximeletak argitan erretzen diren lez / nola neskatilek / erretzen dituzten hegoak / gizonen desamodioetan" (NP, 31). Gizonezko gizarte honi arrenkura zabal batez idazten darrai: "Ez gaitue / gizarte hontarako hazi eta hezi / besatu baizik. / Arrosa kolorez

jantzi gaitue. / (...) / Gure ohiturak zikintzen / ideiak iguingarri bihurtzen / amodioak ere arrosaz jantzi dizkigute” (NP, 19).

Arrosa-kolorez hezitako Amaiak, gizarte honen mandamenduak idazten ditu poema batean; hona oso-osorik: “Gizonik ez uki! / -ez, ez dut ukituko / gizonik ez begira! / -ez, bizialargun naiz eta / zurea ez den gizonik ez laztandu! / -ez, ez dut laztanduko / zurea ez den gizonarekin ez etxeratu / -ez, ez naiz etxeratu / gizonekin eskandalari ez izan! / -ez, ez naiz izango / zurea izan ez den gizonaren ohekide ez izan! / -ez, ez naiz izango / gizonik ez maita / -ez, gizonik ez dut maitatuko / Maitasuna isuririk / ahizpa eta biok / ohekide bihurtu ginen / arratsalde euritsu batean” (NP, 52).

Itzul gaitezen Martin Ugaldek aukeratutako hiru hitzetara: emetasunaren garrasi bakartira, alegia. Amaia Lasak egindako aldarrikapena irakurri dugu hiru poema horietan: alde batetik, emetasuna; bestetik, garrasia; baina garrasi edo oihu hau bakartia dugu. Emakume baten deiadarra: “Itsas ertzeko arkaitz sendoa / emakume bihurtzen diharduena / heldutasunaren / sendotasuna izango ote? / Ez naiz lore bat / ez naiz inoiz / inoren esku artean zimelduko” (NP, 38).

“Amodioa hil da! / Emakume bat aldapa igotzen hasi da, / bakarrik” (NP, 51). Hasieran aipatu ditugun bi gaiak azken poematxo honetan elkartzen dira: gizonen dependentziarik gabe bideak zabaltzen bakarrik abiatzen den emakumea, eta amodioaren heriotza edo nihilismo eromantikoa. Bi gai hauek, bereizirik, ezin ulertu ahal izango dira, apika, Amaia Lasaren poemagintzan. Gizonetzkoaren premia larria genekusan Amaia Lasaren lehen liburuetan, azken honetan desamodioaren itzala nabaria da; bide hori da, hain justu ere, emakume honek sendotu eta sendatzen duena, aukeraketa bakar batekin: emakumetasuna. Historiak emakumea gizonetzkoaren menpera bultzatu ondoren, emakumeak bere kabuz segitzea erabakitzen du. Honekin ez da esan nahi, inolako dependentziarik gabe segituko denik, ezta gutxiago ere: pertsona orok bait du hutsarte afektiboak estaltzeko nahitanahiezko beharra eta beste pertsonetikiko dependentzia. Baina dependentzi mota hori naturari berari darion legea da; bestea, ordea, gizonetzkoekiko dependentzia, gizonetzkoen gizarte honek gauzatutako legea da.

Hitz gutxitan: gizonetzko protagonista hori, hasieran, emakume subjektua bizitzeko derrigorrezko objektua edo osagarria zen; bukaeran, prozesuaren bukaeran, emakume subjektua, gizonetzko

objektu horretaz ahaztu gabe, berak landutako bidetik doa: emakumeek emakume izateagatik uler dezaketen bidezidor bakarretik. Emetasunaren eskubidea eta aukeraketa da Amaia Lasak bere paradisetan ereini duen mezua. Emakume eta gizon asko hezitzeko balio handiko hazia.

Tere Irastortza

Tere Irastortzak bost liburu argitara ditu, bostak poema-liburuak. Hasierako *Gabeziak*, Premio Nacional de la Crítica Literaria eraman zuena; *Hostoak* eta *Gai eta gau-aldaketak*, biak batera publikatuak: batak R.M. Azkue saria irabazi zuen eta besteak aipamen berezia jaso; laugarren, *Derrotaren fabulak*, eta, azkenik, *Osinberdeko Kantoriak*: azken bi hauek Pamielak argitaratuak.

Nahiz eta liburu guztietarik erreferentziak hartu, azkeneko liburuan egingo dut geldialdirik handiena: *Osinberdeko Kantoriak* liburuaren azken aldean azaltzen diren zazpi poemak hartu ditut gaitzat, Tereren poemagintzan aldaketaren bat nabaritu dudalako eta, nolabait, gizonezkoari ematen zaion tratamendua pixkaren bat kanbiatzen delako. Beste liburuetan ere balegoke zer aipaturik, gizonezko horiek maitasunaren, gabezien eta gauaren gaiekin oheratzen direnean. Esan behar da, gainera, Tereren poemagintzaren osagarri ahanzgaitzak direla gai hauek.

Tere Irastortzaren poesian azaltzen diren gizonezkoen mintzazura ausartzeko, poema erromantiko eta oparoak idatzi beharko genituzke; halere, ezer gutxi esango genuke, ezaguna bait da Tere Irastortzaren poesia barru-barrutik ateratzen den horietakoa dela, barne-barnetik irtetzen zaizkion ele birjinak, arrats-koloreko mutil eta gizonak.

Arrats-koloreko gizon edo mutil horiek aztarna nahastezinak laga dituzte Tereren poemagintzan. Gorputz osoz ikusi ezin izanik ere, gorputz-puskak bista ditzakegu, edo idazkeragatik antzeman diezaiekegu (antzeman diodanean, zeragatik da; *Gabeziak* liburuan, adibidez, gizon baten edo batzuen gabeziak direlako liburuaren zutabe): gorputz osoz gutxitan agertzen badira ere, gorputz-pusketek gorputzen dute gizonezko horren ausentzi-presenztzia: poroak, ileak, begi nabarrak, eskuak, ahoa, arnasa, adatsa, etab. "Galtzetorratzek zure gorputz poroak" (*Der. Fab.*, 37), "zilbor gainean behar nituen bere ileak" (id., 40), "zure adatsez / izar

sorta lortu nuen" (*Gai eta...*, 109), "zure hizkurren bila / txanpain burbuiletan" (*Hostoak*, 17), "zure arnasak nirea igurtzi" (id., 13).

✓ Sarrera modura, hor dituzue Tere Irastortzak zizelkatzen dituen gizon-puxkak edo -parteak. Bestalde, gizon-zati hauek ausentziet, maitasunari eta gauari lotzen zaizkionak ditugu. Hitz gutxitan esateko, gizaseme hauek maitasunaren, gauaren eta gabezien protagonistak dira: gai horiek azalduz gero, ez dira batere urrun egongo; gehienetan zirrikituren batetik zelatan, noiz baino noiz poeman aterako.

Nahiz eta hiru konstanteok errepikatu, salto handia dago hasierako poemetatik oraingoetara. Hasierakoetan, maitasuna, gabeziekin batera, hitz politez janzten zen, gizonezkoa behar-beharrezko elementua suertatuz. "Zure gorputzean hustuko dut / gauari osturiko izar katea / banan banan / kolkoratuko dizkizut / nere usteak, esperantzak / baina / zu ez bazina / konpitz konpondu beharko nuke / bizitzaren koilarea / kolore guztietako konpitz / koloregabeko zuloa" (*Hostoak*, 19). "Zeure gabezia aurkitzen dudan negarra / zeure gabezia estali ezin dudan etsiezina / zeure gabezia gordetzeko dudan gorputza" (*Gabeziak*, 28). Orain, ordea: "Hitzerdzi aski / hoa oinutsik balauniko esan bahit / arrastaka joana nindukean, / diti bat behar dinat / alkanforretan bustitzeko entzutean / bular gabe gertatuko nindukean / higatik / eta orain beste usainak goza nahi zetiati ene sabelean / nigatik" (OK, 49).

Osinberdeko Kantoriak (OK) badu azken partean atal bat, "Beste Bat", zazpi poemez egina; poema bakoitza, hitz goxoak uxatzeko berakatza. "Garai batean - garai hartan - / txoraturik artean / aski izan zen irrifarra / hire ezpainetarik eskegitzea deliberratzeko / ipur masailean hire pepita / hatsa haragian itsatsia / txertatua niala uste izateko" (OK, 49). Tere Irastortzak berak dioen bezala, garai hartatik hona, tenorea aldatu da, eta Tereren poesia ere bai, berarekin batera. Bi zati hauek poema bat osatzen dute, *Osinberdeko Kantoriak* liburuaren azken partean azaltzen dena.

Poema horrek aski poliki agertzen digu, Tere Irastortzak garraztu egin duela hitza: hasierako gabezia luze eta konpita-kolorezko maitasunetik (*higatik* sekula sekulorum), *nigatik* "orain beste usainak goza nahi zetiati ene sabelean" esatera pasa da.

Tere Irastortzaren poemagintzan maitasuna samintzen joan den bezala, gizonezkoen betebeharra garraztu egin da, "higatik" hitzetik "nigatik" hitzera saltatzeko. Maitasuna samintzen doala esatean, *Derrotaren Fabulak*-eko poematxo hau datorkit gogora:

Bi bakartate parekatzen dituen / distantziakidetasuna, huskidekeria. Bi bakardade horien erdia, gizonzezkoa dugu... Aipatutako hiru konstanteekin behingoz bukatzeko: gizonzezko hauek, esan bezala, maitasunari uztartuak azaltzen dira; eta maitasuna, aldi berean, herioaren dosifikatzailea dugu Tereren poemagintzan: "ezpainen ezean / (...) / gizon tantak isurtzen / heriotz bataiotik aurrera" (*Der. Fab.*, 18).

Gabeziak, maitasuna, heriotza eta argia poltsikoan sartuta doazen gizonok oraingoz ahantzita, *Osinberdeko Kantoriak*-eko azken zazpi poema eder horietan dioena irakurtzera pasako naiz. Hasteko modu bat, Manu Lopezek liburuaren hitzaurrean esaten duena da: "maitasuna den leit-motiv horren barruan poeta bere nortasun bereizgarria salbugordetzen saiatzen da, literatur tradizioan emakumeak betetzen duen objetoaren rola sujetoaren bilakatuz" (10. or.) "Negua bazetorren jantzi dinat ohea, / badakin / hobe dun beti ere manta ona / amante txarra baino" (OK, 50). Poematxo hau ere arestian aipatutako zazpikote horretakoa dugu; dakusazuenez, hika idatzia eta emakumeoi zuzendua, agian emakumeok hobeto ulertuko dugulakoan.

Azken zati honetan, estreinakoz hika mintzo zaio Tere Irastortza gizonzezkoari; baita emakumeoi ere, gizonzezko horretaz hitz egiteko. Aztergai geratzen da, hitanoak urrundu ala hurbildu egiten duen; nik bederen konfidantza dagoen lekuan dakusat hika egiteko ohitura, egia bada ere maitasunezko poemetan, ohitura-faltagatik edo, gogor egiten dela hitanoa.

"Paperijieniko ondoan ahaztu nuen / zure izena" (OK, 45). "Zer bestela? / Ogiartekoa eginen dut gorrotoaz / zer bestela?" (OK, 48). "Gau osoak eman zetiati zain: / kai-txorien mokogorri —azkazal— / ene azalpera noiz murgilduko / OMko gauetako programak / —ene azkazal— hozkatuz / diru apurrak oro kasta-tuak / pefumerik garestienetan" (OK, 47).

Gizonzezkoari dagokionean, semantika berri baten aurrean gaude, berri eta larri: paper higienikoa, ogiartekoa, OMko gauetako programak, perfumerik garestienak... primerakoak ditugu, hitz hauek gizonzezkoen nondik-norakoari igartzeko eta, gainera, harremanak hobeto ulertzeko. Paper higienikoa, egun, nork ez du identifikatzen ohe ondoan, gau mugitu batean, maitasunaren betiko iruditik kanpo? Azken finean, paper higienikoa ohe ondoan espermen, nahi ez diren esperma guztien sinonimo txuria da. Irudi bat, maitasunaren irudi bat, gau baten dibujo bat da Tere Irastor-

tzak egiten diguna: hotza dariona, baina errealitatearen argazki sinplea. Ogitartekoa: historian zehar makina bat bokadilo eginak gara gure amona, ama eta gu emakumeok, gure gizonetzkoak lanera joan daitezten; ogitartekoa: emakume/gizon harremanen tarteko ogia. OMko programak eta perfumerik garestienak: ez dira leihotik sartzen diren gauaren lurrun gozoak eta txorien gaueko kantu erromantikoak.

Horrela amaitzen du Terek *Osinberdeko Kantoriak*: "Autobusetik jeistean kale kantoitzen / antzeman hindudan; / hoa ene hiritik / gogora eke hazadan" (OK, 51). Lan honi ere gauza bera esan diezaiokegu... Baina ez dira joango Pepe, Jose, Jon, Franz, Pako, Willy, Txema, Amaia Lasaren Paradisuak eta Tere Irastortzaren Kantoriak.

G.L.

EL HOMBRE EN LA OBRA LITERARIA DE MUJERES ESCRITORAS L'HOMME DANS L'OEUVRE LITTERAIRE DES FEMMES ECRIVAINS

Al hilo de cinco autoras y sus obras, la articulista pergeña, espigando entre los personajes masculinos de las mismas, las figuras más dignas de análisis. Eukene Martín abre la pequeña galería de firmas con un trío de protagonistas de "Lau sasaitako zipriztinak": Jon, Jose, Pepe.

Los tres personajes forman parte de una x constelación en que el centro es la protagonista Marijo; es desde la perspectiva de la misma, desde donde se contemplará a los tres. Pepe es un inmigrante que no ha logrado integrarse en el contorno social de Euskadi, y para el que el matrimonio de la hija es un paso importante en la integración al país. No obstante, José, el marido, no deja de ser un hijo de familia "bien estante", lleno de prejuicios tradicionales de clase, visto siempre desde el ángulo de visión de la protagonista. Contraconiéndose con estas dos figuras masculinas, Jon será el tercer varón, tras la ruptura matrimonial. Hombre de actividad profesional y social amplia, Jon no hallará ni tiempo ni modo para crear una estabilidad familiar.

A continuación se resume el friso de personajes masculinos en la novelística de Laura Mintegi: Franz, Pako y Willy. Franz es la figura del solterón, ordenado, trabajador. y no solo solitario, sino también marginado; un solterón que se enfren-

ta a la libertad indómita de Rosa, la mujer pública cuyo código social podría desencadenar al solterón cuarentañero. Aquí surge Pako, padre de Rosa y viudo. La quería, hasta violarla, y entonces se entregó a la evasión del alcohol. El padre vino a ser más desgraciado que la hija. Willy pertenece a la delincuencia juvenil urbana de cada día, y para él Rosa será el amor que llena un tiempo, sin más transcendencias.

En la novela de Urretavizcaya (Zergatik Panpox, 1972), en cuanto al mundo del varón, es la ausencia de Txema la que juega un rol reiterado de elemento evocado por la protagonista. La mujer se define por la ausencia ajena.

A. Lasa y T. Irastortza nos acercan al hombre expresado por la poesía, haciendo contrapunto con lo narrado en el cuento y la novela. En Lasa, la figura del hombre aparece como complemento obligado de la mujer sujeto, para terminar afirmando más la autonomía propia de la misma.

La figura poética del hombre en las páginas de T. Irastortza se constituye de ausencias, noche y carencias, sin que falte una evolución de esta imagen desde una aproximación llena de calor hasta desembocar en el tuteo agrio y rechazo final.

L'auteur ébauche en glanant parmi les personnages masculins de cinq oeuvres et de leurs auteurs ceux qui lui semblent les plus intéressants. Eukene Martin ouvre la petite galerie de signatures avec un trio de protagonistes de l'oeuvre "Lau sasotako zipriztinak": Jon, Jose, Pepe.

Les trois personnages font partie d'une certaine constellation dans laquelle Marijo est la protagoniste; c'est depuis sa perspective qu'on va les regarder. Pepe est un immigrant qui n'a pas réussi à s'intégrer dans l'ambiance sociale d'Euskadi, et pour qui, le mariage de sa fille est un pas important dans l'intégration au pays. José, le mari, est le fils d'une famille "bien établie", rempli de préjugés traditionnels de classe, cela toujours vu depuis la perspective de la protagoniste. Opposé à ces deux personnages masculins, Jon est le troisième homme après la rupture du mariage. Il s'agit d'un homme d'une activité professionnelle et sociale très larges, et il ne trouvera point ni la façon, ni le temps pour créer une stabilité familiale.

L'auteur présente ensuite le groupe de personnages masculins de l'oeuvre de Laura Mintegi: Franz, Paco et Willy. Franz est le vieux garçon, ordonné, travailleur, et non seulement solitaire mais aussi marginé; un vieux garçon qui fait face à la liberté indomptée de Rosa, la femme publique dont le code social pourrait déchaîner le vieux garçon dans sa quarantaine. C'est alors qu'apparaît Pako, veuf et père de Rosa. Il l'aimait jusqu'au moment de la violer, à partir de là, il se livra à l'alcool. Le père devint plus malheureux que la fille. Willy fait partie de la délinquance urbaine de chaque jour, et pour lui Rosa sera l'amour qui remplit son temps, rien de plus.

Dans le roman d'Urretavizcaya (Zergatik Panpox, 1972), et en ce qui concerne le monde des hommes, c'est l'absence de Txema qui joue le rôle réitéré d'élément évoqué par la protagoniste. La femme est définie par l'absence d'autrui.

A. Lasa et T. Irastorza nous rapprochent de l'homme exprimé à travers la poésie, en opposition avec ce qui est raconté dans le roman et le conte. Chez Lasa l'homme apparaît comme le complément obligé de la femme sujet, pour parvenir à affirmer d'avantage sa propre autonomie.

La figure poétique de l'homme dans l'oeuvre de T. Irastorza est constituée d'absences, de nuit et de carences, sans laisser de côté une évolution de cette image, depuis une approche remplie de chaleur jusqu'à en arriver au tutoiement aigre et le rejet final.

Mahaingurua

Patricia Highsmith-en misoginia

Nerea Azurmendi

Gizonezkoari dagokion patologia omen da misoginia. Misogini sintomarik onartzen duen emakumeak berehala bota dezake bere burua elkartasunaren zirkulua mugatzen duen marraren bestaldera: emakumea emakumearentzat otso... Ezin esan misoginia denik Patricia Highsmith-en ezaugarririk nabarmenena; baina, deskuidoan, *Ipuintxo misoginoak* izendatu zituen emakumezko pertsonaiei eskainitako bere ipuinak. Ugarte bakarti batera eraman ohi den liburua aukeratzekotan, ez nuke Highsmith-en hau eramango; laburregia da, nire gustorako. Hitz gutxitan emakume batek idatzitako libururen bat aipatzekotan, ordea, hauxe bera hautatuko nuke berriro, adierazgarria iruditzen bait zait Patricia Highsmith-ek hartu duen joera bere sexuarenganako. Lehenik, idazle; ondoren, emakume. Kontzientzia zorrotzegia dutenen moduan, gehiegikeriara ere iristen da Highsmith "garbitasuna"ren izenean, sexukidetasunaren edo beste edozein kideatasunen aitzakian jasan daitekeen txantailan ez erortzeko obsesio horretan. Guztira, halere, emakume idazleak emakumeei buruz idazterakoan dituen arazoetako asko planteiatzen ditu, eta, irtenbide positiborik aurkitzen ez duenez, sute purifikatzailean kiskaltzen ditu bere pertsonaiak eta, bide batez, pertsonaiok sortu dizkioten kontraesanak. Gizon bat leunagoa izango litzateke, epaimahaian eseriko balitz...

1921ean jaio zen Patricia Highsmith, Texas-en. Estatu "matxista", gizakume guztiahaldunaren mitoa landu eta laztandu duen lurra. Baina ez dirudi bere misoginia hemendik datorrik: sei urte zituela New York-era joan, eta ez bait zuen Texas-eko petrolio-putzuetatik gehiago edan. New York-en hazi zen, eta 16 urte zituela hartu zuen bere biziko erabakirik sendoena. Emakumetasuna finkatzear dagoen adinean erabaki zuen, oren gainetik, idazle izatera iritsiko zela. 28 urterekin eman zuen argitara bere lehen nobela, *Ezezagunak tren berean*. Maisu-lana, Hitchcock-ek izen bereko filme arrakastatsu bihurtu zuena. Erabakiaren egunezik pasatako hamabi urteak ez ziren alferrik joan. Hau izan zen jenero bereko nobela-katea luzearen hasiera. Nobela beltza, poliziakoa..., honelako azpijenerotan lerrokatu izan dituzte Patrizia Highsmith-en obrak, liburuen azalaren azpian askoz gehiago badago ere. Odolik gabeko biolentzia lantzen du Patricia Highsmith-ek, eta, biolentzia bera baino gehiago, suspentsea. Idazkeraren errekurtsuak erraztasunez menperatzen dituenek, eta gizasemeon sentimendu altuenganako konfidantza eskasa duela kontutan harturik, ezin aurkitu irakurlea berak nahi duen puntura eramateko bide baliagarriagorik. Non aurkitu hilketa on bat baino amu erakargarriagorik?

Bere nobela baten izenburuak dienez, *Deep water*, sakoneko gatazka itsaso gardenean, sentimendurik nahasienak eta patologia-rik arriskutsuenak bizimodu burges eta lasaiaren azpian. Emakumea izan ohi da eraikuntza klasiko honen zutabeetako bat, eta Patricia Highsmith zorrotzak ezin hori ahaztu. Batez ere, eraikuntza osoa horren aitzakian altxatu baldin badu... Emakumezkoak izaten dira, gehienetan, gatazka guztien arrazoi instigatzaileak. Eva-ren mito berpiztua, odolik gabeko hiltzaile garbiak, gizonetzkoak kriminalizatzen dituzten panpina itxuraz friboloak. Edo, bestela, onartzen ez duten egoerari irteerarik ezin aurkitu, eta etsi egiten dutenak.

Gainerako lanetan emakumezko eta gizonetzkoak dosi normaltan elkartzen baditu, *Ipuintxo misoginoak*-en emakumezkoak dira, hasieratik amaierara, protagonista bakarrak. Ipuinik luzeenak, hamar orrialdetxo; guztira, hamazazpi pertsonaia, hamazazpi este-reotipo: ona, harzuloetako emakume alaia, kaskarina, nobelagilea, dantzaria, gaixoa, artista, erdimailako etxeandrea, emaztea edo emagalduta autorizatua, haurgilea, ohe-tresna mugikorra, amaginareba isila, biktima, ebanjelizatzailea, perfekzionista...

Lerro gutxitan, gupidarik gabeko karikaturak marrazten ditu ipuintxo hauetan zehar, eta, bere ohitura jarraituz, heriotza izaten da gehienetan arazoei ematen dien irtenbidea. Feminista batek baino gehiagok ere sentitua izango du Highsmith berarekin beste horekin beste egiteko tentaldia... Ezinezkoa gertatzen zaio Patricia Highsmith-i inguruan ikusten dituen hauek bezalako emakumeekin identifikatzea, eta desegin egiten ditu, bere lumaren ahalmena ironia garratzez kargatuz. Emakumeek emakumezko pertsonaiak asmatzean sortzen den konfliktuari aurkitu dion irtenbidea, ihesa izan da. Ihesa, eta aholku bat: "pertsonaia hauek negatiboan marraztu ditut, argazki bat izango balitz bezala, molde baten moduan. Argazkiaren positiboarekin eta moldearen kanpoko aldearekin, beste zerbait egin daiteke..."

Gauza guztien gainera idazle izan nahi zuen emakumeak 54 urterekin idatzi zituen ipuin hauek. 70etik gora ditu gaur egun, eta hilketa garbiak asmatzen jarraitzen du, basetxe batean, bere katuekin, azenarioak landatuz, bakardadean, bere seme bakarrarekin, Ripley, paperezko detektibearekin.

N.A.

LA MISOGINIA DE PATRICIA HIGHSMITH

LA MISOGYNIE DE PATRICIA HIGHSMITH

En esta nota breve se alude a la misoginia de la novelista americana Patricia Highsmith, a partir del texto desarrollado por la misma en su "Cuentos misóginos". En esta obra, en que los protagonistas son exclusivamente mujeres, se suceden caricaturas femeninas dibujadas sin piedad, mujeres cuyo drama interior o social halla su desenlace en la muerte. Highsmith observa que se trata de una obra en negativo, donde el positivo fotográfico o simplemente la cara exterior del molde podrían ofrecer otras formas de vida y existencia.

Ce bref exposé fait référence à la misogynie de l'écrivain américain Patricia Highsmith. à partir du texte "Contes misogyne" écrit par elle-même. Dans cette

oeuvre où les protagonistes sont exclusivement des femmes, se succèdent des caricatures féminines décrites sans compassion, des femmes dont leur drame intérieur ou social se termine avec la mort. Highsmith remarque qu'il s'agit d'une oeuvre au négatif, où la photographie en soi, ou tout simplement le côté extérieur du moule, pourrait offrir d'autres formes de vie et d'existence.

Mahaingurua

Mercè Rodoreda-ren literatura ahoskatua

Maite Gonzalez Esnal

Mahainguru honek "Emakumea eta Literatura" izena daramanez, uste dut, aspaldian eztabaida- eta auzi-gai izan zirenak berriro ere ukitu beharrean aurkitzen garela, denborak ekarri digun lasaitasun eta argitasun apurrari esker orain, galdera moduan egingo badut ere.

Emakumeen literatura bereizten al da gizonezkoenetik, ala berdina da? Eta, bereizten bada, zertan antzematen zaio horri? Erantzunak aurkitu nahian, egunkari zaharrak eta zenbait liburu-sarrera ere begiratu ditut, batez ere 1975etik 1985era idatziak, ea sumatzen nituen aldaketak uste adinakoak ziren, edo, alderantziz, nahia errealtatearekin nahastua nuen. Eta aldaketak sumatzen nituela esatean, esan nahi dut, gutxiago aldarrikatzen dela gaur emakumeen literaturaren ezberdintasuna; bide batez horrek esan nahi du, gizonena ere gutxiago erabiltzen dela erreferentzia gisa.

Idatzi zaharrak erreparasatzean atera dudan eritziaren arabera, hiru taldetan bil daitezke orduko argudioak: biologian, sentimenduetan eta psikologian oinarritzen direnak, anatomiaren tranpan erortzen zirenak ahaztu gabe.

Adibide gisa, honela zioen Soledad Balaguer-ek 1982an *El País*-en: “Zorionez, emakumeok gure emankortasunarekin lurra atzaparkatzen dugun sorginak gara”, eta aurrerago: “emakumeen literatura?, bai ba, eta zorionez, ezin da berdin idatzi luma darabilena maginadun edo magina gabea izanez”.

Gauzak horrela zeuden orain dela hamar urte. Uste dut, orain badagoela esaterik, anatomia soilak ez digula balio. Emakumeok —Simon de Beauvoir gogoratu— ez bagara emakume jaiotzen, baizik egin egiten bagara, idazkeraz hitz egiteko orduan, gorpuztaz ahaztu egin behar dugu, eta kulturari eta arketipoetan bilatu beharko genuke geure arazoan iturria. Adibidez: Kavafis baten, Eugenio Andrade baten edo Lizardi beraren zenbait poesiaren atzean gizona ala emakumea dagoen antzematea zail gertatuko litzaike.

Biologismoa eta sentimendu desberdinen teoria aldarrikatzen zirenetik hamar urte pasa ondoren, Heidegger bat gogoratu beharko genuke, agian: “Hizkuntza kultura bakoitzaren izaera, poesia bilakatu da”. Beraz, hizkuntzaren tresna, gehi idazleak aukeratzaren duen poesia horren poesia, gehi berak bizitutakoa, edo bizitutakoa ez, baizik amestutakoa: horiek izan daitezke bere lanaren osagarriak.

Eta orain, mahainguru honetara Mercè Rodoredaren ipuinak itzuli nituelako gonbidatua izan naizenez gero, ezarian irakurtzen ari nintzen batean, euskaraz nola geldituko ote zen ikusteak tentatu ninduen pasarte irakurriko dut (“Ekainak 8, Ostirala” ipuinetik hartua da):

—Ixo, gaixo hori, ixo.

Poltsa lurrean utzi zuen, belar gainean. Poltsa oso zaharra zen, zikina oso. Krisketak nikelzko bainua zatika zuen eroria eta metal usainez uzten zituen behatzak. Zamarraren ertzaren kontra igurtzi eta txanbra esku batez askatu zuen. Bularra oso zuria zuen, eroria, zain urdin ilunez zeharkatua. Haurra xurgatzen hasi zitzaion, antsiar, eta noizean behin begiak ixten zituen. Berriro ireki zituenean adi-adi gelditu zitzaizkion, hutsik. Esne tanta bat irristatu zitzaion ezpain xokotik.

Tente, geldi, ibaiari so zegoen. Goiko zubiaren burdinen artetik burrunbaka ari zuen haizea. Honek ura kiskurtu, gonak hegaldarazi eta belar izpiekin jolasten zuen. Haurrari kontrako eztarritik joan zitzaion, bularra utzi eta buruko mugimendu moldakaitz batez haren bila hasi zen berriro, katu jaio berri, itsua bezala.

Lehen esan dudana beste poesia honek ere baieztatzen du:

ERRAIA

Pozkarioz emango dizu eman diodan guztia:
 odola, beroa eta musuak... Nere atsekabea ikusi gabe,
 zurekin joango zait. Nere errailetako lorea
 hazi aberatsa zure errailetakoa izango da...
 Baina bere lehen haragiaren goxotasun hura,
 bere begirada garbiaren urdin huts hura
 nere bularrera itsatsi zeneko bere ezpainetako larrosa
 hura, hain neurea izan zen hura, zuk ez duzu sekula
 izango.

Poesia hau Gloria Aymerich bilbotarrarena da, eta propio aurkeratu dut, ikusteko nola zuzen-zuzenean emetasunaren erreferentzia dakarkiguten, aurreko pasartean bezala, lotura biologikoek, hemen oroitzapen erotiko eta sentimendu lehia bihurtuek.

Sarrera honen ondoren, bere lanaz eta bere bizitzaz hitz egingo dut.

Erretrato robot bat egin beharko banu, hasiko nintzateke esanez Simon de Beauvoir-en urte berean jaio zela (1909an), Bartzelonan, baina bide guztiz bestelakoetatik ibili zela. Frantsesak bizitzaz teorizatu zuen eta ez dut uste gehiegikeria denik bere bizitzaren jabe izan zela esatea. Mercè Rodoredak, ordea, gerra zela, familia zela, ez zuen bere bizitzaren lema gidatu urtetan nahikoa aurreratu arte. Bere gutun batean esaten zuen, erbestetik Kataluniarako buelta preparatzen ari zenean: "zaldi sizilianoazko sarrera egingo dut". Eta egin zuen, geroago ikusiko dugunez; baina gorriak pasa ondoren. Oraindik suspertu gabe zegoela hasi zen eguneroko makina aurrean esertzen, barruan zeraman idazteko grinari itenbidea ematearren.

Simone de Beauvoir-ekin konparatuz (biak emakume nortasun handikoak iruditzen zaizkidalako egiten dut hau), Mercèk ez zuen inongo sinesmenik laudatu bere izkribuetan, doktrina edo filosofia jakin baten erako sinesmenik, esan nahi dut: sekula ez digu esango gauzek edo bizitzak nola izan beharko luketen; gehiago landu zuen, inpresionisten modura, lau pintzeladatan eta nabardurak zainduz deskripzioak egitearena, edo baita detaileen bidez zeharka sujeritzearena, zuzenki hitz egitearena baino. Balorazioak ere, egiten dituen aldi gutxietan, zeharka egingo ditu, baina polita ala itxusia, edo ondo ala gaizki egina dagoen esan gabe.

Nota batzuk atera ditut *Aloma* bere nobelatik, lau pintzeladatan deskripzio errealista bezain aberatsak nola gertatzen diren era-

kusteko. Robert mutila nolakoa den esan nahi digunean, datu hauek aukeratzen ditu: "... mutil bete bat, oso zurbila, begiak sukartuak, ez da neska baino altuagoa, tximak distiranteak, sonbre-roa altxatzen duenean kopetan apur bat eroriak". Eta inpresionismoaz ari garenez, ezin ditugu ahaztu zentzuak ukituko dituzten kolore eta usainak: mimosa loretan, lanpara piztua dirudiena, sagarrondo bat arnaska itsaso zabalean; edo irakurleari esaten dion hau: "larrosak eramaten badituzu masailetara, edo bihotzean musu bat ematen badiezu, beren freskura sentituko duzu...". Etengabe azaltzen zaizkigun narrazioaren nerbioak dira. Sentsualitatearen usaina darie. Zeharka kontatzeko bere joera eta bere lehenengo izkribuetan landu zuen inpresionismoagatik, esaterako, honelakoak dauzkagu: "zerbait bero eta lizunduren lurrina, bere ahoaren perfumea", edo "itsasoak arnasten duen galipot eta urduritasunezko perfume hura", gorputzen desioa deskribatzeko.

Mercè Rodoredaren literaturgintzan oso nabarmenak dira epe bakoitzean bizitzea tokatu zaizkion estuasunak. Nik euskaratu nituen ipuin guztiak gerra ondokoak dira: batzuk erbestean 1945aren ondotik hasiak eta 1958an argitaratuak. Gehienak *Vint-i-dos contes* izeneko liburuan zeuden. Gerora egileak kontaktu zue-nez, honako kondizio hauetan idatzi ziren:

"Berriz Frantzia idazten hasi nintzenean, ateratzen ari nintzen, esaten den bezala, gauaren hondorako bidaiari horietako batetik, eta idaztea arinkeria bat iruditzen zitzaidan. Sekula idatzi izan ez banu bezala zen. Ipuin horiek tematsu izan nintzelako idatzi nituen, nere adolezentiako zaletasunarekiko leialtasun moduko batek eraginda, baina gerra aurreko urteak irrealak iruditzen zitzaizkidan, nere barnean dena erretzen ari bazen ere, eta konturatu gabe zaharkitu bilakatua bazegoen ere. Deserrotuegia nengoen, edo agian, *paradoxa* badirudi ere, *errotuegia*, *bizitzarekin*".

Hitz hauek bat datoz bere garai hartako ipuinetan sumatzen diren sentimenduekin: tristura latza. Pertsonaia guztiak tristuran bizi dira, eta ez dute sentimendu horretatik ihes egiterik izango. Esaterako, "Oiloa" izeneko ipuinaren protagonista mutiko bat da, gaztea, maitasunik ezak etsia; are gehiago, bere lekua aita alargunaren magalean oilo batek hartu diola ikusten duenean, eta esaten du: "Bakardadean soilik aurkitzen naiz ondo. Joan zitzaizkidan etxeratzeko gogoak. Bakarrik egoteko bestetarako ez dut gogorik, ezertan pentsatzeko ere ez, eta txistuka aritzeko".

Mercè Rodoredaren lanetan ez da bakarrik bere animoa isladatzen, baita, ogibide berriak direla medio, lortuz doan esperientzia. Erbestean daraman bizitzaren berri, Bartzelonan gelditutako lagu-

nari egiten dizkion gutunen bidez dakigu. Esaterako, hau idazten zion Bordeletik:

“Ero batek bezala josten dut, batzuetan lanagatik amorratzen naiz, baina harro nago nere buruarekin, aurrera ateratzeko moldatu naizelako... Nola idaztea den nahi dudana, erantzuniezadazu esanez ea kolaborazioak ordaintzen diren, eta horrela, zatika, nere bizitza kontatuko dizut. Josi ditut txamarrak 9 liberagatik, eta gose galanta pasa dut. Jende interesantea ere ezagutu dut, eta orain soinean daramadan berokia Veronal-ekin bere burua hil zuen errusa judutar batena da. Idatzi behar dut, premia daukat; ez dago munduan ezer plazer handiagoa eman didanik, nola nere liburu bat, argitara berria, oraindik tinta freskuaren usaina dariona...”

Lagunari kontatutakotik ipuin bat aterako da, “Haria eta jostorratza” izenekoak:

“... Kamisoia manikian jarri eta orratzekin itsatsi zuen. Apur bat joanda bezala egiten zuen lana, ahoa erdi-zabalik eta mingain-punta hortz artean zuelarik. Josteak zenbat denbora eramango zion kalkulatu zuen. Bizkor ibiliz gero, 36 ordu. Tailerlean 42 esango zuen. Izan ere, azkarra bazen, ez zien zertan erregalatu. Trebetasuna eta pazientzia eskatzen zuen lana bait zen. 42 ordu 18 libera...”

Vint-i-dos contes liburuko ipuin gehienak erbeste-aldikoak dira; beraz, gorriak pasatzen ari den batek idatziak; berak esan bezala, setakeriaz jarraitu zuen idazten. Gero, urteak aurrera doazen neurrian, eta gerraren kiratsa aldentzen den eran, maitasuna eta bizipoza ezagutzen dituzten pertsonaiak ere deskribatuko dizkigu, beti ere etsipen-usaina hartzen zaion arren bere izkribu askori. Esaterako, pertsonaia femeninoak patuaren eta etsipenaren artean bizi dira askotan; bere nobela famatu baten, *La Plaça del Diamant*-en sarrera, honako lerro hauekin hasten da: “Maitea, hauek bizitza-kontuak ditun eta”.

Bere nobela gehienak psikologikoak direnez, sentimenduek sare-moduko zabalera osatzen dute, eta sentimenduez —berarenak eta irakurlearenak inplikatur— baliatuko da errealitatearen aldaketa adierazteko. Loreak ere, sari literarioak jaso ahala lorategiaren jabeak, beren usaina bidaliko digute izkribuen maila erdi-ekutu batetik, edo, fantasiarekin jolastuz, Eguzki-Loreen erresumara eramango gaituzte eskutik, Erromako Zubitik pasatuz; edo, bestetan, gizona baten solapatik nardo ar batek xuxurlatuko digu belarrira bere bakardadea.

Mercè Rodoredaren obra guztia, “idazkera mintzatua” deitu den estiloan idatzia dago. Horrek esan nahi du, ez dituela sekula erabiliko erreferentzia kulturalak; hau da: pintura bat ez da XVIII. mendekoa izango, edo ate baten edo eskultura baten deskribapena

ez du sekula artearen kanonen arabera egingo, baizik objektu hori erakutsiko digu xehetasun guztiz; eta diskurtsuan hiztunok erabil-tzen ditugun komodin eta guzti. Idazlea irakurleri zuzenean ariko balitzaio bezala da. Pertsonaien izaerari ere ñabarduren bidez antzemango zaio: *La Plaça del Diamant*-eko Colometak, hasieran, nortasun gutxiko jendeak bezala hitz egiten du: "esaten zuten egin behar zela"; "esaten zuten hala zela"; "Quimetek [gizonak] esan zuzenez gero, nik sinesten nuen". Narrazioa aurrera doan heinean, ordea, neska ahul hura emakume heldu bilakatuko da, eta "esan dute"ren orde, "nik uste" erabiliko du, bere eritziak emanez.

Hauxe da Mercè Rodoredaren literaturari hurbilpen gisa pres-tatu dudana. Lehenengo, bere irakurle soila izan nintzen; gero, katalanez zeuden partitura eta pintura inpresionista haietako ba-tzuek euskaraz zein doinu zuten ikusteak tentatu ninduen, eta, horrela, baserritarraren boza, mutiko etsiaren nazka, neskame maiteminduren bizipoza eta "setazko zirudien" historiaren ame-tsak akorde egokian euskaratzen saiatu nintzen.

M.G.E.

"ESCRITURA HABLADA" DE MERCE RODOREDA
"L'ECRITURE PARLEE" DE MERCE RODOREDA

Tras una breve consideración genérica acerca de cómo definir las relaciones que median entre la mujer y literatura, la articulista —traductora de la narrativa de Mercè Rodoreda— pasa a exponer la historia personal y literaria de la escritora catalana. Destaca la objetividad impresionista de la autora, evitando mensajes ético-filosóficos. Por otra parte, las incidencias de la vida, los estados de ánimo y la vida profesional: las alternativas de la vida tendrán un reflejo vivo en su obra literaria. Los personajes femeninos viven, frecuentemente, sometidos a la presión del destino y la desesperanza, todo expresado en un estilo que ha sido nombrado como "escritura hablada".

Après une brève considération générique sur la définition des relations entre la femme et la littérature, l'auteur —traductrice de Mercé Rodoreda— expose l'histoire personnelle et littéraire de l'écrivain catalane. Elle souligne, d'une part, l'objectivité impressionniste de l'auteur tout en évitant les messages éthiques-philosophiques, et d'autre part, les incidences de la vie, les états d'âme et la vie professionnelle; les alternatives de la vie auront un reflet vif sur son oeuvre littéraire. Les personnages féminins vivent, fréquemment, soumis à la pression du destin et du manque d'espérance, le tout exprimé dans un style qui a été désigné comme "écriture parlée".

Mahaingurua

Virginia Woolf-en "Norberaren gela"

Mariasun Landa

Jakina den bezala, mende honetako ingeles idazle onenatariko bat izan zen Virginia Woolf. Eta bere nobela ezagunak baztertu badituz ere *Norberaren gela* saio laburra komentatzeagatik, liburuskat honek nigan eragin handia izan zuela, eta duela, aitortu behar dut.

Alde batetik, *Norberaren gela* delako saioan, betidanik neure buruari egiten nion zenbait galdera ondo planteiatuta topatu nuelako (eta ezaguna da, arazoak planteiatzeko era erantzuna bezain garrantzitsua dela...) eta, bestalde, V. Woolf-ek, emakumea eta literatura gaiaz ematen zituen erantzunak oso erakargarriak iruditu zitzaizkidalako.

Kontutan hartu behar da, 1929. urtean idatzi zuela V. Woolf-ek liburu hau. Berak 47 urte zituen, nobela batzuk idatzita zeuzkan, besteak beste: *Jakue-ren gela* eta *Mrs. Dalloway* eta Bloomsbury deituriko taldearen ardatzetakotzat kontsideratua zegoen. Esan dezagun, baita ere, lehen mundu-gerraren ondoko urte haietan, ingeles emakumeen egoerak aldaketa ugari ezagutu zuela: etxetik kanpoko lanaren mundua zabaldu zitzaizen emaku-

meei, botu-eskubidea lortu zuten sufragisten borrokaren ondorioz, baita nork bere dirua administratzeko eta zenbait unibertsitatetan sartzeko eskubidea ere.

Berez, *Norberaren gela* liburua, Virginia Woolf-ek "emakumea eta nobela" gaiaz eman zituen bi hitzalditan oinarritua dago. Agian, hortik datorkio idazkerari solas-giroa eta, une berean, eruditua den kutsu berezia.

Liburua zabaldu orduko, hauxe da lehenengo galdera: "Baina, emakumea eta nobelaz hitz egiteko eskatu diogu, esango didazue. Zer du ikustekorik horrek norberaren gelarekin?"

V. Woolf-ek antzematen du irakurlearen harridura, eta berehala aurreratzen digu orrialdeetan zehar azalduko diguna:

"Eskain diezazuekidan gauza bakarra, garrantzi handirik gabeko eritzi bat da: emakume batek, dirua eta gela bat behar dituela nobelak idazteko".

Nola eta zergatik ailegatu den konklusio honetara, zer izan beharko lukeen beretzat emakume bezala idazteak eta beste erizpide batzuk azalduz joango zaigu, erudizioa eta fantasia tartekatuz.

Shakespeare-ren arreba

Fantasia aipatu dugu, eta berak dioen bezala, emakumeei buruzko datuak falta direnean, guztiz zilegia da fantasiara jotzea. Beraz, eman dezagun Shakespeare-k arreba bat izan zuela. Judith izenekoa eta, gainera, bere anaia bezala, arterako dohainez betea.

V. Woolf-ek proposatzen digun ipuinaren jarraipena ez da asmatzen zaila. Judith ez zen eskolara joan. Anaiaren abentura-zaletasun, imajinario eta mundua ezagutzeko grina berberak zituen, baina mutila eskolara joan zen eta Judith ez. Ziur asko, Judith-ek asko irakurriko zuen eta bere koadernoan ipuinak idatziko zituen, ondo gorde edo erre beharko bazituen ere. Bestela, zer pentsatuko ote zuten beraz? Hamazazpi urterekin merkatari baten semearekin ezkondu nahi zutelako aldegingo du etxetik eta Londres-erako bidea hartu... Antzerkia laket zaio, anaiari bezala, eta kamerino-ateetan zelatan egongo da lana eskatuz. Trainak eta zakarkeriak besterik ez du jasoko... Seduzitzen ere saiaturiko dira eta, azkenean, noski, haurdun gertatuko da.

Ziur aski, negu-gau batean, bere burua botako zuen, eta auskalo zein bazterretan lurperatuko zuten; gaur egun autobus-geltokibat dagoen lekuan, agian.

"XVI. mendean jaiotako talento handiko edozein emakumek—dio V. Woolf-ek— erotu, bere burua hil edo herritik kanpoko etxe bakarti batean bukatuko zuen, erdi-sorgin, erdi-azti, beldur eta irainen menpe.

Eta ez bakarrik XVI. mendean. Geroago ere bai. Emakumeak, gizarteak ezarritako papera gainditu nahi izan duen bakoitzean, irain, sermoi edo arbuioa besterik ez du jaso. Herri guztietako literaturaren historian agertzen dira emakume arraro, zoro edo dama bakarti hauek, zeinak gizarteak inposatutako mundu hertsia bertso edo nobelatan transzenditzen saiatu bait ziren, irakurle eta kritikarik gabe. Oihartzun-izpirik gabe.

Maiz, gizonetzko baten izenaren atzean ezkutatu ohi dira, bere izen ona hobeto gordeko dutelakoan.

Dena dela, kasu hauek deigarriak badira ere, beren idazlanak ez dira oso interesgarriak, literaturtasun aldetik bederen... Kexu, arrenkura eta haserreaz kutsaturik daude. "Espresio-forma pertsonal hunkigarriak, baina gutxitan arte-lanak", V. Woolf-en eritziz.

Norberaren gela eta bostehun libra

Izan ere, zer behar du idazlan batek, lan literario, arte-lan, kontsideratua izateko? galdetzen dio Woolf-ek bere buruari.

Zein da iharduera arraro hori bultzatzen eta posible egiten duen egoera mentala?... Artea ez dabil hodeietan, bizitzaren baldintza materialen arabera baizik. Hau da, arte-lanak independentzia eskatzen du: norberaren gela eta dirua. Baita independentzia pertsonala ere: mugitzeko askatasuna eta sorketa-lana bultzatuko duen esperientzia ugari. Beraz, egoera mental libre eta irekia.

Baldintza hauek oso gutxitan ematen badira gizonetzko artistengan, are latzagoa da egoera emakumeen kasuan.

XIX. mendea arte, norberaren gela bat edukitzea pentsaezina zen emakume askorentzat (Gogora dezagun, adibidez, Jane Eyrek bere nobelak etxeko egongelan idatzi behar izan zituela, disimuloz gehienetan...).

Dirua? Sexu pobrea izan da gurea. Emakumeek ez zuten dirua irabazterik, eta, dirudunak baziren ere, legeak ez zien dirua beren gisara erabiltzen uzten.

Gizonezkoek izan ohi duten mugitzeko, bidaiatzeko, bazterrik bazter ibiltzeko askatasuna, debekatua zegoen emakumeentzat.

Beraz, baldintza hauek direla medio, ez da (noski!) Shakespeare bezalako geniorik sortu emakumeen artean.

Zeren, ondo ala gaizki "genio" deitutako hori, ez da berezko zera arraro bat. Baldintza egokiak behar ditu sortu ahal izateko, eta emakumeak, hauek, aurkakoak izan ditu betidanik.

Hona hemen, bada, Virginia Woolf-entzat, idazle izateko lehenengo abiapuntua: norberaren gela eta 500 libra.

Azken oztopoa

Hala ere, dirua eta espazioa ez dira nahikoak. Azken oztopo bat gainditu beharrean aurkitzen da emakume idazlea: emakume bezala idazteko gai izatea, hain zuzen. Hau da, norberaren ikuspuntuari eta errealitatea sentitzeko erari uko egin gabe idaztea, besteren usteak, gizonezkoen erdeinu edo irainak kontutan hartu gabe ihardutea, jendarteko eritzira mugatu gabe idazten jarraitzea. "Egia esan ezazu, eta ondorioa, interes handikoa izango da, derri-gor", esaten du V. Woolf-ek.

Egia esate horri, idazlearen integritatea deitzen dio. Eta integritate horren izenean, beste zera azaltzen digu: emakume bezala idazteak, sexuaz ahaztea esan nahi duela, nolabait. Emakume gisa idatzi, baina emakumea dela ahaztu duen emakume bezala. Izan ere, idazlearentzat androginoaren izaera eskatzen du, non emakume eta gizonezkoen izaerek bat egiten duten: "Oso txarra da idazten duen edonorentzat bere sexuaz pentsatzea —dio V. Woolf-ek—. Bakoitzak, gizonetik zerbait duen emakumea edo emakumetik zerbait duen gizona izan beharko luke. Emakumearen kalterako da bere emakume izateari buruz kontzienteki hitz egitea, ke-xuren bat azpimarratzea, kausa baten alde jotzea, nahiz eta kausa hori guztiz zilegia izan".

V. Woolf-ek, Coleridge-ren hitzak bereganatzen ditu: sorketa-lanetan, androginoak izan behar. Zeren, bestela, ez bada artistaren

baitan bi sexuen ezkontza gertatzen, ondorio artistikoak txarrak izango bait dira. Horrela idatzia, egun-pare batez, ederra, liluragarria, erakargarria gertatzen bada ere, hurrengo egunerako ihartuko da, loreak ilunabarrean bezala.

Beraz, emakume idazleek lortuko balute azken oztopo hau gainditzea, orduantxe ezagutuko genuke benetako emakumeen mundua, orain arte deskubritu gabekoa. Mundu horretaz, gizonenekoek ikusi eta interpretatu nahi izan dutena besterik ez da ezagutu. Askotan, irudi hori partziala eta desitxuratua izan da, arrotza emakumearentzat berarentzat.

Bada garaia, emakumeak adieraz dezan, era eta hizkuntza propioetan, hain baztertua izan den geure mundua.

Literaturak berak irabaziko luke.

M.L.

HABITACION PROPIA (Virginia WOOLF)

SA CHAMBRE A SOI (Virginia Woolf)

Al abordar el tema de estudio, "La mujer y la novela", la articulista utiliza el pensamiento y el discurso expositivo que V. Woolf presenta en su "A Room of One's Own" (1929) acerca de las condiciones socio-humanas en que la mujer tradicionalmente ha tenido que desenvolverse en su creación literaria. Tras la descripción de la frustrada e imaginada creación literaria de una hermana de Shakespeare, Woolf subraya las carencias profesionales primarias en que ha tenido que debatirse la mujer de letras, a la búsqueda de su espacio de trabajo (el "cuarto") y de una neutra condición andrógina frente a la realidad. Woolf reclamaba, irónica y dolidamente, las 500 libras que amparasen a la mujer en su libertad y posibilidades literarias, de forma que con todo ello también los genios ahogados en la opresión femenina se liberen para la creatividad de las letras.

Tout en abordant le sujet de l'étude, "La femme et le roman", l'auteur utilise la pensée et le discours expositif que V. Woolf présente dans son oeuvre "A

Room for One's Own" (1929) au sujet des conditions socio-humaines dans lesquelles la femme a dû traditionnellement vivre dans sa création littéraire. Après la description de la création littéraire frustrée et imaginaire d'une soeur de Shakespeare, Woolf souligne les carences professionnelles primaires dans lesquelles la femme littéraire a dû se débattre à la recherche de son espace de travail (la "chambre"), et d'une condition androgyne neutre face à la réalité.

Woolf réclamait ironiquement et affligée, les 500 livres qui protégeraient la femme dans sa liberté et ses possibilités littéraires, de telle façon que même les génies étouffés dans l'oppression féminine soient libérés pour la créativité des lettres.

Mahaingurua

Marie Cardinal-en “Hori esateko hitzak”

Ermiñe Madariaga

Hogeitamar urtetako emakume frantses bat lur-jota dago. Etengabe galtzen du odola, odol horrek bere bizitza osoa uholdelur batek bezala zikintzen duelarik. Ez daki gaitz hori nondik datorkion. Medizina tradizionalaren aukerak ahitu ondoren, psikoanalisia egitea erabakitzen du, azken erremedio gisa.

1. Deskubrimenduak

Liburuan zehar sarri ageri den “gaitz” hori, Cardinal-ek “gauza” deitzen du. Zehaztu gabeko eta beldurgarria den “gauza” bat. Hitz horrekin, bere oinazea, odola, odolaren atzeko obsesioa ulertu behar da.

Psikoanalisia hasi baino lehen, “gauza”k, gorputz eta gogo, zeharo menperatzen du. Ez daki zer den, edo ez du jakin nahi,

baina "gauza" jabetzen da pertsonaz, ez alderantziz. Bere bizitza, nortasuna eta izaera oinarri horren inguruan, eta horren inguruan soilik, eraikitzen da.

Hasieran onartzen ez badu ere, eromenetik hurbil dagoela deskubritzen du, bere aparteko mundu berezian hertsia dagoelako, "gauza" horren menpe, eta ez diolako kanpoko munduarekin, bes-teekin, harremanak izaten uzten.

Bigarren deskubrimendua: bere gogoan sartua dagoela obsesio hori eta ez dela, uste zitekeen bezala, gorputzeko gaitza (nahiz odol-galerak esplikazio gabeak izan) eta bere burua ezagutu edo berrezagutu behar duela, egoera hori gainditzekotan: bere buruan gorderik dituela gaitzaren kausak eta bertan bilatu beharko dituela giltzak.

Gainerako deskubrimenduak aita-amekin lotuak daude. Amarekin bereziki, Marie sortu zenerako, ama apartaturik zegoen eta.

Deskubrimenduetan funtsezkoena, amaren aborto frakasatua da. Amak, Marie-z haurdun zelarik, gorriak ikusi zituen. Ume hura galtzea desiratzen zuen eta mugimendu bortitzenak egin zituen haur hartatik libratzeko. Behin, aitortu egin zion alabari.

"Nere amaren alukeria deitu dudana ez zen abortatu nahi izatea (une batzuetan emakume bat ez da ume bat maitatzeko gauza, ume bat izateko gauza), aitzitik, haren alukeria zen bere desio gogorraren sakoneraino ez joatea, behar zenean ez abortatu izana; gero bere gorrotoa nere gain proiektatzen segitzea, ni haren barruan mugitzen nintzenean eta azkenik bere krimen ergela, bere hilketa-saio eskasak neuri kontatu izana".

Hau litzateke deskubrimendurik funtsezkoena. Hortik aurrera, haur honen bizitza erdi-galdua, erdi-ustela izango da: haurrak amaren maitasuna erakartzeko, irabazteko, bereganatzeko egingo dituen komeriak eta ahaleginak alferrikakoak izango dira; eta maitasun frustratuaren ordaina, gorrotoa izango da.

Etxeko famili giroa eskasa bada, inguruko ere ez da makala. Algeriako giroari dagokio. Frantses giro burges eta kolonialista batean murgildua zegoen pertsonaia, Algeria independentzia lortzeaz zegoenean. Cardinal ez da giro horretaz jabetzen, amaren printzipio burges, elitista eta seguruak hauts artean desagertzen bait dira bapatean, independentzi giroa nagusitu ahala.

Famili giroa erdi-hautsirik baldin badu, bere haurtzaroarekin lotzen duen Algeria "frantses kolonia" ere sakabanatzen ari da.

2. Bi nortasun eta bien arteko loturarik eza

Kontestu honetan, idazlea bi pertsona desberdinetan gorpuzten da: bitan zatitzen da, ondorioz, liburuaren bizkarrezurra. Batetik, itxurak, hezkuntza, amak inposatu dizkion joko-erregelak, pentsatzeko arau eta moldeak (kolonialismoaren barruan, klase sozialaren, fedearen eta emakume izatearen baldintzen arabera); eta bestetik, barneko izaera, amodio-premia, ulermina Algeriako egoerari dagozkionetan, gusto propioak dituen pertsona bat. Adibide gisa, kontradikzioa oso nabari geratzen da karrera hautatu behar duenean: gustoei kasu egin balie, Matematika hautatuko zukeen; baina, amaren aholkua segituz, Filosofia hartzen du azkenean. Amaren argumentua bikoitza da: bateko, Matematika ez dela femeninoa, eta, besteko, horrelako karrera batekin ez duela se narrik harrapatuko.

Esan bezala, amaren bitartez gizarte-klase batek inposatu dizkion arauak dauzkagu, eta, bestetik, arau horietatik *urrun geratzen den zinezko, benetako, jatorrizko emakumea*. Urteak joan eta urteak etorri, emakumeak bereganatu egingo du arauen sistema, bere-bere egingo, arau horien produktu soil bilakatuko da, itxura moldatuen eramale, eta, 30 urterekin, den pertsona jatorrizko pertsonatzat hartuko du. Horrela, sekulako desfasea gertatu zaio.

Adin horretan, pertsona horrek ez du zerikusirik, ez du loturarik, umetan zen pertsonarekin. Bikoiztasun horretan, lotura hautsi egin da: Cardinal beste pertsona bilakatu da: orain bizi den pertsona bestearengandik zeharo arrotzu da, arrotz bilakatu da. Ez hori bakarrik: nortasun berriak uxatu egin du jatorrizkoa.

Bapatean, eztanda egingo du pertsona horrek. Jatorrizko zerbaitek, kasu honetan odolak, gainditu egingo du; odol-galerak jatorrizkoaren seinale dira eta. Dena apurtzen da, dena desegiten da. Horrexegatik hainbeste erreferentzia usteltze-, deuseztatze-, deskonposizio-irudiekin:

"Begiak irekitzen banituen, kanpokoaren deskonposizioa nuen bizitzen, gauzena eta airearena. Begiak ixten banituen, barrukoaren deskonposizioa nuen bizitzen, neure zelulena, neure haragiarena. Beldurtu egiten ninduen horrek. Ez ezker ez inork geldieraz zezakeen, ezta segundo batez ere, guzti horren usteltzea".

Bi bloke horien zubia, psikoanalisi izango da. Eta psikoanalizaren atzean, *hitzak* daude. Hitz horiek bereak dituenek, har ditzagun zuzenean bere liburutik, oharteraziz hitz horien bilaketak zazpi urte luze iraua ziola.

“Pisatu ote nuen inoiz hitzen pisua, susmatu ote nuen horien garrantzia? Liburuak idatziak nituen hitzekin, objektuak ziren hitzekin, ordena baten arabera jartzen nituen, nire ustez ordena koherente, egoki eta estetiko baten arabera jartzen nituen hitzekin. Ikusi gabea nuen materia bizia zeukatela. Ezin bazter nitzakeen eta leku-aldaketa guztietan neurekin eramaten nituen altzari eta objektuak, nere etxean, ezartzen nituen bezal-bezalaxe ezarriak nituen hitzok neure orrialdeetan”.

Hitz horien bitartez, nortasuna berreskuratzea lortzen du. Arma bakarra, izan ere, bere barrutik jalgitako hitzak ditu. Baina hitz guztiak ez dira hain inozenteak:

“Hitz guzti horiek gauzen balioa adierazteko balio zuten, ez, ordea, hauen bizia adierazteko. Aspaldidanik ezarria zegoen balioen hierarkia, belausaldiriz balaunaldi transmititua zegoen: hitz-ilara bat, eskeletutzat eta garauntzat balio zidana. Berak zeukan, objektuen balioa ezezik, jendearen, sentimenduen, sentsazioen, pentsamenduen, herrien, arrazen eta erlijioen balioa. Unibertso osoa etiketatua, ordenatua, klasifikatua zegoen behin-betiko. Batez ere ez pentsa, ez gogoetarik egin, ez auzitan jar, denbora galtzea litzateke hori, beste klasifikazio batera iristea ezinezkoa zen eta. Balio burgesak bakarrik ziren onak, ederrak, inteligenteak, berak onenak. Halako moldez, non ez bait nintzen ohartu ere balio burgesak deitzen zitzaizela. Balioak ziren niretzat, beste gabe”.

Hitzak, berbak, hitzak... Baina hor dago asko kostatako emaitza: 37 urterekin sortu-berri den emakume bat.

3. Arrakasta

Liburua 1975ean plazara zen: pil-pilean ziharduten orduan feminismoaren korronteek. Liburuaren arrakasta, emakumezko lekukotasun pertsonal bat eskaintzeari zor zaiolakoan nago. Ez zen makala, emakume batek bere bizitza hain biluzik erakustea, horrelako gai bat garai haietan argitaratzen ausartzea; eta zarata eta zalaparta sortu zituen.

Hori esateko hitzak liburuak esperantza doblea sortu zuen. Batetik, norberaren hitzak sortzeko ahalmena, batez ere emakumeen hitzak, ordurarte hitz guztiak matxismoz kargaturik zeudela uste bait zen. Hitzak forma berriz janzteko aukera paregabearen ilusioa sortu zen. Emakumeek emango zieketen hitzei esanahi berria, edukin zuzena, zeramaten pisu astuna ezabatuz, zuten karga eta agresibitatea leunduz.

Bigarren esperantza, errekupeazioaren posibilitatea izan zen. Izan ere, 30 urtetako emakume bat porru eginda ezagutuz eta zaz-

pi urteren buruan berpizten eta sortzen dela ikusiz eta frogatuz, nola ez pentsa gainerako emakumeek ere, nahiz eta 2.000 urtez besteen menpean bizi izan, beren nortasuna berreskuratzeko aukera guztiak ez dituztela galduak? Zentzu hori bait du berreskurape-nak: norberaren nortasuna ezagutzeko aukera izatea, eta ez gainetik ezarritako arau batzuen esklabu izatea.

Ilusio berri bat zekarren *Hori esateko hitzak* liburua, esperantzaz betetako aukera berriak eskaintzen zituen Cardinal-en lekukotasunak.

E.M.

LES MOTS POUR LE DIRE (Marie CARDINAL)

En las páginas que preceden se ofrece una breve glosa de Les Mots pour le dire, de Marie Cardinal (1975), como muestra de una literatura feminista que depara a la mujer, secularmente oprimida, una ventana de esperanza de cara a su liberación. La obra parte desde un nivel de descubrimientos personales en que la protagonista se percibe primeramente como ser rechazado, originalmente por su madre y después por el contorno social extremadamente contrapuesto que le rodea (Argelia colonial/Argelia en lucha), al tiempo que se entiende como ser radicalmente escindido, entre dos códigos de valores antagónicos. Sólo una autocomprensión psicoanalítica, que le dota de palabras vírgenes con que ordenar su realidad, permitió a Marie Cardinal la apropiación, integradora y liberadora, de su propia realidad ya madura. La novela vino a ser una parábola modélica de la condición femenina.

Dans les pages qui précèdent on nous offre une courte glose de l'oeuvre d'une littérature féministe qui offre à la femme, séculairement opprimée, une fenêtre d'espérance vis à vis de sa libération. L'oeuvre part du niveau des découvertes personnelles, où la protagoniste se vit tout d'abord comme un être rejeté originai-remment par sa mère, et ensuite par l'entourage social extrêmement opposé qui l'entoure (L'Algérie coloniale / l'Algérie en lutte), tandis que l'on saisit comment être radicalement scindé entre deux codes de valeurs antagoniques. C'est fut uniquement une compréhension psychoanalytique d'elle-même que permit à Marie Cardinale l'appropriation, intégrante et libératrice de sa propre réalité déjà mûre, et lui offrit des paroles vierges pour pouvoir la mettre en ordre. Le roman est devenu une parabole modèle de la condition féminine.

GAIK

...HAINBAT ABURU

LIBURUAK

GUTUNAK

Newton-en “Principia” eta mendebaldeko kultura

Andoni Ibarra

Zientifikotzat jotzen diren idazlanen artean bakan batzuek baizik ez dute lortu (baten bat egotekotan) Newton-en *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* liburuak erdietsitako nabarmentasuna. Britainiar zientzilariari buruz Popek¹ emandako erizpena hiltartzak kokatzen diren testuinguru hagiografikoan ulertu behar baldin bada ere, beste zientzilari ospetsuek eta zientziaren historilariak, orekatuago jokatuz, Newton-en lana zientzi objektibotasunaren alor neurridunean ohi ez bezalako mailaraino goratu dute. Mach-ek, adibidez, bere Mekanikaren historian (1883an) adierazten du, Newton-ek ez zuela soilik Mekanikaren zati handia aurkitu (grabitazio unibertsalaren aurkikuntza eta Mekanikaren printzipio orokorren formulazioan oinarrituta bati-pat), baizik eta, areago, disziplina horrek sistema osoa eratzen zuela dagoeneko *Principia*-n, eta, ondorioz, orduandantik ez dela funtsezko garapen berririk egin eta azken mendeotan Mekanikan lorturikoa newtoniar legeetan jadanik zentzuz azaldukoaren garapen deduktibo, formal eta matematikoa baizik ez dela.

“Orduandantik” honek, hemen, 1687az geroztik esan nahi du. *Principia*-ren argitarapenaren 300. urtemuga ospatzen dugu, be-

raz. Jakina, ez da hau izango antzeko gertakizunek sorterazten duten arreta berberek ospakizuna, eta halere, zientziaz gain, giza pentsaeraren historia orokorrean duen eraginarengatik, Newton-en lanari lehen-leheneko tokia dagokio.

Mach-ek bere *Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt* lanean emandako erizpenaz geroztik ez dira igaro bakarrik ehun urte; beste lan batzuek argia ikusi dute: lehenik, Mekanikaren barruan paradigma berri batek, Einstein-en erlatibitatearen teoriarenak alegia, eta, azkenik, orduandanik klasikotzat jotzen zen Mekanikaren aurkako, eta baita erlatibitatearen aurkako, beste mekanika batek, Mekanika kuantikoa deritzenak. Gertaera hauek eta beste batzuek (filosofi enpirismoaren eta metodologi induktibismoaren krisiak, adibidez) *Principia* bezalako lanak eskatzen duen balorazioa era orekatuagoz neurtzen lagundu dute.

Ez da hau, noski, horrelako balorazioarentzako leku egokia, zeren azterketa horretarako hain analisi sakonak beharko bait lirateke, non, Mekanikaren gorengo ikerle baten² eritziazen araber, inor ez legokeen egiteko egoeran. Konforma gaitezen, beraz, Newton-en idazlanetan dauden inplikazio sozial eta kultural batzuen aipamenarekin. *Principia* osatzen duten hiru liburukietan azaltzen diren gaien birpasa laburra aurkeztuko dugu.

Haietariko lehenean, Newton-ek Mekanikan emandako lorpenak hautatu eta formaldu egiten ditu. Esan genezake I. liburukiaren lehen zatian bere garaian Mekanikaren alorrean arazoaren egoera zertan den azaltzen duela. Zati hau ez da gorai patua izan bere orijinaltasunagatik, bere aurkezpen argi eta sintetikoagatik baizik, eta batez ere, liburu-hasierako bere sistema axiomatikoa osatzen duten higiduraren hiru legeen formulazioagatik:

- I. Inolako indarren eraginik jasaten ez duen gorputzak, geldirik irauten du, ala higidura zuzen eta uniformeaz higitzen da.
- II. Indarra, gorputzen deformazioa edo azelerazioa sorterazten duen kausa da.
- III. Gorputz batengan eragiten duen indarra eta honek berarengan sorterazten duen azelerazioa, zuzenki proportzionalak dira eta norabide eta norantza berdinekoak.

Axioma erraz hauetatik abiatuturik, Newton-ek gorputz-higiduraren propietate nagusiak frogatzen ditu, zerutar izaerakoak

(planetak, astroak,...) zein mundutarrekoak, honela Galileik bi eremu horien artean ezarritako dikotomia gaindituz.

Lehen liburukiaren bigarren zatiak, beste bi liburukiek bezala, ondorengo mendeotako zientzilarien iharduera beteko zuten arazoen atal nagusia formulatzen du: bai partikulen Mekanikan; bai beste teoria mekaniko batzuetan (Akustika, solido zurrunen Mekanika, Hidrodinamika); eta baita teoria ez-mekanikoe-tan ere: Astronomia, adibidez. Alta, hauexek dira egun interes gutxieneko liburukiak, nahiz eta alde batetik orijinalenak izan, eta bestetik, agerturiko teoria berrien azalpena egiterakoan, Newton kontzeptu zientifiko ugariaren sorkuntza egitera behartua egon. Baina bere ideiak ez dira beti egokienak (aipatu dezakegu, adibide gisa, Newton-ek uste zuela maren fenomenoak partikulen Mekanikaren eskema teorikoaren barnean koka zitekeela); batzutan, plazaraturiko arazoak ez dira egokiro ebatziak (sistema planetalaren barnean hiru gorputzetako sistemen kasua, adibidez); eta maiz, bakarrik iradoki egiten dira alor eta arazo batzuk, gero Euler, Bernoulli, D'Alembert, Lagrange, Laplace edo Coulomb gisako zientzilariak XVIII. mendearen bukaera arte arakatu eta aztertuko dituztenak.

Ez da harritzekoa, beraz, Mach-ek eskaintzen duen Newton-en lanaren osotasun-irudiaren aurka, Truesdell-ek zera seinalatzea: "egun eskuarki onartutako printzipio mekanikoen aipamen formala *osatzeta* baino, [Newton-ek] *hasiera* eman zuela"³.

* * *

Newton Mekanika modernoaren hasiera-emale da, zalantzarik gabe, baina ez da horregatik *ex nihilo* gisako hasieran pentsatu behar. Bere idazlanaren osotasunean, eta ez bere *Principia*-n soilik, Newton-ek eratzen du Kosmologia berri bat, non, eskuarki "Kopernikar iraultza" deritzonaren azken kate maila gisa, gutxienez hiru prozesu bateratzen bait ditu: Ernazimenduko platonismoa, ptolomear astronomiaren kopernikar iraultza eta galilear mekanika⁴. Zerutar eta mundutar mekaniken fusiotik eratorritako Unibertsoaren newtoniar eredu berria XVI eta XVII. mendeetan gauzaturiko aldaketa-prozesuaren azken ondorioa da; aldaketa-prozesu hori, astronomiaren esparruan Kopernikorekin hasiz, ondoren Fisika osora hedatu zen, mekanikaren alorrean newtoniar iraultzaren bidez. Newton-engan gauzatzen dira

horrela ordurarte existitzen zuten bi disziplinen, hots, Astronomia eta Natur filosofiaren⁵, batasuna disziplina bat bakarrean: Fisikan, bere zentzu modernoan, alegia⁶.

Zientzia berriak, lorpen disziplinar zehatz batzuen gain, uni-bertsoaren kosmoikuskerara ulerkorra, metodologi arau zorrotzak, prozedura instituzionalak eta, azkenik, teknologi eta gizarte-esparruan ondorio hauek suposatzen ditu:

- a) Aipatua dugu jadanik lehen aspektua: newtoniar erdiespenek kartesiar Mekanikari batipat eta, haren deskredituagatik, hein apalagoan aristoteliarrari oposaturiko paradigma mekaniko berria osatzen dute. Descartes eta Newton-en ereduak zientzilariak krisialdi sakon eta zabalean murgildurik zeuden garaian lehiatu ziren. Krisi hori Kepler-en legeen erabilpenean aurkituriko anomaliatan zetzan, hots, Kepler-en legeak erabat erabilezinak gertatzen ziren orbita planetalak ikertzerakoan, eta nekez erabil zitezkeen garai hartako beste kasu eredugarri batean: Ilargiaren orbita Lurraren inguruan. Halaber, mareak edo kometen orbitak bezalako fenomenoen azalpena metafisikari zegozkion... Egoera honetan, Newton-ek Mekanikaren bigarren legearen formulazioa lortu zuen. Legea azkarki kritikatu zuten garai hartako pentsalari ospetsuek (Leibniz edo Huygens-ek, noski, baina baita Hooke edo Boyle-k ere), "iluntasun metafisikoa"⁷ salatzen bait zioten, eta bakarrik zientzilari gazte batzuek onartu zuten: Halley, Cotes, Clark-ek... Newtoniar sistemak ez du lortuko bere erabateko onspena XVIII. mendearen erditsua arte, europar kontinentean batez ere, Euler eta D'Alembert-en eskutik⁸.
- b) Zientzia berri irabazle honi darion kosmoikuskerara, oro har, mekanizista eta atomista izango da. Dena den, oharterazi beharko genuke, karakterizazio horri oso hertsia deritzogula Newton-en kasuan. Honen lanaren ulerkuntza zentzuzkoak aintzakotzat hartu beharko lituzke bere baitan dauzkan alde teologikoak. Halere, alde horiek formulatu-berri diren metodologi printzipioen arabera aztertzearen posibilitatea defendatzen duenez gero, newtoniar ikuspegia omniulerkorra suertatzen zaigu⁹. Antzeko estimua baliagarri gerta liteke kosmoikuskerara berriaren beste ezaugarri batentzat. Kosmoikuskerara hau materialista da, izpiritu/materia dualismo karte-siarrak, lehena bigarreanean murriztuz doanez gero, desager-tzera jotzen duen bitartean.

- c) XVIII. mendean erabat onarturiko zientzia modernoa, metodologikoki, esperimentazioan, matematizazioan eta abstrakzioan oinarritzen da, britainiar tradizio enpirista eta kontinental kartesianismoa baturik, *Encyclopédie*-n bilduriko ideal protopositibista berriari sorrera emanez. Metodologia berriak objektuarekiko azterketan subjektuaren ez-beligerantzia auresuposatzen du. Azkenik, nahiz eta Newton-engan Unibertsoa bakarrik azal daitekeen Jaungoikoaren egitasmo orokorraren ikuspegi hierarkikoaren arabera, bere jarraitzaileek ez dute gordeko teleologi aspektu hau; areago, alderantziz jokatzen dute: kausa eraginkorrek (efizienteek) azken kausak ordezkatzeko bait dituzte.
- d) *Principia* agertu eta hurrengo urteetan, zientzia akademiaren instituzionalizatzen da, lehen zientzi aldizkariak argitaratzen dira eta unibertsitate-"curricula" berregituratzen¹⁰. Iraultza kopernikarraren garaiaren urratzen hasten den filosofoaren eta zientzialarien arteko bereizketa, nabarmen bilakatzen da XVIII. mendearen erdialdean.
- e) Aspektu sozio-kulturalak aintzakotzat hartu behar dira, azkenik. Newton-en aurreko belaunaldian, Bacon eta Descartes-engan adibidez, nabaria zen zientziaren baliagarritasun teknologiko eta sozialaren joera. Britainiar induktibistaren kasuan joera hori utopikoa bakarrik baldin bazen ere, Galilei-k zertutako Mekanikaren garapen progresiboak bere buruzapean praktikoa ahalbidetzen du. Zientziaren ikusmolde praktizistaren gizarte-eragina funtsezkoa da mendebaldeko zibilizazioaren historian. Bere eragina ezaguna da: esku-lantzentzaren porrota eta bere ordezkatzeko hegemonikoa industri ekoizpenaren bidez.

Hauexek dira XVIII. mendean sortzen ari den zientzia berriaren ezaugarri nabarmenenak. Ezaugarri ulertezinak *Principia*-ren existentziarik gabe, jakina, baina Newton-en lanarekin agortzen ez direnak. Ilustrazioan gauzatzen den zientzia modernoak bere eragozpen teologiko eta metafisikoetatik askatuko duen garbikuntza ezartzen dio Newton-i. Bere *Principia*-ren "Scholium Generale"an adierazten duenez, bere idazlana arazo ontologiko, metafisiko eta teologiko orokorrak ere ebazteko propedeutika zela uste zuen Newton-ek. Ez zen horrelakorik, eta newtoniar izpirituaren jarraitzaileek (zientzia modernoa sendoki oinarrituko zuten Euler, Bernoulli, Laplace etab.ek) ez zuten honetaz ezer aintzakotzat hartu, bere alkimiarekiko interesari

(Newton-engan denbora-emate bat baino zertxobait gehiago zenari) muzin egingo zioten bezala¹¹. Aitzitik, bere lanetik bakarririk gordeko zituzten arestian aipatutako aspektu metodologiko eta zientifiko-mekanikoak, dagoeneko gaurko ondare kulturalaren osagai direnak.

* * *

Truesdell-ek aipatu bezala, *Principia* liburua zerbaiten burutzea ez, baizik hastapena da. Ildo honetatik, eta Kuhn-en *The Structure of Scientific Revolutions* idazlanean azaldutako bereizketa erabiliz, XVII. mendean zerturiko aldaketa “hasierako iraultza”tzat jo dezakegu. Izan ere, Kuhn-ek bi iraultza-mota bereizten ditu: batzuek, “hasierakoak” deritzenek, hain zuzen, zientziaren arlo orokorrean sail berriak zabalitzen dituzte; besteek, arruntenek, “linealak” deritzenek, zientzi teoria batzuk beste batzuek ordezkatzeko dituzte era linealaren (ez metagarriaren) arabera¹².

Newtoniar Mekanikak gauzaturiko aldaketaren izaera ez da zientziari berari soilik dagokiona, hots, zientziaren *barneko* aldaketa iraultzailea, zeinaren arabera paradigma batek (newtoniarrrak) beste bat (kartesiarra) ordezkatzeko duen. Zerbait gehiago da: zientziaren beraren sortzea esan nahi du: zientzia, bere zentzu modernoan ulertua, metodologikoki gidatutako iharduera eta izaera sozialekoa. Nekez aurki dezakegu 1500ean *Principia*-ren argitarapen ondoko errealitate zientifikoaren antzekorik bere teoria eta sistematizazioen konplexutasunarekin, bere helburu eta metodoekin. Ez dugu esan nahi, ordea, XVI. mendean hasieran zientziak ez zuenik existitzen. Garai hartako errealitate zientifikoa oso txiroa zela baieztatzen ari gara: urriki matematizatua, ia soilki behaketa objektiboan eta esperimetakuntzan oinarritua eta, azkenik, praktikan eta gizartean inolako indarririk gabe. Ikusi dugun bezala, zientzia modernoaren ezaugarriak hauen alderantzizkoak dira, hain zuzen ere.

Newtoniar iraultzaren (zilegi baldin bada honela hitz egitea) esangura, beraz, zehaztu egin behar da. Jakina, esandakoaren arabera, ez da zientzia *barneko* iraultza, frantziar Iraultza frantziar gizarte *barneko* iraultza gisa har daitekeen bezala, hots, sistema sozial batek beste bat ordezkatzeko. Hauxe da, izan ere, eskuarki “iraultza” hitzaz gogoratzen dugun ideia. I.B. Cohen-ek berriki aztertu du kontzeptu honen erabilpena zientziaren

barrutian¹³. Bere ikerketatik ondoriozta dezakegunez, "iraultza" hitzak gaur duen esangura berria da. XVIII. menderarte, Astronomian era teknikoan (*revolutio*) erabiltzen zen, Koperniko-ren idazlan gorenaren izenburuan agertu bezala. Nozio tekniko horrekin, iraultzak prozesu zikliko orbital gisa ulertzen ziren. XVIII. mendeaz gero bakarrik hartzen du kontzeptuak bere gaurko esangura: ordenu sozial berri baten ezarketa, alegia. Cohen-en arabera, 1727an zertzen da termino horren sarrera zientzi prozesuen deskribapenean, Fontenelle-k erabiltzen duenean Newton-ek egindako kalkuluaren asmaketan¹⁴.

Bedi den bezala; alde batera utziz tankera honetako auzi etimologikoak eta historiko-kontzeptualak, interesgarriagoa da jadanik aipaturiko aspektuan sakontzea, hots, XVI eta XVII. mendeetan zientzi aldaketaren prozesuari dagokion aspektu esentzian. Honen eraginak Mendebaldeko kultura bere osotasunean ukitzen du, zeren eta, engoitik, zientzia era berriz, singularrez, ulertua eta praktikatua bait da, eta garapen tekniko, ekonomiko eta sozialari hertsiki lotua, kulturaren osagarri. Aldi berean, zientziak bere instituzionalpen propioa lortzen du, eta, horrekin batera, gainerako kultur eremuekiko nolabaiteko independentzia demaioten barne-arauak, ebaluazioak. Honela bada, XVII. mendeko aldaketa iraultzailearen prozesua nekez adskriba da-kioko Kuhn-en "iraultza lineala"ri.

Noski, prozesu honetan azaltzen dira paradigma batek beste bat ordezkatzeko duen aldaketaren eredu kuhniarraren ezaugarri batzuk, hala nola, errealitatea ulertzeko era berria sortzen da, munduaren ikusmolde berria eta behaketarako kanon berriak gauzatzen dira. Hau guztiau egia izanik ere, XVII. mendean zertutako iraultza ezin da mugatu paradigma bat newtoniarrak ordezkatzera soilki. Nire ustez, okerra den ikusmolde horretan inplizituki zientziaren historiaren ulertze aldrebesa datza. Honen arabera, beranduagoko garai bati dagozkion ebaluatze-eskemat oinarriturik eraikitzen da zientziaren historia. Oso egokia dirudi zientzia modernoa karakterizatzeak osatzen duten barne-prozesu espezifikoaren arabera, zientzia hori instituzionalizatua bait dago eta hein handi batean gizartearekiko independentzia bait dauka, metodologi joera kontrastatu eta zehatzak direla medio. Kuhniar terminologia erabiliz, zientzi aldaketa batzuk matrize disziplinarioetan (edo "paradigmatan") emandako aldaketa bezala karakteriza ditzakegu, eta, ondorioz, haien eraginak dagozkien zientzi elkarteetara mugatzen dira. Aldaketa hauek,

zientzi iraultza lineal izendatu ditugu: zientziaren *barneko* aldatetak dira. Baina "matrize disziplinarioa" (edo "paradigma") eta "zientzi elkartea" bezalako terminoek nekez eduki dezakete zentzurik (Kuhn-ek azaldutako eran) zientzia premodernoan. Haien erabilpena kasu honetan anakronizatatzat jo dezakegu gutxienez.

Newton-en lanarekin burutzen den "XVII. mendeko Iraultza Zientifikoa" ez da soilki "zientzi iraultza" bat, aipaturiko zentzuan. Ez da moldatzen zientziaren *barnean* bakarrik. Zerbait gehiago da: mendebaldeko munduaren bizitza sozial eta intelektual osoari oraindik bortitzago eragiten dion iraultza da. *Principia*-k gure gaurko errealitatearen osagarri funtsezkoa den zientzia modernoaren ezarrera ekarriko duen kultur iraultza burutzen du. Prozesu horren azterketak errealitate horren ulerpenaren bideak irekitzen lagun dezake.

A.I.

- 1 "Natura eta bere legeak ezkutaturik zeuden beren iluntasunean; Jaungoikoak esan zuen, "bedi Newton", eta argia izan zen".
- 2 TRUESDELL, C.: *Ensayos de historia de la mecánica*, Tecnos, Madrid, 1975, 92. or. Truesdell-en erizpena ez dela jadanik baliagarria, Cohen-en lan bikainak erakusten digu. Berarena da ezagutzen dudana *Principia*-ri buruzko ikerketarik hoberena: COHEN, I.B.: *Introduction to Newton's 'Principia'*, Harvard Univ. Press, Harvard, 1971.
- 3 TRUESDELL: *op. cit.*
- 4 Ikus KOYRE, A.: *Newtonian Studies*, Chapman and Hall, London, 1965, 201. orrialdetik aurrera.
- 5 Ohar gaitzeko, Newton-ek bere lanari emandako izenburuagatik (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*), bere burua natur filosofotzat jotzen duela, Galilei edo Benedetti gisa; Kopernikok, aldiz, *De revolutionibus orbium coelestium* (lehen liburukia, 8. atala) bere iker-objektua "physiologi"ek dutenagandik bereizten du.
- 6 BROWN, H.I.: *La nueva filosofía de la ciencia*, Tecnos, Madrid, 1983, 148. or.
- 7 Newton-en bigarren legea partikulen Mekanikaren oinarritzko ekuazio dinamiko da: $f=m.a$. Eztabaida, indarra kontzeptuan zetzan, "urrutirako ekin-tza"ren ideia hura zela eta.
- 8 MOULINES, C.U.: *Exploraciones metacientíficas*, Ariel, Barcelona, 1982, 252-254 or.
- 9 *Ibidem*, 272-275 or.

- 10 Newton-ek berak ere parte hartu zuen elkarte horietariko batean, jite enpiristako "Royal Society"n, alegia. H. Brown-ek bere *Scientific Organizations in Seventeenth Century* (Russell and Russell, N. York, 1967²) liburuan, sortzen ari den zientziari lotutako aspektu instituzional hauek exhaustiboki ikertzen ditu.
- 11 Interes hau bakarrik orain hasi da berritzen: ikus, DEBUS, A.G. (bil.): *Science, Medicine, and Society in the Renaissance*, Science History, N. York, 2. bol., batez ere P.M. Rattansi-ren "newton's alchemical studies", 167-182 or., eta R.S. Westfall-en, "Newton and the hermetic tradition", 183-198 or. artikuluetan.
- 12 KUHN, T.S.: *La estructura de las revoluciones científicas*, F.C.E., México, 1971.
- 13 COHEN, I.B.: *The Newtonian Revolution*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1980, II. atala.
- 14 *Ibidem*, 43. or.

Zenbait topiko “Aitzol” zenari buruz

Julio Urkaregi

Jose Ariztimuño “Aitzol”. Aurten 90 urte beteko lituzke. Torturatua eta fusilatua. Ordutik hona 50 urte igaro dira. Omenaldi bat eskaini-berri zaio Tolosan: 50. urteurreneko omenaldia. Joxemiel Barandiarani ere “Doctor honoris causa” titulua eman zaio Deustuko Unibertsitatean. Borroka berean saiatu eta zorte diferenteak izan. 1986ko urri honetan, euskal kulturak merezi zuen errespetu, ohore eta onarpena bereganatu du.

Tolosako Euskara-Zerbitzuak eskaini dio astebate bat “Aitzol”i. Hitzaldiak, mahainguruak, errezitalak ospatu dira Tolosako Kultur Etxean. Toki hori herriko eskola zenean, hortxe egin zituen “Aitzol”ek berak aurreneko ikasketak. Orduko eta gaur egungo euskaltzaleak: etenik gabeko haria. “Aitzol”en sentipenak bizirik irauten du, bera lurperatuta egon arren.

“Aitzol”i buruzko topikoak. Hitzaldi eta mahainguruetan esandakoak. Prentsa eta liburuetan azaldutakoak. Gauza berriak ere entzun dira. Topiko berriak, topiko zaharrak.

“Topikoak” esaten dut, berari buruz esan eta esaten diren egia arruntak direlako. Teodoro Ernardorena, Koldo Izagirre, Lourdes Otaegi, Jon Kortazar, Martin Ugalde, Xabier Azurmen-

di, Jesus Insausti eta Luis Mendizabalekin daukadan zorra aitortu nahi dut hemen, berek esandako anitz esaldi eta hitz azalduko bait dira lan honetan zehar.

“Aitzol” humanitarista. “Aitzol” euskaltzale. “Aitzol” kultur eragile. “Aitzol” misiolari. “Aitzol” literatur kritikari. “Aitzol” idazle. “Aitzol” kazetari. “Aitzol” sermolari. “Aitzol” hizlari. “Aitzol” polemista. “Aitzol” militante. “Aitzol” abertzale. “Aitzol” apaiz gorri. “Aitzol” teorilari. “Aitzol” azterlari. “Aitzol” bertsozale. “Aitzol” modernista. “Aitzol” martiri. “Aitzol” sinbolo.

“Pizkunde Mugimendua”. Kultura eta konpromezu politikoa. “Aitzol” eta langileriaren arazoak. Nazionalismoa. Abertzaletasuna. Euskaltzaletasuna. Eztabaida teorikoak. Kritikak. Kultur ekintzak. “Olerti-Egunak”. Lehendabiziko Bertsolari-Txapelketa. Bigarren Txapelketa.

Beste garai batean ez nuen aintzakotzat hartu “Aitzol” zena. Nire ustez, “Lizardi”, “Orixe”, “Lauaxeta” ziren inportante, baina ez “Aitzol”, “Jautarkol” edo “Loramendi”. Orain, Tolosatik pasa eta gero, “Aitzol” zenari buruz gauza gehiago dakizkit. Ez dut apologiari egin nahi, baina badirudi kontzientziazte kementsu batetik abiatu zela “Aitzol”.

1983. urtean, Tolosako Euskara-Zerbitzuak ihardunaldi batzuk antolatu zituen. Euskararen egoera zela eta, alarma-seinaleak nabaritu zituzten (euskaldun elebakarrik ez izatea, erdaldun elebakarren kopurua, erdarak euskararen zoko guztietara hedatu izatea, euskara gutxi erabiltzea). “Neurri berezi eta garratzak” hartzea proposatu zuten euskarari begira. 1986an, “Aitzol” zenari omenaldia eskaini dio Euskara-Zerbitzuak Tolosan. Hiru urte pasa dira jadanik. Guretzat suposatzen duen gidaritzak kontsideratzen dut “Aitzol”engan.

“Aitzol” misiolari. Misiolari gisa aritu zen “Aitzol”, apaiztu eta segituan. Orduko Apezpikuak bidali omen zuen misioetara, apaiz berriak euskal kontuei buruz zeukan interesa ikusita. Baina egoskorra zen “Aitzol”, eta garai horretan ere euskal kutsuko ekintzetan aritu zen. *Gure Mixiolari* aldizkaria sortu zuen misiolari euskaldunekin. Herri txiki bateko (Garin) erretore jarri zuten orduan. Misiotetan trebatu zen “Aitzol” jendaurreko ekintzei begira. Lur egokia aurkitu zuen bere sentiberatasunaren haziak.

“Aitzol” euskaltzale. Comillas-ko Seminariotik alde egin, eta Gasteizko Seminarioan aurkitu zuen giro egokia euskaltzaletasu-

na lantzeko, Joxemiel Barandiaranekin batera. Garinen erretore zegoelarik, gaitz gogar baten menpe (hemotitisa) erori zen "Aitzol". Egoitza Donostian finkaturik, aukera paregabea ikusi zuen bere euskaltzaletasunaren haziak lantzeko. Apaiz-lanetatik liberatua zegoen. Arrasaten, 1927an "Euskaltzaleak" taldea eratu zen. "Aitzol"en partaidetzaren nondik-norakoa mugatu zuen Martin Ugaldek ETBk eskainitako mahainguruan. "Aitzol" jabetu egin zen euskarak herriarentzat eta euskaltzaletasunarentzat zuen garrantziaz eta paperaz. Hizkuntzaren eskubideak defendatu nahi zituen, eta horrek parte hartze aktiboa eskatzen du. Ekintza kultural eta literarioen antolatzaile izan zen "Aitzol". Euskara berreskuratu beharra ikusi zen, eskoletan elebitasuna ezarri, euskararen ofizialtasuna lortuz. Euskara berreskuratzeko plangintza. Aspaldidanik gauzatu gabeko ametsa.

"Aitzol" militante. Gaixotasunetik militantziara. Kulturaren militante bilakatu zen "Aitzol", sendatu eta bizimodua aldatu zuenean. Izpiritu militantea erakutsi zuen beti. Izpiritu hori kultur eta politika mailara hedatu zen, "Pizkunde Mugimendua" sustatuz. Etsai ugari bereganatu zituen "Aitzol"ek, bere militantzia zela medio. Guda sortu, eta alde egin behar izan zuen. Gudatik errefuxiatuta egon arren, Bilbora abiatu zen, han Euskal Gobernuaren sortu zenean. Alde egin eta bueltatu. Kontzientzia indartsuegia berea, egia esan.

"Aitzol" kultur eragile. Kulturaren alorreko militantzia. "Euskaltzaleak" taldearen partaide, baina ez "alma mater" delakoa. Euskararen inguruko ekintza guztietan sartuta ikusten dugu "Aitzol". Satorraren lana maite ez zuelako, azaldu egiten zen gizona zen. Ekitaldi publikoak antolatu zituen ("Euskal Jaiak", "Euskararen Egunak", "Olerti-Egunak"). Laster nabarmendu zen euskaltzaileen artean. Balio handiko gizona zela erakutsi eta frogatu zuen. Bederatzi urteko epe laburrean lortu zuen bere aipu on osoa. Idatzi ere egin zuen, asko. Euskaraz eta erdaraz. Euskal kulturak jarraitu behar zituen bideak aztertu eta erakutsi zituen artikulu ugarietan zehar. "Pizkunde" proiektua zeukan gogoan, Sabino Aranarengan oinarritu zuena. "Euskal Pizkundera"ren bultzagile izan zen eta nazioaren zutabe-elementuak landu. Predikatu eta exenplua eman. Esan eta egin. Teorizatzen zuena praktikatzen saiatu zen. Ekintzak proposatu eta horiek aurrera eramaten saiatu. Herria aurrera ateratzeko poeta onak behar zirela ikusi zuen. Sentimendu nazionalaren bilakaeran olerkigintzak zeukan garrantziaz jabetu eta olerkigintzari eman zion lehentasuna. "Olerti-Egunak" antolatu zituen. Olerki-Le-

hiaketetan plazaratu ziren "Lizardi", "Lauaxeta", "Orixe", besteak beste. "Lizardi" eta "Lauaxeta" promozionatu zituen. "Orixe" rekin ez zen ondo etortzen. "Orixe"ri eman zion, hala ere, *Euskaldunak* izeneko epopeia idazteko kargua, olerki gurena idazteko premiaz jabetu zenean. Kolaboratzaile egokiak bilatzen bazekien. Lan egin eta eragiten zuen "Aitzol"ek. Suspertzaile sutua izan zen. Gauza asko izan ziren berak mugierazi zituenak. Guda zibila izan zen bera geldierazi zuen gauza bakarra. *Hitz lauz* izeneko liburua eskaini zion "Lizardi"k, bere suspertzaile-lana aitortuz. Kulturaren enpresari sutua izan zen "Aitzol". "Aitzol" asko behar ditugu gure artean, elkarren berri jakin gabe lanean isolatuta aritzen bait gara sarritan.

"Aitzol" abertzale. Sabino Aranaren jarraitzaile. *La democracia en Euzkadi* liburua idatzi zuen (1935), historia eta doktrina elkartuta agertuz. Nazioaren zutabe-elementuak landu zituen. Euskal apaizen abertzaletasuna.

"Aitzol" apaiz gorri. "Mal español, mal vasco y peor ministro de Dios", garai hartako prentsa faxistaren eritziz. Apaiz-lanetatik liberatu zuen Gotzaiak, bere gaixotasuna sendatzeko Donostiara aldatu zenean. Apaizei zegokien jokabideaz pentsatu, eta Alberto Onaindia apaizarekin adiskidetu zen. Hitzaldiak eman zituzten elkarrekin, gazte komunista eta gorrien aurrean. Prentsak "en amigable contubernio con los enemigos de la Iglesia" azaldu zituen. Gotzaiak hitzaldiak debekatu zizkien. Guda piztu eta Euskadiko Iparraldean, Belloc-eko Abatetxean gorde. Harrapatu zutenean, gorriekin batera fusilatu zuten. Elizkizunik gabeko heriotza.

"Aitzol" politikari. EAJren proiektu politikoari lagundu zion. Kargurik onartu gabe, partidupean lan egin gabe aritu zen. Propagandismo politiko-kulturala landu zuen. *El Día* egunkaria atera zuen tresna bezala, eta askatasunez aritzeko gogoaz azaldu. Abertzaletasun progresista eta ez-iraultzailearen aldeko, foralismoa defendatuz. Estatutu-proiektua ezaguterazi zuen, prentsaren bidez. Estatutuaren aldeko kanpainen parte hartu zuen, artikulua idatziz eta jendaurreko ekintzetan. Nafarroan (Izaban, kasu) kanpaina egin zuen, Jose Antonio Agirrerekin batera. Eusko Gobernua sortu zenean Bilbon, hara abiatu zen Donibanetik. Bere laguntza eman nahi zuen. Euskal historia aztertu zuen, doktrina politikoa finkatu asmoz. Proiektu kulturala, proiektu politiko.

"Aitzol" sindikalista. Arlo sozialean aritutako apaiza. ELA-STVren alde jarri zen. Artikuluak publikatu zituen, mitinak eman. Propagandismoa landu egin zuen eta gero arazo teorikoe-tan sartu (*La democracia en Euzkadi*, 1935). Apaizgintza langile-en artean landu nahi zuen eta ekintza sindikaletan parte hartu, Alberto Onaindiarekin batera. Deklamazio-Eskolan mitinak eman zituen, gazteen artean irrika soziala sortuz. Arazo sozialean ere bultzagile dugu "Aitzol". Nagusiekin ere harremanak izan zituen (Jose Antonio Agirre, "Lizardi"), "klase-borroka"n sinesten ez zuelako. Herriari eta langilegoari maitasuna erakutsi ziolako, aritu zen "Aitzol" langileen alde. "Aitzol"en humanitarismoa.

"Aitzol" humanitarista. Misiolari-lanetan aritutako gizona, bihotz handikoa. Humanitarismoa izan zen bere asmo eta ekin-tzen bultzagilea. Langileen arazoez arduratu zen apaiza izan zen. Apaizen jokabideaz kezkatu zen gizona. Apaizek nola jokatu behar zuten planteatu zuen. Gerra-garaian ere bere izpiritu humanitarista frogatu zuen. Iparraldean babestua egon arren, mugaz honantz abiatu zen, Donostia bonbardatua izan ondoren. Faxistekin bildu zen Etxalar-en, sarraskia gerta ez zedin. Bihotzak agindu zion Bilbora bueltatzea. Zetorreanean harrapatu zuten, eta hor izan zen bere azkena. Euskal Gobernu berriaren esaneta-ra egin nahi zuen lan. Martiri baten antzera akabatu zuten. "Aitzol"en humanitarismoa ez dator bat gaur egungo abertzaletasunak aukeratu duen bide latz, errukigabe eta odoltsuarekin.

"Aitzol" literatur kritikari. Lehen kritiko-taldearen partaide edo kide izan zen, "Jautarkol", "Lizardi", "Lauaxeta" eta "Orixe"rekin batera. Kritika, euskara erraza erabiliz egiten zuen. "Olerki-egun"en ondorioz argitaratutako liburuen hitzaurreetan azaldu zuen bere eritzia. Poesiaz jantzia zen eta Europako poesia ezagutzen zuen. Horrela frogatu zuen "Lauaxeta"ren *Bide barrirak* liburuari eginiko hitzaurrean. Argitara ziren liburuen kritikak egin zituen. Ikerketak azaldu zituen *El Día* eta *Yakintza*-n. *Yakintza*-n Bernat Etxepare, "Lizardi" eta abarri buruzko eritziak azaldu ziren. Denborarekin herri-olerkigintzari eman zion lehen-tasuna eta poeta berrizaleen joera linguistiko eta literarioak eraso. Herri-olerkigintzaren alde saiatu zen, Euskal Herriaren Piz-kundea sustatu nahirik.

"Aitzol" polemista. 1931 eta 1935 arteko eztabaidetan parte hartu zuen. "Lauaxeta" eta "Lizardi"rekin izan zituen eztabai-dak. Euskarari buruzko eritziak zirela eta, *La muerte del euskera o los profetas de mal agüero* liburutxoia idatzi zuen, Miguel de

Unamunori erantzunez. "Aitzol"ek gauzak ziren bezala ikusten zituen, zerbait hobea lortu asmoz. Arazoak bere gordinean azaltzeko beldurrik ez zuen. "Aitzol"en ausardia bere kontzientziarekiko zintzotasunean zetzan.

"Aitzol" idazle. Literatur kritikari-lanetan, euskara erraza erabili zuen. Liburuak ere idatzi zituen. Batzuk argitara ziren; beste batzuk, ordea, ez. Olerkigintzari buruz, *La poesía popular en el renacimiento de los pueblos* liburua argitara gabe gelditu zen. Bere teoriak azaltzeko idatzi zituen liburuak. Teoriak gauzatzeko kolaboratzaile egokiak bilatu. Poema nazionalaren premia ikusi zuenean, "Orixe"ren eskuetan utzi zuen enpresa hori. Idatzi eta idatzerazi.

"Aitzol" azterlari. Azterketa sakonetan finkatzen zituen "Aitzol"ek bere teoria eta kritziak. Europako elebitasuneko legeria aztertu zuen eta horren berri eman Eusko Ikaskuntzaren III. kongresuan. Belgika eta Finlandiaren exenpluak aztertu zituen eta garbi ikusi zuen herri-olerkigintzaren bidez herriaren izpiritua erakutsi beharra. Herri-olerkigintzak Europako herrien pizkundean jokaturako papera aztertu zuen. Hortik sortu zen *La poesía popular en el renacimiento de los pueblos* izeneko liburua. Gure etorkizunaz kezkatuta, euskal historiari buruzko ikerketak egin zituen. Euskal Herriko foralismo eta erakunde demokratikoen azterketa egin zuen. Beti gauzak aztertzeke premiaz jabetu zen, zalantzarik gabe.

"Aitzol" historilari. Orduko historia eta antzinakoa. Euskal Herrikoa eta Europakoa. Jakinaren gainean zegoen "Aitzol" historiari kontuetan, eta horrela erakutsi zuen bere idatzi eta artikuluetan. Euskal historia aztertu egin zuen. *La democracia en Euzkadi* liburuan erakusten du bere doktrina politikoa. Argitara gabe gelditu zen Iparraldeko erakunde parlamentariei buruz idatzi zuen lana. Bizitzaren maisua da historia eta "Aitzol"ek ez zuen ezagupen hori alferrik galtzen utzi nahi.

"Aitzol" folklorista. Gasteizko Seminarioan landu zuen alor hau, Joxemiel Barandiaranekin batera. *Eusko Folklore* aldizkaria sortzen da 1921ean, Barandiaranek zuzendua. Gasteizko Etnologi Laborategiaren sortzaileen artean azaltzen da bere izena. Folkloristen mugimenduan barrena (Barandiaran, Azkue, Aita Donostia, Salaberri, Webster) ibili zen. Galtzeko zorian zegoen folklorea berreskuratu eta sustatu nahi zuten. Prentsaren bidez urtaro desberdinetako tradizio eta kondairen berri eman zuen. Bertsolarien bilduma bat dago Gipuzkoako Diputazioko

Liburutegian, berak egina. Folklorearen bildumak, herriaren sustraiak aurkitzeko urratsak.

"Aitzol" teorilari. Azterlari eta teorilari. Belaunaldi berri baten aitzindari izan zen, proiektu oso bat eskainiz. Europako herri minoritarioak gaitzat hartu zituen. Flandestar nazionalistekin harremanak izan zituen. Ondo ezagutzen zuen Europako poesia. *Euzkadi* egunkarian hizkuntza eta nazioa, euskara eta gizartea gaiak azaldu zituen, besteak beste. *Yakintza* aldizkarian, euskal pizkundea, berrikuntza kulturala, euskara kultur hizkuntza eta Europako beste minoria linguistikoen azterketa eta konparaketa. *La democracia en Euzkadi* liburuan bere doktrina politikoa azaltzen du.

"Aitzol" kazetari. Egunkarietan batez ere azaldu zuen "Aitzol"ek bere eritzia. Bilboko *Euzkadi* egunkarian hasi zen lehen artikulua idazten, "Euskal Pizkundea" bultzatu nahirik. Donostian, ordea, *El Día* egunkaria sortu zuen (1930), Pio Montoiarekin batera. Orduan abiatu zen abertzaletasunera, apaiz abertzale gisa. "Euskaltzaleak" taldeak *Yakintza* aldizkaria sortu zuen (1933). "Aitzol"en proiektu kulturalaren bozeramale izan zen hori. Hainbat artikulutan bere proiektu kulturalaren berri eman zuen. *El Día* eta *Euzkadi*-n ezaguterazi zuen Estatutu-proiektua, horren aldeko kanpaina parte hartuz. Tresna egokia izan zen kazetaritza "Aitzol"en politikagintzari begira.

"Aitzol" sermolari. Ahozko komunikazioari ere eman zion garrantzia "Aitzol"ek. Sermolari gisa aritu zen, apaiz-lanetatik liberatua egon arren. Fede gabeko gazteen artean predikatzeari ekin zion, Teodoro Ernardorenaren aholkuz. Elizaren etsaienganaino zabaldu zuen mezua.

"Aitzol" hizlari. "Aitzol"en politikagintza ez zen kazetaritza soilik oinarritu. Hitzaldiak eta mitinak eman zituen "Aitzol"ek. Entzute handikoa izan zen Deklamazio-Eskolako Aretoan gazte komunisteri egin zien hitzaldia. Gazte komunistek "el compañero cura" deitu zuten orduan. Gotzaiak horrelako hitzaldiak debekatu zizkion. Hizlari, misiolari, sermolari. Ez zen iritsi, berriz, bertsolari izatera.

"Aitzol" bertsozale. Bertsozaletasunak aldaketa bat suposatzen du "Aitzol"en filosofian. "Aitzol"ek promozionatu zuen olerkigintza kultua minoritarismoan erori zen. Ez zuen lortu berak espero zuen arrakasta. Manuel Lekuonari jarraituz, estrategiak bide herrikoiak hartu zituen. Lekuonak eredu herrikoiez baliatzeko gomendatu zion. Herri-olerkigintzaren bidez, herria-

ren izpiritua erakutsi nahi zuten. Bertsolaritza promozionatzeko ordua zen. Bertsolaritza baloratu eta horren aldeko giroa piztu. Ahozko literaturari prestigioa eman nahirik, txapelketak antolatu zituen. Lehen txapelketa 1935ean ospatu zen, Kursaaletan. Bigarrena, Victoria Eugenia. 1936an. Bertsolaritza tabernatik antzetzokira eraman zuten. Bertsolaritza arlote-mailatik ateratzea lortu zuten, gai altuagoak ipiniz. Ahozko literaturaz baliatu, eta poesia kultura egin nahi.

“Aitzol” modernista. Joera berriko olerkariak ziren garai hartakoak. Poeta modernisten aurrean geundela esan zuen Jon Kortazar-ek eta bi arrazoi aipatu. Poeta da, alde batetik, irrazionalismoaren bidetik mundu idealistara bideratzen gaituena. Poetak mezulari, bitartekari-papera jokutzen du. Krisialdi existentzialistaren ondorioz, bestalde, Jaungoikoarekin bat egingo dutelako sinesmena azaltzen dute. Existentzialismoak modernitatera darama. Modernitateak kultura literaturaren bidez indartzea eta prestigiozko literatura lortzea suposatzen du. Kultura tradizionala, erregionalista, kultura moderno eta nazional bihurtu nahi da. Literaturaren bitartez, sentimendu nazionala piztu nahi du “Aitzol”ek. Maila sozial kulturadunak “Pizkunde-Mugimendu”ra erakarri nahi ditu. Olerki landuen aldekoa bazen hasieran, herri-olerkigintza sustatu nahi izan zuen geroago. Poesia kultura egin nahi zuen, ahozko literaturaz baliatuz.

“Aitzol” hertzale. Herriaren izpiritua erakutsi nahi zuen eta “Pizkunde-Mugimendua” herriarengan errotu. Euskara landua ala herrikoiaeren arteko eztabaidan parte hartu zuen, olerki errazen alde jarritz. Txirrita bertsolaria hartu zuen herrikoitasunaren eredu. Herriaren sustriak salbatu nahi zituen “Aitzol”ek, herria salbatzeko. Horixe da apaiza eta politikariaren arteko lokarria. Hertzaletasuna eta politikagintza bide beretik doaz “Aitzol”engan.

“Aitzol” martiri. Euskadiren alde saiatu zen fusilak eraman arte. Etsai asko bereganatu zuen. Bestaldera pasa zuen, Euskadiko alde honetan guda zibila sortu bezain laster. Bilbon Euskal Gobernuak sortu eta hara bueltatzeko erabakia hartu zuen. “Galeria” ontzian zihoala, harrapatu egin zuten Pasaia ondoan. Ondarretako gartzelan sekulako torturak jasan ondoren, Hernaniko kanposantu inguruan fusilatua izan zen. Hilerritik kanpo ehortzi zuten, beste fusilatuekin batera. Garai hartako Elizak ez zion elizkizunik egin. Txakur baten modura lurperatu zuten. “Aitzol” martirien zerrenda amaigabea sartua dago geroztik.

“Aitzol” sinbolo. “Aitzol” lurperatu bazuten ere, bere sentipena bizirik mantentzen da gure artean. “Aitzol” ezagutzea, bere garaia ezagutzea da. Ikusi dugunez, jende askorekin ibili zen harremanetan. Oroimena mantentzen da gaur egun ere, hainbat haurri gurasoek “Aitzol” izena emanez. Sinbolo eta mito bihurtu zaigu “Aitzol” gaur egungo euskaltzaleentzat.

Hauek dira, beraz, nik aipatzen ditudan topikoak. Ene buaruari galdetzen diot, ea ez ote naizen anekdota hutsetan erori. “Aitzol”en zeresana gaurko egoerari begira aztertu behar dela uste dut. “Aitzol”, eredu aproposa. “Aitzol”en gidaritza. Geuregana dezagun bere pentsamoldea. Liburuetan (argitara-berriak dira) gordeta dago berak utzi zigun altxorra.

J.U.

Egunen gurpilean

Joan Altzibar

Azkenean

“Por fin”, esan omen zuen Jose Antonio Ardanzak, Benegasek akordioa izenpetu zuenean.

Bai, azkenean badugu gobernurik. Hiru hilabeteren buruan. Eta hiru hilabete luzetan ezin lortu izan dena, zortzi egunetan erdietsi dute.

Adarra gehiegitxo jo ote digutelako susmoa ere badugu oinezkook! Modan jarri den erdal esaldia kalkatuz, “eperra txorabiatzen” pasatu bide dute denbora osoa gure politikoei!

Zertan pasatu dute, bada, hainbeste denbora? Ez dakit gehiegi. HB jokoan kanpo gelditu da, frente abertzalearen proposamenari besteek muzin egitean. “Tripartito” eta “Bipartito” hitz xelebrea aipatu dira gehien. Gobernu berria nola osatu, alegia: PSOE-EE-EA alderdiekin ala PSOE-PNV alderdiekin.

Azkenean, PSOE-PNV agintera Gasteizen. Koalizio-Gobernua jaio da. Egun historikotzat jotzen dute batzuek. Lotsagarritzat beste batzuek. Iraupenaz apustuak ere badira. "Pacto anti-natura" omen da eta ez omen du iraungo. Auskalo. Esan didatenez, maitasunezko ezkontzak baino iraunkorrago omen dira interesezkoak. Ez goxoagoak, baina bai iraunkorragoak.

Gobernuko aginte-banaketan, Hezkuntza PSOEn eskuetan gelditu da. Rekalderen eskuetan. "Arroyos" deitzen omen zioten garai batean. Euskaltzale pesimistena ere ez zuen honelakorik espero. Behin eta berriz errepikatu da euskaltzaleen artean: "ikastolak euskararen etsai amorratuenaren eskuetan".

Hiru hilabete, eta gero hau! Azkenean, hau! (*Martxoak 1*).

Txomin hil da

Gaur jakin da Txomin Iturbe Abasolo hil dela. Ostiralean, nonbait, eta bide-istripuz.

GALek ezin izan zuena, bide-istripu batek ahal izan du.

Makina bat poztuko da. Eta makina batek negar egingo du.

Eta notziarekin batera, azterketak hasiko dira. Batzuentzat ez da ezer pasa: Txomin hil da, baina ez da deus gertatu. Beste batzuentzat, Txominekin ETA "jatorra" hil da, elkarrizketatzailea. Beste batzuentzat, Txomin jatorra, ETA "jatorra" bera bezala, aspaldi hil zen, Francorekin.

Zerbait baino gehiago gertatu delakoan nago ni, ez dakit ETArentzat, baina ziur Euskal Herriarentzat. Santi Brouard hil zutenean bezala. (*Martxoak 2*).

Demokratik bai, baina ordenu baten barruan

Otsailaren 18an Iñaki Esnaolak, Emilio Romeroren eskutik, hitz egin zuen Madrileko "Siglo XXI" famatuan. Eskandalu eta guzti. Ez hainbeste han esan zuenagatik, baizik eta HBko bati aukera hori emateagatik.

Jantzi-urraketa ugari izan da. Zazpi bazkidek baja eman dute, hauen artean Fragak eta Cuevasek. Ez dira edozein. APk boikotaren kontsigna zabaldu du alderdiko-koen artean.

Duela urte-sail bat, 1978an, Santiago Carrillok hitz egin zuen, Fragak aurkezturik. Orduan 78 bazkidek eman zuten baja.

Hona, plataforma eskaintzeagatik, Piera eta bere lagunak "adierazpen-askatasunaren martiri" bilakaturik. Hona, ezadostasuna hanka eginez erakusteko erreflexu "demokratikoa". Hona, mezua gustokoa ez denean, mezularia hiltzeko ohitura. (*Martxoak 3*).

"Euskadi es mucho más"

Horixe baietz, Euskadi horixe dela Luis del Olmok egunero eskaintzen duena baino askoz ere gehiago.

Azken asteburuan argia piztu omen zitzaion Luis del Olmori: terrorismoa eta politika aparte utzita, Euskadiren "beste aurpegia" erakutsi behar zuen. Eta goiz osoa eskaini zion Euskadiri, lau ordu.

Luis del Olmo hau, COPE irrati-kateako langilea da. Gure artean ezaguna da, batez ere bere antieuskalduntasunagatik; antieuskaldun amorratu eta biszerala da, izan ere. Irentsezinagoa gertatzen zaio askori, Herri Irratien bidez zabaltzen bait da mezu hori. Haserre-dei asko jasotzen da hauetan.

Hogei bat konbidatuk parte hartu zuen irratsaioan: Savater, Juan Mari Uriarte, Areilza, J.M. Vizcaino, J. San Martin, Leopoldo Zugaza, Kortezubiko Marco, Ander Manterola, José Luis Pinillos, etab.

Bai, beste Euskadi hori erakutsi zuten, egunero Luis del Olmok ematen duen iruditik oso bestelakoa. Bai, baina zoritxarrez, goiz bateko Euskadi. Eta behar ez badu ere, badu orain "patente de corso" berri bat, urte osoan "bere" Euskadi lantzeko. Asebeterik gelditu da Luis del Olmo bera, nola ez: "A través de este programa ha quedado demostrado que es falso que exista recelo hacia Euzkadi". Ikusi nahi duenak, ikus beza.

Hemengo Herri Irratien bi jarrera kontrajarri agertu dira irratsaio honi buruz: Bilboko Herri Irratiko Zuzendaria, Rafael Durban, poz-bitsetan dago, programaren apologistarik sutsuena berau. Donostiako eta Loiolako Herri Irratietako Zuzendariak, Joan Lekuonak, uko egin dio irratsaio horretan esku hartzeari. (*Martxoak 3*).

Estatu nazionalak / nazionalistak

Alain Touraine, soziologo frantses famatua, Deustuko Unibertsitatean egon da, hitzaldi bat ematera etorria. Gaia: "Estatu nazionalaren krisia".

Europar, eta Europar bakarrik, ahultzen eta desagertzen ari omen dira Estatu nazionalak. Ez omen da horrela, ez Estatu Batuetan, ez Soviet Batasunean eta ezta Hirugarren Munduan ere. Horietan Estatu Totalitaristak dira nagusi.

Estatu nazionala XIX. mendean sortu zen, eta honen helburua zera da: Estatu bera desagertzera, gizarte zibila sortzea. Zer ikusten dugu, ordea? Planeta osoa Estatu betea. Baina hauek, dio Touraine-k, ez dira Estatu nazionalak, nazionalistak baizik.

Modernitate honetan Estatuak gogortuz doazela iruditzen zait, eta ez ahulduz. Joera handia dago gizarte baretik hustutzekoa, eta bi muturrak pribilegiatzekoa.

Bipolaraketa honetan, Estatua mutur batean dago eta gizabanakoa bestean. Eta tartean deus ez. Sare soziala falta. Honela bai dela erraza indibiduoaren menperatzea, domestikaketa, manipulaketa, esaneko egitea. (*Martxoak 4*).

“Convencer y no vencer”

Hizkera-modu hau “Maria” deituriko asignatura edo gaiekin erabili ohi zen. Gogoan dut, euskararen irakasle nintzenean, zein zen gure filosofia: euskara ez da exigitu behar, gustagarri egin behar da, jolastuz bezala irakatsi behar da, ez da gogor jokatu behar notekin, zeren eta erretxazoa, gorrotoa, errefusa sor bait daiteke. Eta Matematikak ez al du erretxazorik sortzen? A, hori ez da berdin.

Politikara etorri, berdin. Gure politiko abertzaleen tradizioan bide beretik eraman nahi da hizkuntz politika: kontuz, kasu, erne! Inposaketarik ez, inola ere ez. Zuhurtziaren izenean, efikaziaren izenean (Zuhurtzia eta epeleria nahastuko ez balira, sikera).

Agian oker nago, baina iruditzen zait euskararen arazoan beldurraren konplexua ezin gaindituz jokatu dutela 1980tik hona gure politiko eta instituzioek. “Rechazo”rik ez sortzearen. Eta zer da ikusten ari garena? Erretxazoak hor daudela, aurre-aurrean eta aurrez aurre, guk nahi ala ez. Zertan gabiltza orduan?

Politikoei sinesterazi nahi digute “convencer y no vencer” lema unamuniarra erresponzabilitatezko politikaren pareko dela. Egunetik egunera argiago dakusat beldurrarena dela, hizkuntz sentiberatasunik ezarena, axolagabekeriarena.

Taktika eta estrategia ezberdinak, onargarri ezezik, onuragarri ere badira. Baina abertzale batek baditu minimo batzuk, eta horietan ezin daiteke amore eman. Bestela zer?

Hizkuntz filosofia honen azken gertakaria, Donostia-ko Udaletxekoa da, Euskararen aldeko Legeria onartzeko. EAren abstentzioa zuritzeko Markel Izagirrek erakutsi duen filosofia da hemen seinagarri: "Preferimos convencer y no vencer. (...) Lo vamos a hacer de la misma manera que lo hizo la lengua imperial? No".

Unamunoren "convencer y no vencer" oso polita da; baina hizkuntz politikari egokitu, ez du planteatzen arazoa, arazoa bera dagoen tokian. Euskararen berreskurapena ez da alternatiba horretan planteatzen ahal.

Filosofia horrek ez du piperrik balio, esaterako, Udaletxe berean eta aldarte berean, CPko Ordoñezen filosofia hau dagoenean: "el euskera no ha de ser exclusivo, porque en las actuales circunstancias frena el acceso y los ascensos en la Administración, sino meritario".

Euskara berdin diskriminazioa, inperialismoa, rebanxismoa, diktadura... planteatzen duena, nola komentatu behar da? (*Martxoak 18*).

Fahrenheit frantsesa

Pasqua Barne-Ministrariaren aginduz, asteazkenean, liburu baten 17.000 ale erre zituen poliziak herriko plazan. Beste bi ozta-ozta libratu omen dira. Bost aldizkari debekatu egin ditu, pornografikoak direlako. Eta beste bost larri daude, mehatxupean, arrazoi berengatik.

Jean Paul Mazurier-en joko bikoitza kontatzen zuen liburuak. Alegia, Georges Ibrahim Abdallah-ren defendatzaile, batetik, eta bestetik, kontraespioitza frantsesaren agentea zenaren kasua.

Ikusten denez, joko zikina egin bai, egin daiteke, Estatuaren bedeinkapenez, baina kontatu ez, hori ez. Exenplu txarra ez dadin heda, izango da.

Zenbat aldatu den nik ezagutu eta miretsi nuen Frantzia hura, gure frankismopeko zulo beltz honetatik begiratzean hain distiratsua. (*Martxoak 22*).

Abertzaletasuna, kultur aldarrikapen

“Abertzaletasuna kultur aldarrikapena da batez ere”, esan omen du Joseba Arregik, Kultura Sailburuak, Goi-Zubi elkarteak antolaturiko Kultur Hamabostaldiari hasiera emanez.

Osoki bat nator Joseba Arregiren esaldi horrekin.

Zeinen politikoa “abertzale” gutxi dugun, ezta? (*Martxoak 29*).

Euskarara aberriratu

“Se habla más del euskara que en euskara”, dio AEKK, Korrika dela eta, atera duen iragarkiak.

Bai, horixe. Anuntzioa bera ere honelaxe dago. Eta “Txepetx”en tesia ere bai. Hona gure desgrazia: efikaziak, eraginkortasunak, pragmatismoak ez du euskaraz egiten.

Euskararen gizarte-ahulezia dager hor.

Arazo hau nabari-nabariena, politikoen artean agertzen da. Aspaldidanik datorkigun arazoa da. Betidanik, esango nuke. Alegia, Euskal Herria aberri moderno bezala ulertzen hasi ginenetik: Euskara errebindikatu egiten da, ez da praktikatzen. Gerora, denbora joan ahala, ulertzapen desberdinak nagusitu dira, aldiari aldiko. “Euskarak egiten gaitu euskaldun”, omen. Bai ote?

Aurrekoan, Susa argitaletxeak Castelaoren obren itzulpena aurkeztu zuenean, Koldo Izagirrek idazle galegoa aurkeztu zuen ezker abertzaleari falta zaion kateetarikoa bat bezala. Galegoz idazten eta egiten zuen politikari Castelaok. Gure politikari abertzaleek ez bezala.

Praxi desbideratu honek eragin izugarria du. “Txepetx”ek erdigune bezala proposatzen duen “espacio simbólico”tik kanpo daude. Euskara aberriratu beharrean, aurkako indar bezala jokatzeko dute politikoei. (*Martxoak 30*).

Pobrezia eta miseria

Eusko Jaurlaritzako Lan Sailak txosten baten laburpena aurreratu du. Datu lazgarri eta izugarriak: 228.800 etxe (% 38,3) pobrezian bizi da Komunitate Autonomoan, eta 38.600 familia (% 6,5) miserian. Horietan zatirik handiena, Bizkaian kokatzen da (% 61,9), Gipuzkoan % 27,1 eta Araban % 11.

Krisi ekonomikoaren ondorioa, egoera hau. Eta krisi honek batez ere langabetuak, emakume banatuak eta jubilatuak harrapatzen ditu azpian. Eta gazte-jendea. Hiru probintzietako 99.200 gazte (% 50,1) pobrezia egoeran omen dago.

Datu ikaragarriak. Eta halere, gizartea enteratu gabe.

Jakina da: miseria ekonomikoak gainerako miseria guztiak dakartza aldean: marjinazioa, alkoholismoa, giro-txartzea, droga, eskola-porrota, biolentzia, erlazio-degradatzea. (*Apirilak 1*).

Nori berea

Hau lotsa, hau! Anaien arteko haserre baina haserre biziagorik ez dago. PNVren barne-istiluak edozein aber-tzaleri lotsa emateko modukoak izan dira aspaldi honetan. Eta ikusten denez, ez dira zatiketarekin amaitu. Hori da zapi zahar eta zikin guztiak plaza-erdian garbitu beharra, hori!

Ferrerias edo Olaetako egoitza dela eta, piztu egin da atzera PNV eta EAren arteko liskarra. Tribunaletan omen dago etxebizitzaren jabegoaren auzia. EAK darabil, arazoa garbitu bitartean.

Ostiralean, 10ean, EGIko 8 militante sartzen dira barrura. Borroka. Eta ez dialektikoa bakarrik. Makilak. Pistola. Borroka barruan eta kanpoan. Gezurra dirudi.

Paperetan ere badirau istiluak, dialektika bizian. Denetik esan da. Halere, irakurri ditudanetan itsusiena eta gusto txarrekoena, L.M. Bandresek *Deia*-n idatzi duenaren azken zatia iruditu zait. "Arrepentidos los quiere el Señor (pero de verdad)" dio tituluak. Honela burutzen du artikulua:

"Y al filo de estas líneas me viene un pensamiento a la mente: Qué sino adverso tienes Euskadi, para que tu entrañable Navarra, parte esencial de tu ser, entre tanto hijo digno y encomiable dé, de vez en cuando otros, siempre unidos al nombre de Carlos como aquellos carlistas que en 1936 al mando del coronel Beorlegui penetran en Guipúzcoa por la muga de Enderlatza luchando contra sus propios hermanos vascos y lo que éstos defienden; o como ese otro Carlos, más actual, que yo me sé que últimamente poco favor está haciendo a la causa del nacionalismo vasco o, finalmente, ese portapistolas ex carlista, ex etista, actual eaísta (a lo que parece) también llamado Carlos?". (*Apirilak 15*).

"Areilza o la elegancia"

Rafael Ossa Echaburuk elegantziaren eta pentsalari etiko-estetikoaren prototipotzat hartzen eta proposatzen digu Areilza jauna, *Deia* egunkari abertzalean.

Areilzaren eboluzioaz ari delarik ere, berdin, hor ere eredugarri da Areilza. Ba omen dira, eboluzionatu beharrean, radikalismoan fosilizatzen direnak. Ba omen dira iragana ukatuz eboluzionatzen dutenak. Eta badira iragana asumituz aurrera egiten dutenak. Hauetakoa omen da Areilza.

Eta, noski, orain gusto txarrekoa da Coliseo Albian 1937ko uztailean Areilzak euskal abertzaleen aurka esandakoak gogoratzea. Perspektiba-falta, gusto txarraz gain. "Simple desahogo" izan omen zen ordukoa.

Oso liberala da Rafael Ossa Echaburu. Edo Areilzaren soka berekoa. Nik neuk behintzat ezin ditut ahaztu Areilzak Coliseo Albian esandakoak. Eta ezta *Correo Es-*

pañol-en eta *Domingo* astekarian idatzitakoak. Asaskaldi soila, hori denori?

Nik ez dakit Areilzaren eboluzioa eredugarria izan den ala ez. Bost axola. Dakidana da, frankismotik hona ez dagoela "damuturik" batere. Damua ETAkoei bakarrik eskatzen zaie. Besteek, egin dutena egin dutela, "eboluzionatu" egiten dute. Nahi nuke jakin zer den eboluzio hori. (*Apirilak 26*).

Gernika eta askatasuna

Gernika txikitu zutela 50 urte aurten. Bada makina bat ekitaldi, festa, omenaldi eta beste.

Gernika, egun hauetan, era askotako sinbolotzat hartu izan dute: bakearen, askatasunaren, zapalkuntzaren... sinbolo. Irakurri eta entzun ditudan formulazio guztietan gehien gustatu zaidana, Joxe Azurmendiri entzun nion prentsaurreko batean:

"Gernika es además de un hecho histórico, un símbolo. Antes era un símbolo de las libertades vascas, pero después del bombardeo se ha convertido en símbolo de las libertades arrasadas". (*Apirilak 26*).

Bietako bat: damua ala engainua

Bazterrak astindu zituzten Otsailaren 4ean Ana Ariz parlamentari sozialistak egin deklarazioek ikastolen aurka. Tribunaletara jo zuen Bizkaiko Ikastolen Federazioak. Suspenderituta egin da orain epaiketa, forma-akatsarengatik.

Baina A. Ariz-ek ez du ukatu edo zuzendu orduan esandakoa. Interpretatu egin du. Interpretatu ez, aldatu, esango genuke guk. Hona bi testuok elkarren jarraian:

Orduan:

“El modelo tendencioso de la educación recibida en las ikastolas privadas está favoreciendo la aparición de unos jóvenes ultranacionalistas y radicalizados, que son quienes acuden a las manifestaciones promovidas por Herri Batasuna y en las que, entre otros muchos desmanes, se grita: Gora ETA militar!; Que se vayan! y ETA, máta-los!”.

Orain:

“No me acuerdo exactamente de la frase, pero algo así como que en las ikastolas se favorecía el que salieran determinados muchachos, con determinada formación, para determinados grupos, pero no en todas las ikastolas ni muchísimo menos”.

Bi testuotan zein da jatorrizkoa eta zein bestea, zein da Ana Ariz-en pentsarari hobeki dagokiona, zein da egiaz eta benetan esan zuena eta zein faltsua? (*Maia-tzak* 5).

Gary Hart-en “bekatua”

Gary Hart-ek bertan behera utzi behar izan du USA-ko Lehendakartzarako kanpaina. Bera ezkondua izanik, Donna Rice modeluarekin oheratu omen zelako.

Miami Herald perodikoak altxa zuen erbia. Hart-ek gezurtatu egin zuen derrepente, baina alferrik. Populartateak behera egin zuen berehala.

Zergatik beherakada hori? Gezurra esan zuelako, diote batzuek. Adulterioagatik, diote beste batzuek. Dena den, mundu anglosaxoniarreko “gona-gorabeheren” lehen kasua ez da, noski. Gogora, Britainia Haundian, Profumo eta berriago asko, eta Estatu Batuetan Edward Kennedy eta beste hainbat. Eta orain hau.

Harrigarri gertatu zait beti zein hertsiki lotzen duten bizitza pribatua eta publikoa kultura anglosaxoniarretan. Zenbat karrera politiko ez dituzte moztu “gerripeko be-

katuek". Eta bestetik, kultur eremu horietan da indibidualismorik handiena, tolerantzia eta aniztasun gehiena. Zer da, beraz, gizon publikoekiko jarrera hori? Puritanismoa? Hipokresia? Sinesgarritasun-arazoa?

Dena den, badirudi "moral victoriana" delakoak gure Asteteren katezismoak baino indar handiagoa duela.

Gurean, agian, Gay Hart/Donna Rice harremanak, popularitatea jaitsi barik, inbidia eta miresmena sortuko zukeen. Agian. (*Maiatzak 10*).

Diaz Losadaren hanka-sartzea

Ez du luze iraun Angel Díaz Losadak, Donostiako Gobernadore Militarrek. Azaroan etorri zen, ETAk hildako Antonio Garrido jeneralaren ordeiz.

Deklarazio batzuk egin dituela eta, supituki destituitu du Narcis Serrak. Militarrek ez omen dute horrelako deklaraziorik egin behar.

Zer esan du, bada, Jeneral honek *La Gaceta del Norte*-ri egin deklarazio horietan? Pero Grullo-ren egiak, nire ustez. Alegia, ETArekin negoziatu beharko balitz, hori Gobernuak egin beharko lukeela eta ez Armadak. Eta bi, Estatuaren instituzioek onartuko balute, Armadak errespetatu egin beharko lukeela Estatu espainolaren zati baten independentzia edota Estatu federal bat.

Bidezkoak eta ezin demokratikoagoak dirudite deklaraziook. Zergatik dimitierazi, orduan?

Moduagatik omen da, ez edukinarengatik.

Bai, ote? Ez datoz denak bat eritzi hauekin, ezta gutxiagorik ere, batipat Armadan. "Hermandad de Alférces Provisionales" izeneko talde hori izugarri haserretu omen da. Díaz Losadak esandakoak "pone en entredicho la intangible unidad de la patria". Hor dago, ba, kokka. Militar askoren burutan, diotenez, Konstituzioaren zortzigarren artikulua behartu egiten du Armada Espainiaren lur-osotasuna babestera, eta hori, nahiz eta instituzioek bestelakorik agindu.

Zertan da, beraz, hanka-sartzea: edukinean ala formetan? Bai formetan eta bai edukinean hanka-sartze hagitz handiagoa egin zuen Casinellok, Goardia Zibilaren Estatu Nagusiko Buruzagiak, *Abc*-ko artikulua batean politikoak, epaileak, informatzaileak eta ministrariren bat majo astindu zituenen. Eta halere, 14 egun geroago Ceutako Komandante Nagusi izendatu zuten. (*Ekainak 15*).

Hipercor

Ikaragarria izan da Bartzelonakoa. ETaren astakeria, basakeria. Sarraskia. Ez dakit zenbat hildako eta zauritu. Errorea eta horrorea. Hanka-sartzea baino gehiago izan da. Autokritika eta kritika guztiak gutxi dira.

Tragedia bat.

Zenbait komunikabide eta politiko majo baliatu da. Berriaz sortu eta lortu dute nahasketa: euskalduna berdin asasinatzaile, terrorista, HBko, faxista. Uko negoziatzaioari, irtenbide politikoei, gizarteratzeari. Bai HBren deslegalizatzeari. "A por ellos" dei egin du Kataluniako ugazaberiak. Somaten eta herio-zigorra eskatu dute. Bel-durgarria.

Ikaragarria izan da, bai, Bartzelonakoa, hildakoen-tzat, haien familientzat, euskaldunontzat, euskaldunon Estatuko lagunontzat (batipat katalanentzat), HBkoentzat, ezkertiarrentzat. (*Ekainak 30*).

Estatua eta demokrazia

Sekulako polizi ekitaldia Iparraldean euskal errefuxiatuen aurka. Bi mila poliziatik gora. Dozenaka atxilotu. Dozena bat haur ere bai.

Jo eta ke ari da Frantziako Gobernua, Espainiakoarekin bat eginda, errefuxiatuen komunitate hori desegin na-

hian. Lege, estatutu eta modu on guztien gaintetik ari dira pasatzen. Estatu frantsesak bere legedia ere ez du errespetatzen, kunplitzen.

Martxoaren 17an esana zuen Charles Pasqua Barne-Ministrariak: "La démocratie s'arrête là où commence l'intérêt de l'Etat". Alegia, Estatuaren interesa hasten den puntuan, hantxe gelditzen da demokrazia. Praktikatzan ari direnaren formulazio ezin egokiagotzat jo behar. (*Urriak 6*).

II. Euskal Mundu-Biltzarrea

Lau hilabetetan luzatzen da Makrobiltzarre hau. 35 Kongresu monografiko dira, egia esan, 53 eremutan banatuak eta 859 hizlarik emanak.

Abenduaren 18an itxiko da. Goiz da egun, analisi orokor eta osoetara pasatzeko, eta are goizago, balantzea egiteko. Bukatzean, gustatuko litzaidake analisi zehatz eta objektiboa norbaitek egin dezan, ea helburuak eta espektatibak nola bete diren. Analisia, ez apologetika, ezta arbuiapen hutsa.

Neurgaitza izanik ere, jakin nahi nuke nola gertatu den hemengo eta nazioarteko zientzi munduen elkar eza-gutzea eta ikerketen trukaketa famatua; hemengo inbestigazioaren zer-nolako eskaparatea izan den; zer eztabaida ideologiko pluralista posibletu duen; eta, azkenik, zertan hobetu duen Euskadiren irudia. Hauek denak izan bait dira helburu aitortuak.

Kongresu baten ekarria neurtzea ez da erraza, badaikit. Are gehiago honelako Kongresutzar bat. Baina antolatzaileen helburuak, asmoak eta ilusioak bat dira eta errealitate elkorra beste bat. Eta nago, zientziaren eta pentsamenduaren izenean eta mailan antolatu den Kongresu honek zorioneko zientzia hori, zorioneko kultura hori, zorioneko pentsamendu hori ez duela zipitzik ere igoko. Zergatik? Zientziaren produkziarako oinarriak falta direlako: inbestigatze-oinegiturak, liburutegiak, arxibategiak, kontsultategiak.

Nago, egia esan, Kongresu honen helburu funtsezkoenetako bat, Euskadiren irudia hobetzea izan dela. Behin eta berriz agertu da gogo eta helburu hori antolatzaileen ahotan eta Lehendakariaren hitzetan.

Ez du ematen helburu hori espero, desio eta nahi bezala bete denik. Komunikazioak huts egin du. Kongresuaren edukinen berri interesgarri gutxi du kaleko jendeak. Eta zertan esanik ez, badirudi Estatuko komunikabideek boikota egin dutela; isiltasuna erabatekoa da, "black out". Lehendakaria Madrileraino joan zen aurkeztera, eta alferrik.

Eta zer esan "Congreso Mundial Vasco" honen euskalduntasunaz? Abisatuta geunden, J.A. Ardanazak berak abisatuta: "Es un Congreso vasco porque se celebra en Euzkadi y está financiado por el Gobierno Vasco". Eta kitto. Ez zitzaion géhiago eskatu behar. Ez al da, antolatzailleen aldetik, anbizio gutxitxo hain handigurako ekitaldi honentzat? Euskarak defini lezakeen euskalduntasunik ez da hor agertzen. Ospalekua, besteko, Euskadi da, edo hobeto, Komunitate Autonomoa. Nafarroa eta Iparraldea kanpo gelditu dira. Eta halere, Euskal Kongresua omen.

Akatsak akats, lorpenak lorpen, mugak muga, nik neuk badut neuretzako neurgailu bat: argitarapenak. Kongresu baten ekarria luzatzeko eta zabaltzeko ez dago beste biderik. Kongresu hau ere ez da burutuko, lanak argitara ematen ez badira. Neretzat, argitarapenek huts egiten badute, Kongresuak ere huts egin du. Iritsiko al da presupostoa! (*Azaroak 19*).

PNVtik EAJra?

"Euskararen zuzia" eskuetan hartu nahita, EAJk Zes-toako Batzarre Nazionalan, euskararen aldeko neurri garrantzitsuak hartu ditu.

Kargu publikoetarako eta barne-kargu garrantzizkoenatarako hautagaiak euskaldunak izatea erabaki da. Airean utzi beharrean, karguak zehaztu egin dira, gainera.

Bi pentsamendu edo sentimendu kontrajarri datorkit bapatean burura: "zorionak" eta "bazen garaia".

"Zorionak", horrela, neurri horiekin, alderdi euskalduna dela erakusten duelako. Eta gainerako alderdiei bide markatzen dielako.

"Bazen garaia, bai". Orain baino lehen hartu behar zuen erabaki hori. Alderdi abertzale bat ez legoke zertan zoriondu horregatik, orain arteko hutsunea eta utzikeria salatu baino. Bai, baina... Logika hutsean, hori horrela da. Ez, ordea, praktikan. So egin, bestela, egungo alderdiei, taldeei, klase politikoari.

Zorionak, bada, EAJri, orain emandako hitza ez jatekotan. (Tamalez, hain ohituak gauzkate politikoek emandako hitza jaten...). Ordurarte. (*Abuztuak 7*).

Bidai lagun

Francoren garaian, erregimenaren etsaiak ondo identifikatuta zeuden, eta haien ondoan "los compañeros de viaje". Komunismoa eta separatismoa ziren etsai nagusiak (gurean, "rojo-separatismo") eta, gero, "ortodoxia" tik pittin bat aldentzen ziren guztiak etsai nagusi horien "bidai lagunak" ziren. Kohorte zabala, norbaitek esango lukeen bezala.

Halatsu bide da orain ere, poliziaren txosten bati sinestekotan bederen. "Gabinete de Estudios de la Comisaría General de Información" delakoa da egilea. Gaia, ETA; hobe, "Complejo ETA". Artez edo moldez, denok gaude konplexu horretan. Jarrai, KAS, LAB, ASK, HB, Gestorak... horiek noski, meritu eta guzti. Eta gero, baita, Antinuklearren, Langabetuen, Anti-OTAN eta Ekologisten Batzordeak. Baina, baita, EMK, LKI, PNV, EE, PSU, PC (m-l), LCR eta... Gasteizko Apezpikua, Larrauri jauna.

Gehiegitxo, ezta?

Ikuspegi berdintsua erakutsi zuten abuztuan SUPeko ordezkariak, Bilboko prentsurrekoan. Hauek ere ideiak

argi dituzte. Euskal Herriko gaitzen iturburuak izen bat du: abertzaletasuna. Moderatua eta bestea. Beraz, euskaldunak garbitu, eta arazoa ebatzita. (*Irailak 12*).

ETB konstituzionala

Urtetan egon dira PSOEzialistak ETBren hizkuntz diskriminazioa salatzen. ETB 2ren bandejan eskaini zaie, azkenean, elebitasuna.

Edukinetara pasa dira orain. EITBko Kontseilaritzan sozialisten bozeramale da orain Pedro Hernández. Honnek, bere salakuntzekin, ETB "deseuskaldundu" egin behar dela dio. Ez hizkuntzaz, hori egina bait da, barne-hustuz baizik. Terminologia salatzen du, batetik, eta albistea eman-modua, bestetik. Baina bietan mamia, ez azala.

ETBk darabilen terminologia ez omen dator bat Konstituzioarekin (Espainiakoa, badaezpada diot) eta Autonomi Estatutuarekin (hiru probintzietakoa, badaezpada). Adibidez, ezin onar daiteke telebistan "Euskadi Norte" eta "Euskadi Sur" esatea.

ETBren Euskadi ez omen da Autonomi Estatutuarena. Era pribilegiatu batez aipatzen omen dira Nafarroako eta Iparraldeko (barka, "País Vasco-francés"eko) albisteak.

Sistematikoki lehentasuna ematen omen die ETBk terriorismotik eta mundu radikaletik datozen albisteei.

Lokalismo handiz egiten omen dira albistegiak. Adibidez, Parlamentu Europarraren berri ematean, K. Garai-koetxearen eta Tx. Monteroren hitzak soilki aipatzen omen dira.

Bai, ETB "normalizatu" nahian bide dabil PSOE. Hasieran, hizkuntz politika aldatzea lortu zuen. Orain, barne-hustuketa egin nahi du, kontzeptu abertzaleak ezabatu, Konstituzioan eta Estatutuan aise kabitzen den telebistaxo bat bihurtuz ETB. (*Uztailak 30*).

Koldo Mitxelena hil da

Joxe Azurmendi

“Gizona gizon denez gero, zer den galdezka ari da”. Kezka existentzialezko hitz horiek *Euskal literaturaren etorkizuna* gai zuen artikulu baten hasiera estrainoa izan ziren 1951n. Mitxelenaren lehenengo agerpena euskal publiko irakurlearen aurrean.

Koldo Mitxelenaren bizitza publikoa, Euskadin, Autonomi Estatutua irabazi/galdu zen hartako gerran hasi eta Estatutua berriro irabazitako borroka artean bukatu, desarroilatu da. Bi mugari politiko horien artean, gairak gaiturik espereak eta heriotza-kondenak, euskaltzaleon maisua eta gidaria uncoro bera izan dugu, hiru hamarkada gogor erabakiorretan, estudioek adina euskararen maitasunak ematen zioten jakitatez eta zuhurtziaz. Mitxelenarekin beharko da kontatu, bai, gerra galdu eta lehenengo proskribizio beltzetik lanak eta penak nekez noizbait emandako bizi berrira, euskararen maldan gora ulertzeko frankismoaren azpian. Gu guztion historia hori Mitxelenarena da neurri handian. Berak markatu zizkigun euskararen gerraondoko bideak: euskara kaleratu beharra, biziko bazen; batasuna, etab., gaurko munduari egokitu beharra, hitz batean. Markatu ezezik, bideak egin egiten, aspergabe lan egin zuen, Jainkoak daki zenbat sakrifizioz.

Joan da. Eta bere obra hor geratzen zaigula, esaten da. Baina geratu, liburu eta artikuluren batzuk baino askoz gehiago da geratu dena, Mitxelenaren obra egiazkoa: gu guztiok, haren babes eta itzalpean hazi eta ikasiak euskal munduan; euskaltzaleen oraingo tenplea eta itzuri ezinezko xedeak helburu, garbi finkatuta.

Mitxelena ez da denok ohoratzen dugun zientzilari altua bakarririk izan. Izan da hori, paregabekoa euskararen ikertzaileen zerrendan. *Egan*-eko lankidea eta langilea ere izan da, ordea; literatura berriaren eragilea, kritikoa eta suspertzaile; pentsamendu irekiagoen ate-zabaltzailea; euskararentzat jarrera errealistagoen eta efikaziaren planteatzaile gupida gabea; Olabide eta Orixeren kritikoa, Txillardegia eta Arestiren babes, gaurkoak baino egun estua-goetan; bera ere idazlea eta gai- nahiz idazkera-berriztatzailea gure tradizioan, Pizkunde-tradizioan bereziki; hainbat proiektu eta proiektuxoren bideratzaile desinteresatu askoa: ez dugu merezimendu luzeen kontaduriarik egingo. *Jakin*-en beti aitortu izan da, hasierako gure planteamenduak utzi eta 1959an bide berri bati ekin bazitzaion, gaur arte, aldakuntza horretan Mitxelenak izan zuela zerikusirik (ik. 21. zk., 47-48, 88-90, 162-166). Aldizkari hauxe bera ez da Mitxelena gabe orain dena. Euskal mugimendu gutzia, berdin.

Gizon horri da, aurren-aurrenik, omenaldia gaur denok zor dioguna, hizkuntzalari eta ez hizkuntzalariek, euskaltzale eta aber-tzale eta euskaldun guztiok. 80. urteak baino lehenago eta gehiago, Mitxelenak 50. eta 60. eta 70. urteak bete izan bait ditu, bestelako borrokak utzita, euskararen borrokan.

Zaila da gizonak beti zuzen asmatzea, borrokaren erdian zaila-go, eta posible da Mitxelenak ere ez beti zuzen asmatu izana. Gizona ez da beti berdin ibiltzen munduan, gazte izan zein zahar, lagun ibili ala nagusi, edo zeinen konpainian sarri afaldu. Prestue-nak ere inoiz laprast egitea lekuz kanpo, harritzekoegia ez da apika, inguruan jendeak aspaldi jakin nahi ez badu zein duen bere obligazioa eta bere lekua, eta bakoitzak ez dakienean bere lekuan egoten eta kunplitzen, Eusko Jaurlaritzan bertan esaterako, edo Unibertsitatean, Euskaltzaindian, CAPen, *Muga* izeneko aldizkari batean.

Hainbat omenaldi egin zaio azken urteetan eta egin behar ziztaionena egin gabe joan da. Denok zordun gintzaizkion. Zein gehiago, zein gutxiago, beharbada; denok asko, nolana ere. Baina, azken partean, talde eta interes batzuek apropiatuta balego

bezala joan dira gauzak, ez da behintzat posible izan Euskal Herri osoarentzat denon estimazioak obligatua egiten zuena izatea Koldo Mitxelena, are diferentzia politikotan zatikatzen ari zen gizarte honek ezer baino beharrago zuena ere: erreferentzia moral unibertsal bat, diferentzia guztien gainetik denok berdin beneratua.

Zientzilaria baino lehen eta gorago, Mitxelena beti horixe izan bait da: gizona. Tragediari gizonki buru egin diona, euskaldun gisa bere erantzukizuna osoki bere gain kontzientziatz hartu duen gizona (bere terminologiaz ari naiz baliatzen: ez da erretorika funebre). Hiritar gisa, bere gorabeherak izango zituen agian han-hemenka, norberak adina hor aldamenekoak ikusi behar izaten bait du (denok beharko ditugu, beraz, horiek konpartitu): milagroa izan beharko zukeen, bestalde, Mitxelenaren tenperamentu famatuak larrosak eta krabelinak bakarrik sortzea bere inguruetan, eta beti karitatea gabe, justiziarik ere beti egin ahal izatea. Ikustea dago, alabaina, hasieran aipaturiko saioa, literaturaren etorkizunaz batera gerra eta gartzelak pasa dituenaren meditazioa bere buruaz eta destino hautatuaz, elkarrekin josten bait ditu. Literatura zer izatearen arazoa, neu zer naizen da, lehenengo, eta zer onartzen dudan izatea. Ezagun dudarik, behintzat, era horretako meditazio idatzi bakarra dugu hau gerraondoko testuetan. Lekukotasun inpresionagarria, historikoki nahiz biografikoki. Heriotzak orain bere jatorrizko seriotasun bortitz guztiarekin agerterazten digu berriro:

“Hezur, mami, odol, ohitura, isuri, joera, sinesmen, izaera, pentsabide, besteri zor dizkiot eta bestetan txertatzeko ahalmena badut. Ongi aztertuz gero, ez naiz bitartekoa besterik. Eta nere nortasun hutsa jazten duten “zer” hauek ez dira nere buruari erantsi dizkiodan gauzak, nolana ere erantz ditzakedan jazkiak. Gerekoikeriak maitasun hori maiz lainotzen badu ere, maiteago ditut —neureago, alegia— neure nortasun berezia baino eta, hala behar bada, geure bizi bakar ezin-berrituzkoa galbidean jarri ezezik, galdu ere egingo dugu ezinbestean zori gaiztoa onarturik, aurrekoengandik ondorengoengana doan “lokarri zaharra” eten ez dedin” (1951).

Galdua galduta zegoen eta, joanak joanda utziz, makina bat euskaldunek eta abertzalek nahiago zuen berriro bere negozio partikularretara itzuli, bere bizimodua “errealismoz” egitera. Aliatuen laguntzaren esperantza ere itzaltzera zihoan. Hori zen testuingurua. Oso bestelakoa ote da frankismoaren ondoren honetan?

Nahi badugu eta ez, nondik ez dakigula gatoz eta ez dakigun norabait goaz. Oso gauza sinplea da. Puntutxo bat denboran. Eta aukera bat egin beharra bitarte horretarako, bakoitzari tokatu zaigun lekuan eta eman zaigun denbora-mutturarekin nola jokatu nahi dugun. Ez dago beste misteriorik.

Mitxelenak bere hautua egin zuen. Gero zientzilari handia izan bada, kritikoa, idazle bikaina, etab., sentidua guzti horri eman, ez dio exitoak ematen, baizik oinarrian beti egon den egun zailetan egindako aukerak, Euskal Herriaren eta euskararen bizitzaren alde; ondo jakinik, "lan nekagarri hori, ia ezin jaso ahaleko zama astun hori gure gain dagoela, ez duela bestek egingo, ez digula inork eramango". *Amor fati*, behin eta berriro errepikatu du Mitxelenak gerraondoko urteotan. Axalkerian geratu gabe, urte haie-tako tonu etsi estoikoan ageri da Mitxelena izan den herri baten maisua. Argi piztura edozein tximeleta hurbiltzen omen da. Argiak, ordea, piztu eta itzali egiten dira denboran. Denboraren azpiagotik, hilezkor mintzatuz jarraitzen zaigun Mitxelena izan denaren ahotsa, iturriko ilun hura da: "Jakin dezagun, egiteko hau hartzen badugu, geure bizirako lana hartzen dugula. Aurrekoen ondarea, oinordeko garenez, dagoen dagoenean, gogo onez eta inork behartu gabe, geurez hartu behar. Negar alferrik eta errenkurarik gabe lanean iharduteko, urteek zarpildu-itzalia..., lehengora ekarriko ez bagendu ere, halabehar gogorrek menderatuko bagintu ere. Antzinakoen *amor fati* hura (...) alde zurretik ongi ikas dezagun".

Mitxelena hori, lehen eta oraingo egiazkoa, ez joan egin da eta ez itzali egingo zaigu. Bakoitzak jakin behar du, zer den eta non dagoen. Eta ikasi zuenak, Mitxelenari berari besteak beste ikasi, ez du utziko haize-bafadaren batzuek orain nolana eten diezaguten aurrekoengandik ondorengoengana lotzen gaituen lokarri zaharra.

J.A.

Manuel Lekuona Etxabeguren (1894-1987)

Juan Mari Lekuona

Laurogeitamahiru urte ginean, bere *Idaz-lan Guztiak*-en XI. alea plazaratua, eta oraindik ere lanerako gogotsu, hor joan zaigu Manuel Lekuona, euskal kulturak XX. mendean eduki duen leku-ko arretagarria.

Oiartzunen jaio zen, 1894eko otsailaren 9an, "Etxetxiki" base-rrian. Apaizetarako ikasketak Baliarrainen hasi zituen, eta Gastei-zen amaitu. Etxeko zuen Migel Antonio Iñarra, euskal idazlea, R.M. Azkueren lankide *Euskalzale* aldizkarian, eta Nafarroako Diputazioko euskararen katedra oposizioz irabazi zuena. Osaba honen itzalak eta bibliotekak sortu zuen Manuel Lekuonarengan euskal kulturaren kontzientzia eta euskal literaturarako bultzada.

1. Irakasle Gasteizko Seminarioan (1916-1936)

Ezer bazen eta, irakaslea zen Manuel Lekuona, bere Gasteizko urtealdiak zerikusi ezinukatua duelarik bokazio honetan. Gai asko irakatsi bazituen ere —orduko beharren beharrez, noski—, euskal

literatura eta arkeologia ditu izenik eta prestakuntzarik ederrena eskuratu dizkioten gaiak.

Garai honetakoak ditu, baita, *campus*-lanak, bere lan-sisteman eragina izango duten ikerketa-saioak. Udalditarako *Anuario de Eusko-Folklore*-k paraturiko inkestak Oiartzungo errealitytetatik betetzen ditu, jaioterriko gauzak bilduz eta agertuz. Eta arte-gaie-tan ere gaurko Euskal Komunitateko elizetan dauden arte-gauzak ikuskatzen ditu, ikustaldi pastoraletan Don Mateo Mujikak bisitetako idazkari berekin batean eramaten duenean.

Idazlanak hiru sailetakoak ditu: batetik, ikaskuntzen agerpenak, hala nola: *De métrica vasca* (1918), *Poesía popular vasca* (1930), eta *Literatura oral euskérica* (1935); gero, literatur kreazioak leudeke, *Eun dukat* antzerkian eta *Yesu Aurraren bizitza* poesigintzan bereiziko genituzkeelarik; eta azkenik, *Anuario*-n idatzi zituen lanak.

Gasteizen mamitu zen Manuel Lekuonaren kultur proiektu zabalak, eta garatzen hasi ere bai, neurri eder batean.

2. Ezkutuan eta erbestean (1936-1956)

Espainiako gerra zibila Manuel Lekuonarentzat, beste askorentzat bezalatsu, mozketak bat gertatu zen gerraurreko munduarekin. Gure kasuan, haustura bat Gasteizko Seminarioarekin: erakunde, katedra, lagun eta eginkizunekin. Eta gero, lau urte ezkutatuturik Lasarteko Brijiden Kaperau-Exean; eta gerra bukatutakoan, beste hamalau urte Calahorran, hemendik 200 kilometrotara alden du beharreko zigorra eman ziotelarik.

Leku horietan artxiiboak beste ikerketa-gairik ez zeukanez ia, eta euskal lanentzat zegoen debekuagatik, dokumentu zaharretan murgiltzen zaigu, historilarien ildora gehiago lerratuz.

Lekuan lekuko gaiak lantzen ditu. Lasarteko herriaren eta komentuaren historiak. Gero Calahorrako elizetakoak. *Del Oyarzun antiguo*, bere jaioterriaren historiari buruzko aurkezpena.

Eta literaturako lanak, azterketak eta kreazioak oso bigarren mailan geratzen bazaizkio ere, Lasarten eginak ditu *Gerrateko nere amabi kantak*, poesia narratibozko saiakera xume, biziak. Bestalde, giro politikoa zerbait zabaltzen hasi zenean, berriro ekiten

kion eskakizunen arabera. Baina berriro ere arte-gaiak lirateke garrantzizkoenak, batez ere Pre-romaniko eta Erromanikoari eskainitakoak.

Gauza asko ditu dibulgazio mailan azken urteotan emanikoak, harik eta bere azken gaixoaldiak ezinduta utzi zuen arte, eta Jainkoak betirako berekin eraman, 1987ko uztailaren 30ean.

Manuel Lekuonak bere ikasgai-mundua nahikoa landurik utzi digula esan liteke, ikuspegiak markatuz, altxor aski osoa gureganatuz, zer ikusia eta ikasia eskainiz. Bere ekarria bukaturik zegoela esan dezakegu. Bestalde, bere filosofia eta helburuak ere garbi geratu dira: hemengoa landu, hemendik hasiz, eta lekuan lekuko mundua batez ere ondo ezagutuz. Lan-metodoa ere jakina zuen: *campus*-lana, ikuspegi multidisziplinarra, Euskal Herria bere osotan ikasteko eta bizitzeko apeta, begirada partzialak gaintuz. Aursardia gehiago eskatzen ere zuen gure gauzak datatzerakoan, baliotzatzerakoan, kanpora aurkezterakoan.

Eta ez genuke aipatu gabe utzi nahi bere jokabide pertsonala: etengabe lanean, orrialdeak idazmakinan beti, egindako guztia argitaratzen zuela, baina egindako lanen etekin ohizkorik jaso gabe, herria kulturaz janztea beste asmorik ez zuela.

J.M.L.

Jaso ditugu

- ABOS UGARTE, Angel: **Bases para el estudio de Museos y Monumentos de Euskal Herria** (Cuadernos de Sección, Medios de Comunicación, 2), Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 86 or.
- AGIRRE, Jabier: **Osasunbideak. Medikuari galdezka**, Elkar, Donostia, 1986. 29,5 × 21 cm. 172 or.
- AGIRREAZKUENAGA, J. (ed.): **Tokiko historiaz ikerketak / Estudios de Historia local**, Eusko Ikaskuntza, Bilbo, 1987, 24 × 17 cm. 214 or.
- AIZPURUA, Martxel: **Arbaiun. Gida-liburua**, UEU, Iruñea, 1987, 24 × 16,5 cm. 98 or.
- ALBA REQUEJO, Juan de; PINEDA, José Manuel (ELHUYAR Fisika eta Kimika-Taldeak): **Fisika eta kimikazko laborategi-praktikak (1) / Fisika eta kimikazko ariketak. 4 / Irakaskuntza ertainak**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 136 or.
- ALIBES RIERA, M.D.; ESTRADA, P.: **Arratoien zenbatzailea** (euskaratzailea: Ormazabal, J.), Elkar / Galaxia / La Galera, Donostia / Vigo / Barcelona, 1986, 19 × 17,5 cm. 30 or.
- ALKAIN, M.ª Jesus; ELHUYAR Matematika-taldea: **Matematikazko Ariketak. 2. Selektibitate-ariketak (Irakaskuntza ertainak)**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 132 or.

- AÑORGA, Pello: **Lau tuntun eta berrogei jubilatatu**, Elkar, Donostia, 1986, 20,5 × 15,5 cm. 64 or.
- ARBELBIDE, Xipri: **Gerlako tresna bizidunak**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 154 or.
- ARISTI, Pako: **Irene. Tempo di adagio**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 178 or.
- ARISTI, Pako: **Miren, Garbiñe eta sorgin baten komeriak**, Elkar, Donostia, 1987, 20,5 × 15,5 cm. 60 or.
- ARISTI, Pako; OLARIAGA, Antton: **Zazpi pirata balsa batean**, Erein, Donostia, 1987, 19 × 12,5 cm. 84 or.
- ARIZTIMUÑO, Jose ("Aitzol"): **La democracia en Euzkadi. Lucha de idiomas en Euzkadi y en Europa (Obras Completas. 2)**, Erein, Donostia, 1986, 20,5 × 13 cm. 286 or.
- ARIZTIMUÑO, Jose ("Aitzol"): **Literatura inguruan, Hitzaurreak eta Artikuluak (Idazlan guztiak. 3)**, Erein, Donostia, 1986, 20,5 × 13 cm. 176 or.
- ARIZTIMUÑO, Jose ("Aitzol"): **Impulsor de la Organización misionarial / Elizbarrutiko Mixio-erakundearen eragile (Obras Completas / Idazlan Guztiak. 4)**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 292 or.
- ARIZTIMUÑO, Jose ("Aitzol"): **Impulsor del Renacimiento cultural vasco y social cristiano / Euskal Kultura Pizkundearen eta kristau gizartegintzaren eragile (I) (Obras Completas / Idazlan Guztiak. 5)**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 564 or.
- ARIZTIMUÑO, Jose ("Aitzol"): **Impulsor del Renacimiento cultural vasco y social cristiano / Euskal Kultura Pizkundearen eta kristau gizartegintzaren eragile (II) (Obras Completas / Idazlan Guztiak. 6)**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 448 or.
- ARRIETA, Joxe Austin: **Manu militari**, Elkar, Donostia, 1987, 19 × 12 cm. 471 or.
- ATXAGA, B.; EGILLOR, J.C.: **Ramuntxo detektibea**, Elkar, Donostia, 1987, 18 × 11 cm. 86 or.
- ATXAGA, Bernardo: **Ziutateaz**, Erein, Donostia, 1986, 20,5 × 13 cm. 154 or.

- BENEDETTI, Mario; INTXIXU Taldea: **Pedro eta kapitaina** (euskaratzaillea: Alberdi, Iñaki), Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 48 or.
- BOSTAK BAT: **Euskararako Hiztegia**, Bostak, Bilbo, 1986, 23 × 16 cm. 998 or.
- BUTRON, J.; PEDRO, J. de; OLANGA, J.M.: **Euskal hizkuntza eta literatura. BBB 2**, Erein, Donostia, 1987, 26 × 19 cm. 346 or.
- CALLEJA, S.; MONASTERIO, X.: **Dado iratxoa**, Elkar, Donostia, 1986, 18 × 11 cm. 64 or.
- CALLEJA, S.; MUÑOZ, J.M.: **Tximino gixajoa** (euskaratzaillea: Ormazabal, J.), Elkar / Galaxia / La Galera, Donostia / Vigo / Barcelona, 1986, 19 × 17,5 cm. 32 or.
- CASTELAO, Alfonso R.: **Beti Galizan ("Sempre en Galiza"ko pasarteak)**, (euskaratzaillea: Montorio, Bego), Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 174 or.
- CASTELAO, Alfonso R.: **Betiko biak**, (euskaratzaillea: Etxezarreta, R.), Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 140 or.
- CASTELAO, Alfonso R.: **Gauzak** (euskaratzaillea: Etxezarreta, R.), Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 110 or.
- CASTELAO, Alfonso R.: **Zirtzilak / Kristalezko begia** (euskaratzaillea: Izagirre, K.), Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 64 or.
- CASTRESANA, Luis de: **Herri ahantzia** (euskaratzaillea: Unzurrunzaga, I.), Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 20 × 13 cm. 69 or.
- COLLODI, Carlo: **Pinotxoren abenturak** (euskaratzaillea: Pontesta, A.), Elkar, Donostia, 1987, 19 × 13 cm. 220 or.
- CUADRENCH, A.: **Tono, haria eta armiarma** (euskaratzaillea: Ormazabal, J.), Elkar, Donostia, 1987, 19 × 17,5 cm. 24 or.
- DAGENAIS, Aline: **Irakaskuntz teknikak frantsesa bigarren hizkuntza gisa irakasteari egokituak** (euskaratzaillea: Urkizu, B.), Habe, Donostia, 1987, 21,5 × 15 cm. 72 or.
- DAVANT, Jean Louis: **Ipararen bila**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 150 or.
- DEBAKO KULTUR ELKARTEA: **Tene lehiaketa 86**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 60 or.

- ELGOIBARKO EUSKARA MINTEGIA: **Euskal Hizkuntza eta Literatura (BBB - LH - IEE 2. maila)**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 528 or.
- ELHUYAR Ekonomi Taldea: **Matematika finantzarioa (II)**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 254 or.
- ELHUYAR Ekonomi taldea: **Merkatal korrespondentzia**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 142 or.
- ELHUYAR Informatika-taldea: **Logo 1. Dortokaren inguruan**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 166 or.
- ELHUYAR Informatika-taldea: **BASIC lengoia lantzeko ariketak**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 164 or.
- ELHUYAR Matematika-taldea: **Matematika, BBB-3, (Irakaskuntza ertainak)**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 398 or.
- ENBEITA, Balendin: **Bizitzaren joanean**, Elkar, Donostia, 1987, 21 × 13,5 cm. 194 or.
- ENRIQUEZ FERNANDEZ, J.; SARRIEGUI, M.J.: **Fuentes Documentales Medievales del País Vasco. La Colegiata de Santa María de Cenarruza 1353-1515**, Eusko-ikaskuntza, Donostia, 1986, 23 × 16 cm. 308 or.
- EPALZA, Aingeru: **Sasiak ere begiak badituk**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 120 or.
- ESCRIBANO, Mertxe: **Tximinian harria sorginek ekarria**, Elkar, Donostia, 1987, 18 × 11 cm. 90 or.
- ETXABURU'tar Jose Mari ("Kamiñazpi"): **Ondarrabiako kondaira**, Euskerazaintza, Donostia, 1986, 21 × 15 cm. 282 or.
- ETXAIDE ITHARTE, Yon: **Etxaide Jauna**, Erein, Donostia, 1986, 20,5 × 13 cm. 552 or.
- ETXEBARRIA BILBAO, Jose Ramon: **Ekuazio jaraunskorrak (I. Erradiazio elektromagnetikoa; II. Osin-muga fraktalak)**: (Aldaki fotokopiatua), 1986, 29,5 × 20,5 cm. 244 or.
- ETXEBERRIA, Felix (zuz.): **El fracaso de la escuela**, Erein, Donostia, 1987, 21 × 13 cm. 236 or.
- EUSKALTZAINDIA: **Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren erabakiak**, Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 21,5 × 15 cm. 72 or.

- EZKIAGA, Patxi: **Gernika**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 54 or.
- GEREÑO, Xabier: **Gadafi hiltzeko agindua**, Egile editore, Bilbo, 1987, 20 × 14 cm. 142 or.
- GONZALEZ MURUA, I.; HERREROS, A.; IGEA, K.: **Historia arakatzan, OHO 7, (Giza zientziak [esperientzi arloa])** (euskaratzailea: Portugal, E.), Erein, Donostia, 1987, 26 × 19 cm. 302 or.
- HERGE: **Tintin urre beltzaren lurraldean** (euskaratzailea: Azurmendi, J.), Elkar, Donostia, 1986, 29,5 × 22 cm. 62 or.
- HIDALGO, Bittor: **O Eren bila**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 13 cm. 130 or.
- IRAZABALBEITIA, Inaki / ELHUYAR: **Materiaren muinean / Kimika B.B.B. 3**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 324 or.
- IRIGOYEN, Alfonso: **En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica**, Egile editore, Bilbo, 1986, 20 × 14 cm. 316 or.
- JIMENO JURIO, José María: **Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur**, Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 27 × 17 cm. 544 or.
- KARTXI: **Ihesi**, Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 78 or.
- KORTA, Gabriel: **Okaranak**, Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 85 or.
- LAMARKA, Jon: **Sirenaren bila**, Elkar, Donostia, 1986, 20,5 × 15,5 cm. 64 or.
- LARREULA, E.: **Koloreak** (euskaratzailea: Ormazabal, J.), Elkar, Donostia, 1987, 19 × 17,5 cm. 24 or.
- LAXALT, Robert: **Kafea hartzea Iruñean** (euskaratzailea: Mendiguren, Xabier), Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 92 or.
- LITTLEWOOD, William: **Hizkuntz irakaskuntza komunikatiboa. Sarrerara bat** (euskaratzailea: UZEI), Habe, Donostia, 1986, 21,5 × 15 cm. 134 or.
- LITTLEWOOD, William: **Hizkuntza arrotzen eta bigarren hizkuntza-
ren ikaskuntza. (Hizkuntzaz jabetzeari buruzko ikerketak eta
ikasgelan dituzten inplikazioak)** (euskaratzailea: UZEI), Habe,
Donostia, 1986, 21,5 × 15 cm. 144 or.

- LIZARDI, Xabier: **Kazetari-lanak** (biltzaile eta prestatzaile: Otaegi, L.), Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 424 or.
- MARTIN GONZALEZ, Margarita: **Colección Diplomática de los Reyes de Navarra de la Dinastía de Champaña, 1. Teobaldo I (1234-1253)**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 23 × 16 cm. 230 or.
- MATHIEU, R.: **Ilargia edan zuen astoa** (euskaratzailea: Ormazabal, J.), Elkar, Donostia, 1987, 19 × 17,5 cm. 24 or.
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: **Kanpotarrak maisu. Kultur minis-trariak ez digu errukirik**, Susa, Donostia, 1987, 20 × 12,5 cm. 110 or.
- MIJANGOS, Fernando: **Lehen kurtsoko kimikazko praktiken txos-tenak**, UEU, Bilbo, 1987, 24 × 16,5 cm. 76 or.
- MINTEGI, Laura: **Bai... baína ez**, Susa, Donostia, 1986, 20 × 12,5 cm. 157 or.
- MIRANDE, Jon: **Haur besoetakoa**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 110 or.
- MONASTERIO, X.: **Ipuin naturalak**, Elkar, Donostia, 1986, 18 × 11 cm. 86 or.
- MORENO, M.V.; BLAZQUEZ, L.: **Ganbaran festa** (euskaratzailea: Ormazabal, J.), Elkar / Galaxia / La Galera, Donostia / Vigo / Barcelona, 1986, 19 × 17,5 cm. 30 or.
- ONAINDIA, Mario: **Olagarroa**, Elkar, Donostia, 1987, 19 × 12 cm. 132 or.
- ORMAZABAL, J.: **Auto, asto, tren...**, Elkar, Donostia, 1986, 20 × 17 cm. 12 or.
- ORMAZABAL, J.: **Honela bizi naiz ni**, Elkar, Donostia, 1986, 20 × 17 cm. 12 or.
- ORMAZABAL, J.: **Kaiolatik mendira**, Elkar, Donostia, 1986, 20 × 17 cm. 12 or.
- ORMAZABAL, J.: **Maripertxenta**, Elkar, Donostia, 19 × 13 cm. 91 or.
- PEILLEN, Txomin: **Aintza txerriari!**, Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 188 or.

- PERURENA, Patxi: **Emily**, Elkar, Donostia, 1987, 19 × 12 cm. 170 or.
- PRAI BARTOLOME SANTA TERESA: **Euscal-errijetako olgueeta ta dantzeen neurritzako gatz-ozpinduba** (edizio kritikoaren paratzailea: Mujika, Luis Maria), Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 24 × 16,5 cm. 198 or.
- SAGARNA, Andoni; ELHUYAR Kultur Elkarte: **Mikroordenadorentzako sistema eragileak**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 174 or.
- SAGASTIZABAL, Joxean: **Paixibo**, Elkar, Donostia, 1987, 19 × 12 cm. 114 or.
- SAGASTIZABAL, Joxean: **Zerura igotzeko**, Susa, Donostia, 1986, 20 × 12,5 cm. 72 or.
- SANTA MARIA-AMURRIO, A.; RUIZ BIKANDI, U.; ARBERAS, A.: **Kalakari III. Erdiko zikloa OHO 5, Ikaslearen liburua**, Erein, Donostia, 1987, 26 × 19 cm. 196 or.
- SARASOLA, Ibon: **Joan eta Ane zigarro bat erretzen**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 56 or.
- SASTRE, Paulo: **Joxemi**, Susa, Donostia, 1986, 20 × 12,5 cm. 96 or.
- THOMPSON, Jim: **1280 arima** (euskaratzailea: Olarra, X.), Elkar, Donostia, 1986, 19 × 12 cm. 256 or.
- UR, Penny: **Eztabaida erabilgarriak. Eginkizunean zentratutako jatoriasunaren praktika** (euskaratzailea: UZEI), Habe, Donostia, 1987, 21,5 × 15 cm. 141 or.
- URIZAR, Joseba A.; NABARRO, Omar: **Gizaeuropa**, Susa, Donostia, 1986, 20 × 12,5 cm. 95 or.
- URKIRI, Timoteo de (CMF): **Provincia Claretiana de Euzkal-Erria. Notas histórico-canónicas acerca de su formación**, Tolosa, 1985, 23,5 × 16,5 cm. 428 or.
- URRETABIZKAIA, Arantxa: **Saturno**, Erein, Donostia, 1987, 20,5 × 13 cm. 130 or.
- UZEI: **Jatetxean. Hiztegia**, UZEI, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 50 or.
- UZEI: **Udaletxean. Hiztegia**, UZEI, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 50 or.

- VALERI, M.E.: **Izei txikia** (euskaratzailea: Ormazabal, J.), Elkar, Donostia, 1987, 19 × 17,5 cm. 24 or.
- WEISS, François: **Joko eta ekintza komunikatiboak hizkuntz klasean** (euskaratzailea: Urkizu, B.), Habe, Donostia, 1987, 21,5 × 15 cm. 126 or.
- WÖLFEL, Ursula: **Suzko zapatak eta haizezko sandaliak** (euskaratazaileak: Umerez, N.; Aizpitarte, A.), Elkar, Donostia, 1986, 19 × 13 cm. 98 or.
- ZABALA, Juan Luis: **Ahantzuraren Artxipelagoa**, Elkar, Donostia, 1987, 19 × 12 cm. 178 or.
- ZALDUBI: **Haitzezko balearen altxorra**, Elkar, Donostia, 1986, 20,5 × 15,5 cm. 62 or.
- ZAMORA, Auxtin: **Ezin errana**, Maiatz, Baiona, 1986, 20,5 × 12 cm. 108 or.
- ASKOREN ARTEAN: **"Umandi" Bigarren eskolarteko lehiaketa. Lan aukeratuak. Segundo certamen escolar. Trabajos seleccionados**, Gasteizko Udal Txit Gorena, Gasteiz, 1987, 29,5 × 21 cm. 98 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Censo de Museos del País Vasco. (Cuadernos de Sección. Medios de Comunicación, 3)**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 130 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Ciencias Naturales. (Cuadernos de Sección, 3)**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 376 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Colección documental del Archivo municipal de Portugalete (Fuentes documentales medievales del País Vasco)**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 23 × 16 cm. 294 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Cuadernos de Sección: Antropología-Etnografía. 4 "Homenaje al Dr. José María Basabe"**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 421 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Cuadernos de Sección: Antropología-Etnografía. 5 "Homenaje al Dr. José María Basabe"**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 319 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Cuadernos de Sección: Historia-Geografía, 8**, Eusko-Ikaskuntza, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 286 or.

- ASKOREN ARTEAN: **Donostiako 1986.eko ihardunaldien bilduma**, UEU, Bilbo, 1987, 24 × 16,5 cm. 168 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Educación. (Cuadernos de Sección, 2)**, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 240 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Egan**, 1-2 (1986), 20,5 × 14,5 cm. 244 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Egan**, 3-4 (1986), 20,5 × 14,5 cm. 244 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Egan**, 5-6 (1986), 21 × 14,5 cm. 232 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Estudios de Derecho Público de Navarra. Homenaje a D. Luis Oroz Zabaleta. Cuadernos de Sección. Derecho, 3**, Eusko-Ikaskuntza, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 450 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa Nagusia 1986**, Elkar, Donostia, 1987, 21 × 13,5 cm. 367 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta**, XVIII (1986), n.º 47. 28,5 × 19 cm. 182 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Giza kontuak**, UEU, Iruñea, 1987, 24 × 16,5 cm. 336 or.
- ASKOREN ARTEAN: **II "Uxola" Sariak, 1987**, Tolosako Udala. Euskara batzordea, Tolosa, 1987, 21,5 × 15 cm. 52 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Kuxkux 3. Irakaslearen gidaliburua. O.H.O. 3. maila**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 72 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Maiatz**, 12. zk. (86.12), Baiona, 29,5 × 20,5 cm. 68 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Orrua**, 1. alea (87.04), Zumaia, 29,5 × 20,5 cm. 26 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Orrua**, 2. alea (87.06), Zumaia, 29,5 × 21 cm. 30 or.
- ASKOREN ARTEAN: **RIEV**, t. XXXI, n.º 2, 1986: "Julio Caro Barojari Omenaldia (1)", Eusko-Ikaskuntza, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 568 or.
- ASKOREN ARTEAN: **RIEV**, t. XXXI, n.º 3, 1986: "Julio Caro Barojari Omenaldia (2)", Eusko-Ikaskuntza, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 548 or.

- ASKOREN ARTEAN: **RIEV**, XXXII (1987), n.º 1, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 24 × 17 cm. 273 or.
- ASKOREN ARTEAN: **Zipristin 8: irakurgaiak (O.H.O. 8. maila)**, Elkar, Donostia, 1987, 24 × 17 cm. 144 or.
- ASKOREN ARTEAN (haut.: Jesús M.º Lasagabaster): **Antologia de la Narrativa Vasca Actual**, Ediciones del Mall, Barcelona, 1986, 21 × 13,5 cm. 190 or.
- ASKOREN ARTEAN; ELHUYAR Matematika-taldea: **Trigonometria / Matematikazko ariketak, 1 (Irakaskuntza ertainak)**, Elkar, Donostia, 1986, 24 × 17 cm. 82 or.
- X.X.: **Argazkiak. Gipuzkoa-Donostia (1915-1930). Fotografias, 1**, EHAE/SGEP, Donostia, 1986, 29,5 × 24,5 cm. 202 or.
- ESTADISTIKA ZUZENDARITZA (EUSKO JAURLARITZA): **Industri Sektorearen kontuak, 1984 / Cuentas del Sector industrial**, Eusko Jaurlaritz, Bilbo, 1986, 25,5 × 20,5 cm. 142 or.
- ESTADISTIKA ZUZENDARITZA (EUSKO JAURLARITZA): **Industri Sektorearen kontuak. Argitalpen laburtua, 1984 / Cuentas del Sector industrial. Edición reducida**, Eusko Jaurlaritz, Gasteiz, 1986, 25,5 × 20,5 cm. 96 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.), 10/1986 / Encuesta de Población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritz, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.), 11/1986 / Encuesta de Población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritz, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.), 12/1986 / Encuesta de Población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Euskal Jaurlaritz, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 1/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritz, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.

- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 2/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 3/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 4/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 5/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 6/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.) 7/1987 / Encuesta de población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 52 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.), I/1987 / Encuesta de Población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 172 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Biztanleriaren inkesta ihardueraren arabera (B.I.A.), II/1987 / Encuesta de Población en relación con la actividad (P.R.A.)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 172 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Euskadiko K.A. 1986ko errolda. Emaiza estatistikoan aurrerapena / C.A. de Euskadi. Padrón 1986. Avance de resultados estadísticos**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 74 or.
- EUSKAL ESTADISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Euskadiko K.A.ko kontu ekonomikoak, 1985 / Cuentas económicas de la C.A. de Euskadi**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 20,5 cm. 110 or.

- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Ospitale Estatistika, 1984 / Estadística Hospitalaria**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 26,5 × 21 cm. 174 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Ospitale Estatistika, 1985 / Estadística Hospitalaria**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 174 or.
- EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA / I.V.E.: **Euskal Urtekari Estatistikoa, 1986 / Anuario Estadístico Vasco**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 504 or.
- EUSKO JAURLARITZA: **Euskal Herriko Elkarte Autonomiaduneko Administrazio-Zerbitzuen Gidaliburua / Guía de Servicios Administrativos de la Comunidad Autónoma de Euskadi**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1986, 23 × 30 cm. 167 or.
- EUSKO LEGBILTZARRA / PARLAMENTO VASCO: **Bibliografia errolda IV: Bidari-liburuen errolda / Catálogo bibliográfico IV: Catálogo de libros de viajeros**, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 1984, 21,5 × 15,5 cm. 210 or.
- EUSKO LEGBILTZARRA / PARLAMENTO VASCO: **Bibliografia errolda V: Euskal aldizkarien errolda / Catálogo bibliográfico V: Catálogo de publicaciones periódicas vascas**, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 1986, 21,5 × 15,5 cm. 200 or.
- EUSKO LEGBILTZARRA / PARLAMENTO VASCO: **Bibliografia errolda VI: Ederlan liburuen errolda / Catálogo bibliográfico VI: Catálogo de libros: Arte**, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 1986, 21,5 × 15,5 cm. 170 or.
- EUSKO LEGBILTZARRA / PARLAMENTO VASCO: **Bibliografia errolda VII: Azterkizunen eta bizitza-kondairen bibliografi errolda / Catálogo bibliográfico VII: Catálogo bibliográfico de referencias y biografías**, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 1986, 21,5 × 15,5 cm. 200 or.
- EUSTAT (EUSKAL ESTATISTIKA-ERAKUNDEA) / I.V.E.: **1987ko Laburbilduma / Panorámica 1987 (Euskadiko K.A. / C.A. de Euskadi)**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1987, 25,5 × 21 cm. 142 or.
- HAEE / IVAP: **Administraziorako euskal eskuliburua, I**, HAEE / IVAP, Gasteiz, 1986, 27 × 20 cm. 174 or.
- HAEE / IVAP: **Azkue hiztegiaren aurkibidea**, HAEE / IVAP, Gasteiz, 1987, 29,5 × 21 cm. 494 or.

HAEE / IVAP: **Euskarari buruzko araubidea / Normativa sobre el euskera, 1986**, HAEE / IVAP, Gasteiz, 1987, 29,5 × 21 cm. 363 or.

HEZKUNTZA, UNIBERTSITATE eta IKERKETA SAILA. HIZKUNTZ POLITIKARAKO IDAZKARITZA: **E.I.F.E. Euskararen irakaskuntza: Faktoreen eragina**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1986, 27 × 20 cm. 31 or.

HEZKUNTZA, UNIBERTSITATE eta IKERKETA SAILA. HIZKUNTZ POLITIKARAKO IDAZKARITZA: **E.I.F.E. (Euskararen irakaskuntza: Faktoreen eragina) / La Enseñanza del Euskera: Influencia de los Factores**, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1986, 27 × 20 cm. 32 or.

HIZKUNTZ POLITIKARAKO IDAZKARITZA / EUSKO JAURLARITZA: **Euskaingintzaren hainbat jakingarri, 1987 / Iniciativas para la recuperación del euskera**, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen-Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 1987, 22,5 × 16,5 cm. 108 or.

HIZKUNTZ POLITIKARAKO IDAZKARITZA / EUSKO JAURLARITZA // EUSKALTZAINDIA: **Euskal Herriko Autonomi Elkarteko herrien izenak / Relación de las poblaciones de la Comunidad Autónoma del País Vasco**. Argitalpen-Zerbitzu Nagusia. Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1986, 20 × 27 cm. 86 or.

J. Azurmendiren "PNV/EA"ri ohar batzuk

J. Azurmendiren artikulua irakurri ondoren, eta EAJko alderdikidea naizenez, bronka dexteeta jaso dudalakoan nago; agian ongi merezitako bronka, baina hala ere Azurmendi Jaunari zertxobait esan beharrean aurkitzen naiz.

Txikizio honen "estrategia" dela eta, nik ikusi dudan estrategia, batez ere EBBko kide batzuegan, zeren eta kolore bietakoak bait zeuden, Alderdia zaintzearen estrategia izan da. Zaintze horrek ez du aldetari uko egitea esan nahi, baizik eta egin behar diren aldaketa guztiak, inolako salbuespenik gabe, indarrean dauden araudiak errespetatuz egitea beharrezkoa dela; eta araudi horiek, beste edozein arlo bezala, aldagarriak direla, gehiengo batek horrela nahi badu. Geure araudiak direla eta ez direla, hainbat gauza esan eta idatzi da; ni ez noa orain geure araudien azalpena ez defentsa egitera, baina gauza bat argi utzi nahi dut: Araudiak dira guk geuk, alderdikideok, geure Alderdian jokatzeko eman eta onartu ditugun jokabideak eta guk geuk, alderdikideok, nahi dugunean aldatuko direnak.

Atzoko "kritikoe" gaur egungo EAkoek, krisiaren prozedura luzeez gian —eta bakoitzak jakingo du zergatik izan den hain luzea— ez dute alderdia aldatzeko eta, zehatzago esango dut, "zoritxarreko" araudiak aldatzeko, bere osotasunean edota atal batzuetan, inolako proposamenik

egin; eta kontutan hartu behar dugu, berek egindako edozein proposamen EAJko Batzar Nagusian eta, horren ondorioz, araudi-aldaketa balitz behintzat derrigorrez, Alderdiko Uri Erakunde guztietan, alderdikide guztien artean eztabaidatu beharra egongo zela, zeren "kritikoak" EBBko eta Batzar Nagusiko partaideak bait ziren. Aukera hori izan zuten krisiaren prozesu luze horretan, eta ez zuten inoiz erabili, eta horren arrazoia, nere ustez, beren *estrategi* mezu ezezkorra zabaltzea izan da, inolako irtenbide zehatzik aurkeztu gabe (irtenbide zehatzak aurkezteak definitzea eskatzen du, eta hori "kritiko"en multzo ezberdin eta berezi horri ez zitzaion komeni). Nere buruari sarritan egin nion galdera berriz ere bururatzen zait: "zer nahi zuten kritikok?" Galdera hau krisiaren prozesu osoan errepikatu nuen, batzarreetan, elkarrizketetan eta kritikoren batekin hitz egiteko izan nuen aukera guztitan, eta ez nuen erantzunik jaso.

Esandakoak esan arren, nik ez dut nere burua engainatu nahi. Nik eta alderdikideok (EAJn jarraitzen dugunok) txikizio honetan erruaren zati bat izango dugu, agian ez dugu bidea asmatu edota ez dugu jakin gertatutakoak behar bezala azaltzen eta saltzen (besteek bai, noski!); eta, horregatik, geure autokritika berehala egin behar dugu, eta egiten ari gara.

Amaitzeko, eta Azurmendi Jaunak jarritako adibidearekin jarraituz, injineruari zubia apurtzen badiote, apurtzaileari ere kontuak eskatu beharko zaizkio, eta ez injineruari bakarrik, EAJ berez apurtu ez delako.

Hala ere, geroari begiratu behar diogu, eta EAJk Euskadik nahi duen askatasunezko gero horren alde lanean jarraituko du.

Mikel Etxebarria Etxeita.

JAKIN

EMAKUMEA eta LITERATURA

Newton

Aitzol

Koldo Mitxelena

Manuel Lekuona

Urria
Abendua

45

1987

JAKIN

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk. – 20013 Donostia
Tel.: (943) 27 17 13